

— LINGUISTICS DIVISION —

PATRAS WORKING PAPERS IN LINGUISTICS

BIENNIAL ACADEMIC EDITION

VOLUME 7 • 2026

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ

DEPARTMENT OF PHILOLOGY • UNIVERSITY OF PATRAS

Εισαγωγικό Σημείωμα

Στο παρόν τεύχος περιλαμβάνονται άρθρα τόσο από μεταπτυχιακές/ούς όσο και από διδακτορικές/ούς φοιτήτριες/ές, τα οποία αποτελούν επεξεργασμένες μορφές παρουσιάσεων που πραγματοποιήθηκαν στην 2^η ερευνητική ημερίδα της ειδίκευσής μας τον Μάρτιο του 2025. Σύμφωνα με τη νέα φιλοσοφία του περιοδικού, όπως εγκαινιάσθηκε στο προηγούμενο τεύχος, τα άρθρα και σε αυτό το τεύχος συνομιλούν με μία πλειάδα τομέων της Γλωσσολογίας, από την κοινωνιογλωσσολογία και τη μελέτη της γλωσσικής ποικιλίας στην ευρύτερη δυνατή μορφή της μέχρι τη θεωρητική σύνταξη και τη μελέτη της γλωσσικής επαφής. Η γόνιμη συνομιλία μεταξύ των διαφορετικών προσεγγίσεων στη 'γλώσσα' που αναπτύχθηκε στην ημερίδα ελπίζουμε να δημιουργεί μία γόνιμη ερευνητική παρακαταθήκη και για τα τεύχη που θα ακολουθήσουν.

Η Επιτροπή Έκδοσης

Οι αόριστες αντωνυμίες της ελληνικής: η περίπτωση του *κάποιος* και του *κανένας*

Παρασκευή Αγρέβη

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία εξετάζεται η έκφραση των λειτουργιών του *συγκεκριμένου* και *μη συγκεκριμένου* στην κοινή νέα ελληνική, η οποία πραγματώνεται πρωτοτυπικά από τον υπαρκτικό ποσοδείκτη *κάποιος* και τον δείκτη πολικότητας *κανένας* αντίστοιχα. Στόχος της εργασίας είναι να αναδείξει ότι η έκφραση της ειδικότητας δεν οφείλεται στην ίδια την αντωνυμία, αλλά στο συντακτικό περιβάλλον στο οποίο εμφανίζεται. Γίνεται αναφορά σε διαγλωσσικά δεδομένα, ώστε να τοποθετηθεί η νέα ελληνική στο τυπολογικό τοπίο της ειδικότητας, αλλά και σε πληροφορίες από τη διαχρονία, που μαρτυρούν την επέκταση των λειτουργιών των αντωνυμιών ήδη από την ύστερη μεσαιωνική. Η ανάλυση ανέδειξε πέντε διακριτές σημασιολογικές αντωνυμικές οντότητες, καθεμία από τις οποίες επιτελεί συγκεκριμένο γραμματικό σκοπό. Η επανακατηγοριοποίηση των αντωνυμιών ανάλογα με τη λειτουργία που επιτελούν και το συντακτικό περιβάλλον στο οποίο εμφανίζονται, αναδεικνύουν πιθανές τυπολογικές και διαχρονικές επιπτώσεις που χρήζουν περαιτέρω έρευνας.

Λέξεις-κλειδιά: ειδικότητα, δείκτες πολικότητας, ποσοδείκτες, αόριστες αντωνυμίες, περιβάλλοντα κατανομής

1. Εισαγωγή

Θέμα της παρούσας εργασίας είναι η έκφραση της *ειδικότητας* (specificity) στην κοινή νέα ελληνική (KNE), η οποία αφορά τη διάκριση μεταξύ αναφοράς σε μία *συγκεκριμένη* (specific) ταυτοποιήσιμη οντότητα (Haspelmath 1997: 37–38), έναντι της αναφοράς σε μία οποιαδήποτε, *μη συγκεκριμένη* (non-specific). Η ειδικότητα πραγματώνεται στην KNE μέσω του χαρακτηριστικού [+/-ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ] ([+/-ΣΥΓΚ]) στις αόριστες αντωνυμίες *κάποιος* και *κανένας* (ενδεικτικά Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 1999: 312–216). Οι δύο αντωνυμίες διαφέρουν *a priori*, εφόσον η πρώτη αποτελεί έναν

υπαρκτικό ποσοδείκτη (ΥΠ) (existential quantifier), και εμφανίζεται σε κάθε συντακτικό περιβάλλον, ενώ η δεύτερη είναι δείκτης πολικότητας (ΔΠ) (polarity item), και υπόκειται σε συντακτικούς περιορισμούς. Σύμφωνα με τον Haspelmath (1997: 39), το παράδειγμα (1) είναι χαρακτηριστικό αυτής της διάκρισης, καθώς οι αντωνυμίες *κάποιος* (1α) και *κανένας* (1β) χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν το *συγκεκριμένο* και *μη συγκεκριμένο* αντίστοιχα:

- (1) α. Θέλει να παντρευτεί με *κάποια* Ελληνίδα.
β. Θέλει να παντρευτεί με *καμιά* Ελληνίδα.

(Haspelmath 1997: 39)

Επομένως, σύμφωνα με την υπάρχουσα θέση, η επιλογή της αναφοράς του *συγκεκριμένου* και *μη συγκεκριμένου* πραγματοποιείται στην ΚΝΕ μέσω της επιλογής της κατάλληλης αντωνυμίας. Ωστόσο, η βιβλιογραφία επισημαίνει παραδείγματα στα οποία η αντωνυμία *κάποιος* χρησιμοποιείται με τη σημασία *x-δήποτε* και η αντωνυμία *κανένας* με τη σημασία *κάποιος*, όπως φανερώνουν τα παραδείγματα στο (2), κάτι το οποίο δείχνει να ανατρέπει την πάγια αντιστοίχιση αντωνυμίας και λειτουργίας:

- (2) α. Ας ρωτήσουμε *κάποιον*. (= τον οποιονδήποτε)
β. Αν βρεις *κάποιον*, ρώτησέ τον. (=οποιονδήποτε)
γ. Για φέρε μου *κάτι* να φάω! (=οτιδήποτε)
δ. *Καμιά* φορά πηγαίνω στη βιβλιοθήκη. (=κάποιες φορές)

(προσαρμοσμένα από Holton *et al.* 1999: 315–316)

Επομένως, αν οι ερμηνείες στο (2) ισχύουν, και οι λειτουργίες αλληλεπικαλύπτονται και από τις δύο αντωνυμίες, αυτό σημαίνει ότι η αντωνυμία καθαυτή δεν μπορεί να είναι αποκλειστικά υπεύθυνη για τον καθορισμό της ειδικότητας, αλλά, αντίθετα, ότι η έκφρασή της καθορίζεται και από άλλους προτασιακούς παράγοντες. Μέσω της διερεύνησης αυτής της υπόθεσης, το ερώτημα που προκύπτει είναι το ποια είναι εκείνα τα συντακτικά περιβάλλοντα που καθορίζουν τη λειτουργία του *συγκεκριμένου* και *μη συγκεκριμένου*, τα οποία δεν είναι απαραίτητο να σχετίζονται αποκλειστικά με την επιλογή της αντωνυμίας. Η διερεύνηση αυτού του ερωτήματος, έχει ως στόχο να

αναδεικνύει ότι η διαφοροποίηση των δύο λειτουργιών στην ΚΝΕ προκύπτει από το συντακτικό περιβάλλον. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, στην παρούσα εργασία εξετάζονται τα χαρακτηριστικά αυτών των αντωνυμιών πρωτίστως σε συγχρονικό επίπεδο, τα οποία εμπλουτίζονται δευτερευόντως με δεδομένα από την τυπολογική ποικιλία και τη διαχρονική τους εξέλιξη. Μεθοδολογικά, η εργασία αποτελεί μία βιβλιογραφική επισκόπηση με πρόταση εφαρμογής νέας κατηγοριοποίησης, βασισμένης στα χαρακτηριστικά των αντωνυμιών, με σκοπό να δοθεί μία επαρκής σημασιολογική περιγραφή των υπό εξέταση δεδομένων σε συγχρονικό επίπεδο.

Το κεφάλαιο 2 περιλαμβάνει τη θεωρητική πλαισίωση της εργασίας, με πληροφορίες από την τυπολογία (2.1), τη διαχρονία (2.2) και τη συγχρονική περιγραφή των αντωνυμιών (2.3). Στο κεφάλαιο 3 πραγματοποιείται η ανάλυση των δεδομένων. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται συντόμως τα υπάρχοντα συντακτικά περιβάλλοντα κατανομής των δύο αντωνυμιών (3.1), πλαισιώνονται μεθοδολογικά οι επιμέρους υπό εξέταση αντωνυμικές οντότητες (3.2) και εντοπίζονται συγκεντρωτικά τα περιβάλλοντα κατανομής της νέας κατηγοριοποίησης που προτείνεται (3.3). Τέλος, ακολουθεί η συγκέντρωση και η σύνθεση των γενικεύσεων (κεφάλαιο 4) και η διατύπωση των τελικών συμπερασμάτων (κεφάλαιο 5).

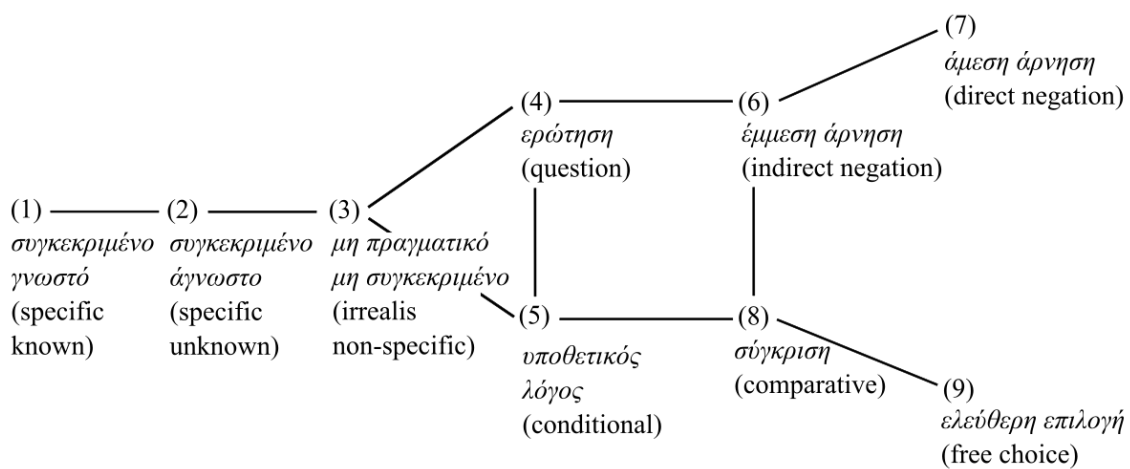
2. Οι αόριστες αντωνυμίες *κάποιος* και *κανένας*: άξονες μελέτης

Το παρόν κεφάλαιο επικεντρώνεται στη θεωρητική πλαισίωση των υπό εξέταση δεδομένων. Συγκεκριμένα, στην ενότητα (2.1) εντοπίζονται τρεις περιπτώσεις γλωσσών με τρεις διαφορετικούς τρόπους έκφρασης της ειδικότητας, και γίνεται φανερό η διαφοροποίηση της ΚΝΕ στο υπάρχον τοπίο. Στην ενότητα (2.2) παρουσιάζονται οι βασικές σημασίες των αντωνυμιών και η υπάρχουσα κατανομή των λειτουργιών τους κατά την *Ύστερη Μεσαιωνική Ελληνική* (ΥΜΕ). Στην ενότητα (2.3) παρουσιάζονται δεδομένα από τέσσερις γραμματικές, προκειμένου να διαφανεί η απόκλιση στον τρόπο σχολιασμού και κατηγοριοποίησης των αντωνυμιών έναντι της παρούσας πρότασης.

2.1 Διαγλωσσικά δεδομένα

Η πάγια αντιστοίχιση αντωνυμίας και λειτουργίας που παρουσιάστηκε στο (1) εντάσσεται στην ευρύτερη τυπολογική επισκόπηση που πραγματοποιεί ο Haspelmath

(1997), η οποία αφορά τη σχέση μεταξύ των δομικών και λειτουργικών χαρακτηριστικών των αόριστων αντωνυμιών. Διακρίνει τουλάχιστον εννέα βασικές λειτουργίες (Haspelmath 1997: 4), τις οποίες σχηματοποιεί σε έναν συνεπαγωγικό χάρτη. Η ειδικότητα επιμερίζεται διαγλωσσικά σε τρεις λειτουργίες ως συνδυασμός δύο χαρακτηριστικών, του [+/- ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ] και [+/-ΓΝΩΣΤΟ]: το *συγκεκριμένο γνωστό*, το *συγκεκριμένο άγνωστο*, και το *μη συγκεκριμένο*. Οι τρεις αυτές λειτουργίες καταλαμβάνουν τις θέσεις (1)–(3) στον συνεπαγωγικό χάρτη (Εικόνα 1), και είναι διαδοχικές για το κάθε αντωνυμικό σύνολο της κάθε γλώσσας.

Εικόνα 1: Ο συνεπαγωγικός χάρτης του Haspelmath (1997: 4) [Μτφρ. ΠΑ].

Όπως επισημαίνει η Τοπιντζή (2021: 277), κάποιες λειτουργίες εκφράζονται με μία μόνο ομάδα όρων (για παράδειγμα, η *άμεση άρνηση* εκφράζεται μόνο με το *κανένας/τίποτα*), ενώ σε άλλες υπάρχει η δυνατότητα επικάλυψης (για παράδειγμα, η *ερώτηση* εκφράζεται και με το *κάποιος/κάτι*, και με το *κανένας/τίποτα*).

Οι γλώσσες εκφράζουν με διαφορετικό τρόπο τις τρεις αυτές λειτουργίες στο αντωνυμικό τους σύστημα (βλ. Πίνακα 1). Για παράδειγμα, στην αγγλική (Dekier 2021: 3), η έκφραση της ειδικότητας γίνεται με το προθηματοειδές *some-* και στις τρεις περιπτώσεις. Στη γεωργιανή (Haspelmath 1997: 304), το *συγκεκριμένο γνωστό* και *άγνωστο* εκφράζεται με το επίθημα *-γac*, και το *μη συγκεκριμένο* με το επίθημα *-me*. Στη ρωσική (Eremina 2012: 9–12), το *συγκεκριμένο γνωστό* εκφράζεται με το πρόθημα *koe-*, το *συγκεκριμένο άγνωστο* με το επίθημα *-to*, και το *μη συγκεκριμένο* με το επίθημα *-nibud*.

μοτίβο συγκρητισμού	απόλυτος συγκρητισμός	μερικός συγκρητισμός	απουσία συγκρητισμού	δ/κή βάση σχηματισμού
------------------------	--------------------------	-------------------------	-------------------------	--------------------------

υπόδειγμα	αγγλική	γεωργιανή	ρωσική	νέα ελληνική
<i>συγκεκριμένο γνωστό</i>	<i>some-</i>	<i>-yas</i>	<i>koe-</i>	<i>κάποιος</i>
<i>συγκεκριμένο άγνωστο</i>			<i>-to</i>	
<i>μη συγκεκριμένο</i>		<i>-me</i>	<i>-nibud</i>	<i>κανένας</i>
έκφραση ειδικότητας	μορφολογική			λεξική (;

Πίνακας 1: Η έκφραση της ειδικότητας στις υπό εξέταση γλώσσες.

Μέχρι στιγμής, η υπάρχουσα θέση είναι ότι η επιλογή της κάθε αντωνυμίας είναι εκείνη που ευθύνεται για την έκφραση της κάθε λειτουργίας. Ωστόσο, όπως θα φανεί στις επόμενες ενότητες (2.2–2.3), η αντιστοιχία αντωνυμίας και λειτουργίας δεν είναι απόλυτη, κάτι που υποδεικνύει ότι η λειτουργία του *συγκεκριμένου* και *μη συγκεκριμένου* εκφράζεται με άλλον τρόπο. Η επιβεβαίωση της υπόθεσης εργασίας συνηγορεί στη δυνατότητα χρήσης δύο διαφορετικών αντωνυμιών για την έκφραση της ειδικότητας, σε αντίθεση με την παραπάνω τάση έκφρασης της ειδικότητας μέσω μορφολογικών διεργασιών.

2.2 Πληροφορίες από τη διαχρονία

Η αντωνυμία *κάποιος* σχηματίζεται από την προσθήκη του στοιχείου *κα-* στη βάση μιας ερωτηματικής λέξης (*wh-word*) (Giannakidou 2012: 301), και συγκεκριμένα της αντωνυμίας *ποιος* (Roberts & Roussou 2003: 163· Roussou & Vlachos 2023: 9), το οποίο στοιχείο προσδίδει στην αντωνυμία ποσοδεικτική ισχύ. Η αντωνυμία *κανένας* αποτελείται από το ελεύθερο μόρφημα *καν*, που λειτουργεί ως αρνητικός ΔΠ, και την αόριστη αντωνυμία *ένας/μία/ένα* (Tsimplici & Roussou 1996· Giannakidou 1998· Roussou & Vlachos 2023).

Οι σημασίες του *κάποιος* κατά την ΥΜΕ είναι ανάλογες της λειτουργικά ανταγωνιστικής συνώνυμης αόριστης αντωνυμίας *τις* ‘κάποιος’, οι οποίες αντιστοιχούν με τα *some* ‘κάποιος’, *one* ‘ένας’, *no one* ‘κανένας’, και *anyone* ‘οποιοσδήποτε’ της σύγχρονης αγγλικής. Οι δύο πρώτες σημασίες εντοπίζονται σε *θετικά* (positive) περιβάλλοντα, ενώ οι δύο τελευταίες σε *αρνητικά* (negative) και *επιδραστικά* (affective)

περιβάλλοντα (Holton *et al.* 2019: 1025). Αντίστοιχα, οι σημασίες του *κανένας* φτάνουν κατά την ΥΜΕ να αντιστοιχούν στα *no one* ‘κανένας’, *anyone* ‘οποιοσδήποτε’ και *one* ‘ένας/κάποιος’ της σύγχρονης αγγλικής (Holton *et al.* 2019: 1058).

Οι σημασίες αυτές εντάσσονται σε μία ευρύτερη κατηγοριοποίηση των λειτουργιών των αόριστων αντωνυμιών της ΥΜΕ (Holton *et al.* 2019: 1023–1024). Συγκεκριμένα, οι τρεις λειτουργίες των αόριστων αντωνυμιών είναι η *συγκεκριμένη*, η οποία συναντάται σε καταφατικές προτάσεις (αντίστοιχη με τη σειρά *some-* της αγγλικής), η *μη συγκεκριμένη*, η οποία συναντάται σε υποθετικές και ερωτηματικές προτάσεις (αντίστοιχη με τη σειρά *any-* της αγγλικής), και, επίσης, η *μη συγκεκριμένη*, η οποία συναντάται σε αρνητικές προτάσεις (αντίστοιχη με τη σειρά *no-* της αγγλικής). Η κατανομή των υπό εξέταση αντωνυμιών (*κάποιος/κάτι* και *κανένας/τίποτα*) στις τρεις προαναφερθείσες λειτουργίες του [+/-ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟΥ] παρουσιάζεται στον Πίνακα 2. Η αντωνυμία *τις* ‘κάποιος’ τοποθετείται για λόγους σύγκρισης.

<i>συγκεκριμένο</i> (κατάφαση)		<i>μη συγκεκριμένο</i> (υποθετικός λόγος/ερώτηση)		<i>μη συγκεκριμένο</i> (άρνηση)
τις	→	τις	→	τις
κάποιος				
κάτι				
κανείς (;)	(←)	κανείς	←	κανείς
τίποτε	←	τίποτε	←	τίποτε

Πίνακας 2: Η λειτουργική κατανομή των αντωνυμιών *κάποιος* και *κανένας* στην ΥΜΕ (προσαρμοσμένο από Holton *et al.* 2019: 1024).

Η λειτουργική αυτή κατανομή αναδεικνύει ότι τα *κανείς* και *τίποτα*, αν και κατά την δημιουργία τους δήλωναν αποκλειστικά το *μη συγκεκριμένο* σε περιβάλλον άρνησης, έφτασαν ήδη στην ΥΜΕ να δηλώνουν το *συγκεκριμένο*. Αντίθετα, το *κάποιος* και το *κάτι*, ακριβώς επειδή εμφανίστηκαν για να εκφράζουν το *συγκεκριμένο*, δεν επεκτάθηκαν στη λειτουργία του *μη συγκεκριμένου*.

Εφόσον παρατηρείται η σταδιακή επέκταση των αντωνυμιών (από τη *συγκεκριμένη* λειτουργία προς τη *μη συγκεκριμένη*, και το αντίθετο) ήδη κατά το διάστημα της ΥΜΕ, αυτό δείχνει ότι η λειτουργική επέκταση, τουλάχιστον ως μηχανισμός, είναι εφικτή (όπως συνέβη ήδη με το *τις*). Η επιβεβαίωση της υπόθεσης εργασίας θα δώσει ταυτόχρονα

ενδείξεις της διαχρονικής λειτουργικής πορείας των δύο αντωνυμιών, από την ΥΜΕ έως σήμερα.

2.3 Γραμματικές της Νέας Ελληνικής

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τον τρόπο παρουσίασης και περιγραφής των αόριστων αντωνυμιών *κάποιος* και *κανένας* σε τέσσερις σχολικές γραμματικές/γραμματικές αναφορές, και γίνονται οι πρώτες παρατηρήσεις σχετικά με τη σημασιολογική τους υπόσταση στη συγχρονία. Με αυτόν τον τρόπο πραγματοποιείται η συλλογή παραδειγμάτων χρήσης που αξιοποιούνται στην μετέπειτα ανάλυση, ο εντοπισμός των σημασιών της κάθε αντωνυμίας, και η επιβεβαίωση της αλληλεπικάλυψής τους.

Αρχικά, οι αντωνυμίες *κάποιος* και *κάτι* δηλώνουν το *συγκεκριμένο*, ενώ για τις αντωνυμίες *κανένας* και *τίποτα* αναφέρεται ότι έχουν δύο σημασίες: τη σημασία *κάποιος*, ή τη σημασία *ούτε ένας* (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2014· Τριανταφυλλίδης 2008: 136–137). Ενδεικτικά της διττής σημασίας του *κανένας* αποτελούν τα παραδείγματα στο (3):

- (3) α. Αν σ' ενοχλήσει *κανείς*, να μου το πεις. (= *κάποιος*)
β. *Κανείς* δεν μίλησε. (= *ούτε ένας*)

(Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2014)

Οι Κλαίρης & Μπαμπινιώτης (2004: 144–147) πραγματοποιούν αντίστοιχες παρατηρήσεις ως προς τη σημασία και χρήση των αντωνυμιών, και κάνουν την επιπλέον παρατήρηση ότι το *κάποιος* τείνει να αντικαταστήσει το *κανένας*, γεγονός που χαρακτηρίζουν ως γλωσσική μεταβολή εν εξελίξει (4):

- (4) α. Δεν έχω *τίποτε άλλο* να σου πω. (=4β)
β. Δεν έχω *κάτι άλλο* να σου πω.

(Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 147)

Παρόμοιες πληροφορίες εντοπίζονται και στη γραμματική των Holton *et al.* (1999: 103–104), και συγκεκριμένα ότι τα *κάποιος* και *κάτι* έχουν τη λειτουργία του *συγκεκριμένου* και εμφανίζονται σε κάθε είδος πρότασης, ενώ τα *κανένας* και *τίποτα* έχουν τη λειτουργία του *μη συγκεκριμένου* και εμφανίζονται σε προτάσεις ερωτηματικές και αρνητικές (μη αποφαντικές). Εντοπίζουν, επίσης, κάποιες περιπτώσεις όπου το *κάποιος* αντικαθιστά το *κανένας*, όπως φαίνεται στο (5):

- (5) α. Ας ρωτήσουμε *κάποιον* (/κανέναν).
β. Αν βρεις *κάποιον* (/κανέναν), ρώτησέ τον.
γ. Για φέρε μου *κάτι* (/τίποτα) να φάω!

(Holton *et al.* 1999: 315)

Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις ο/η ομιλητής/ομιλήτρια δεν είναι απαραίτητο να υπονοεί μια συγκεκριμένη οντότητα, αλλά «όποιον ή ό,τι βρεθεί» (Holton *et al.* 1999: 315). Τα παραδείγματα αυτά αναδεικνύουν ότι οι λειτουργίες αλληλεπικαλύπτονται, εφόσον υπάρχει δυνατότητα εναλλαξιμότητας των δύο αντωνυμιών. Το ερώτημα που προκύπτει είναι το πώς είναι εφικτό το *κανένας* να ισοδυναμεί με το *κάποιος* ενώ δηλώνει το *μη συγκεκριμένο*. Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα προκύπτει από την επιβεβαίωση της υπόθεσης εργασίας, δηλαδή ότι το *κάποιος* δεν δηλώνει αποκλειστικά το *συγκεκριμένο* αλλά μπορεί να δηλώνει και το *μη συγκεκριμένο*. Στο επόμενο κεφάλαιο εξετάζονται τα περιβάλλοντα στα οποία αυτό συμβαίνει, τα οποία τελικά καθορίζουν την *συγκεκριμένη* ή *μη συγκεκριμένη* αναφορά της αντωνυμίας.

3. Ανάλυση δεδομένων

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συντακτικά χαρακτηριστικά των αντωνυμιών (3.1), πραγματοποιείται η επιμέρους κατηγοριοποίηση με βάση τη λειτουργική κατανομή τους (3.2), και εντοπίζονται τα περιβάλλοντα κατανομής της νέας κατηγοριοποίησης που προτείνεται (3.3).

3.1 Υπό εξέταση συντακτικές οντότητες

Οι υπό εξέταση συντακτικές οντότητες είναι ο αρνητικός ΔΠ *κανΕΝΑΣ* (ενδεικτικά Progovac 1994· Tsimpli & Roussou 1996· Giannakidou 2011), ο επιδραστικός ΔΠ *κανένας* (ενδεικτικά Tsimpli & Roussou 1996· Veloudis 2017), και ο υπαρκτικός ποσοδείκτης (ΥΠ) *κάποιος* (ενδεικτικά Βελούδης 1996· Tsimpli & Roussou 1996). Ο λόγος που το λέξημα ΚΑΝΕΝΑΣ διαχωρίζεται συντακτικά σε δύο οντότητες είναι διότι, ανάλογα με το συντακτικό περιβάλλον, αλλάζει σημασία και συντακτική συμπεριφορά. Λεξικά η οντότητα είναι μία (ΚΑΝΕΝΑΣ), αλλά σημασιολογικά είναι δύο (*κανΕΝΑΣ* και *κανένας*).

Συγκεκριμένα, ο αρνητικός ΔΠ *κανΕΝΑΣ* εντοπίζεται σε αρνητικά περιβάλλοντα με τη σημασία *ούτε ένας*, όπως φανερώνουν τα παραδείγματα στο (6), στα οποία ο τελεστής της άρνησης είναι υποχρεωτικός:

- (6) α. *ΚανΕΝΑΣ* να *(μη) φάει τα φρούτα.
β. *(Δεν) είδα *κανΕΝΑ*.
γ. *ΤΙΠΟΤΑ* *(δεν) θέλω να φάω.

(Tsimpli & Roussou 1996: 53–57)

Ο επιδραστικός ΔΠ *κανένας* εντοπίζεται σε περιβάλλοντα ερώτησης ολικής άγνοιας, τροπικότητας και υποθετικού λόγου (Tsimpli & Roussou 1996: 61), και έχει τη σημασία μιας οποιασδήποτε (μη συγκεκριμένης) οντότητας (7)–(8):

- (7) α. Έφαγες *τίποτα*;
β. Φέρε *κανένα* μαζί σου.
γ. Αν δεις *κανένα*, [...]

(Tsimpli & Roussou 1996: 55)

- (8) α. Μπορεί να την υποστήριξε *κανένας*.
β. Αν θα την υποστηρίξει *κανένας*, [...]
γ. Πότε πότε την υποστήριξε *κανένας*.

(Veloudis 2017: 137)

Τέλος, ο ΥΠ *κάποιος* εμφανίζεται σε όλα τα περιβάλλοντα, και έχει τη σημασία «υπάρχει (τουλάχιστον) μια οντότητα *x* που επιβεβαιώνει τη σημασία του κατηγορήματος» (Saeed 2017: 385):

(9) α. *Κάποιος* ψήφισε εναντίον της πρότασης.

(Veloudis 2017: 144)

β. Είδα *κάποιον*.

γ. Συμπαθείς *κάποιον*;

(Tsimplici & Roussou 1996: 54)

Μέχρι τώρα, οι δύο λεξικές οντότητες (*κάποιος* και *κανένας*) έχουν προσαυξηθεί στις τρεις (*κάποιος*, *κανένας*, *κανΕΝΑΣ*). Στην επόμενη ενότητα θα παρουσιαστεί ένα ακόμα επίπεδο κατηγοριοποίησης, που θα αποδώσει το σύνολο των πέντε αντωνυμικών οντοτήτων.

3.2 Υπό εξέταση αντωνυμικές οντότητες

Το κριτήριο αυτής της επιπλέον κατηγοριοποίησης που θα αποδώσει τελικά πέντε σημασιολογικές οντότητες είναι η κάθε αντωνυμία (*κάποιος*, *κανένας*), σε συνδυασμό με την σημασιολογική της υπόσταση (αρνητικός ΔΠ, επιδραστικός ΔΠ, ΥΠ), και με την λειτουργία που μπορεί να επιτελεί (*συγκεκριμένο*, *μη συγκεκριμένο*).

Αυτή η κατηγοριοποίηση συνοψίζεται στον Πίνακα 3 παρακάτω, σύμφωνα με τον οποίο το *κάποιος* ως ΥΠ επιμερίζεται σε δύο σημασιολογικές οντότητες (*κάποιος*_[+ΣΥΓΚ] και *κάποιος*_[-ΣΥΓΚ]), και το *κανένας* επιμερίζεται σε τρεις. Ως επιδραστικός ΔΠ αναλύεται ως *κανένας*_[+ΣΥΓΚ] και *κανένας*_[-ΣΥΓΚ], και ως αρνητικός ΔΠ μόνο ως *κανΕΝΑΣ*_[-ΣΥΓΚ].

σημασιολογική υπόσταση	λέξημα	συγκεκριμένο	μη συγκεκριμένο
Υπαρκτικός Ποσοδείκτης	<i>κάποιος</i>	<i>κάποιος</i> _[+ΣΥΓΚ]	<i>κάποιος</i> _[-ΣΥΓΚ]

επιδραστικός ΔΠ	κανέννας	κανέννας _[+ΣΥΓΚ]	κανέννας _[-ΣΥΓΚ]
αρνητικός ΔΠ			κανΕΝΑΣ _[-ΣΥΓΚ]

Πίνακας 3: Οι υπό εξέταση πέντε σημασιολογικές αντωνυμικές οντότητες.

Επομένως, πρώτα θα παρουσιαστούν οι δύο περιπτώσεις της πρωτοτυπικής αντιστοίχισης αντωνυμίας και λειτουργίας (*κάποιος*_[+ΣΥΓΚ], *κανέννας*_[-ΣΥΓΚ]), οι οποίες θα λειτουργήσουν ως μέτρο σύγκρισης. Στη συνέχεια, θα εντοπιστούν τα περιβάλλοντα των αντίστροφων λειτουργιών τους (*κάποιος*_[-ΣΥΓΚ], *κανέννας*_[+ΣΥΓΚ]), και θα είναι δυνατή η εξαγωγή γενικεύσεων μέσω της σύγκρισής τους.

Μεθοδολογικά, τα παραδείγματα χρήσης όλων των αντωνυμικών οντοτήτων που αξιοποιούνται για τον εντοπισμό των περιβαλλόντων κατανομής, προέρχονται κατά πλειοψηφία από την υπάρχουσα βιβλιογραφία (βλ. ενότητα (2.3) κ.ά.), αυτούσια ή προσαρμοσμένα. Ωστόσο, για να συμπεριλαμβάνονται παραδείγματα που περιέχουν κάθε εξεταζόμενη συντακτική μεταβλητή (και για να γίνεται φανερό το αν κάποιες μεταβλητές δεν ικανοποιούνται), ορισμένα παραδείγματα δημιουργούνται *ad hoc*, και άλλα αντλούνται από γραπτό λόγο στο διαδίκτυο (βλ. (13)).

3.3 Περιβάλλοντα κατανομής

Σε όλα τα παραδείγματα χρήσης του *κάποιος*_[+ΣΥΓΚ] εντοπίζεται ο συνδυασμός χρόνου-όψης [+ΠΑΡ, +ΣΥΝ], σε περιβάλλον κατάφασης. Ενδεικτικά παραδείγματα παρατίθενται στο (10):

- (10) α. Πέρασε_[+ΠΑΡ, +ΣΥΝ] *κάποιο μάθημα* στις τελευταίες εξετάσεις, [...].
β. *Κάποιος* μου είπε ότι είδε_[+ΠΑΡ, +ΣΥΝ] τον Βασίλη στην Αίγινα.

(Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 144)

- γ. *Κάποιος* ήρθε_[+ΠΑΡ, +ΣΥΝ] και σε ζητούσε.
δ. *Κάτι* μπλέχτηκε_[+ΠΑΡ, +ΣΥΝ] στα γρανάζια.

(Holton *et al.* 1999: 312–313)

Ωστόσο, εντοπίστηκαν κάποιοι τελεστές τροπικότητας (ΤΡΟΠ), άρνησης (ΑΡΝ) και μέλλοντα (ΜΕΛ) σε μη καταφατικές προτάσεις με διαφορετικό συνδυασμό χρόνου-όψης, αλλά στις περιπτώσεις αυτές υπήρχε η προϋπόθεση ύπαρξης μιας *συγκεκριμένης* προθετικής φράσης (ΠρΦ) ή ενός κύριου ονόματος στην πρόταση, όπως αναδεικνύουν τα παραδείγματα στο (11):

(11) α. *Κάτι* δεν_[ΑΡΝ] πάει_[−ΠΑΡ, −ΣΥΝ] καλά με το αυτοκίνητο.

β. *Κάποια Μαρία* θα_[ΜΕΛ] σε καλέσει_[−ΠΑΡ, +ΣΥΝ] το απόγευμα, τηλεφώνησε πριν, [...].

(προσαρμοσμένα από Holton *et al.* 1999: 313)

Αντίστοιχα, σε όλα τα παραδείγματα χρήσης του *κανένας*_[−ΣΥΓΚ], εντοπίστηκαν τελεστές τροπικότητας, ερώτησης (Q), υπόθεσης (ΥΠΟΘ), μέλλοντα, και άμεσης (ΑΜ) και έμμεσης (ΕΜ) άρνησης, όπως δείχνουν τα παραδείγματα στο (12), ανεξαρτήτως συνδυασμού χρόνου-όψης. Σημειώνεται επιπρόσθετα ότι η μετατροπή της όψης σε συνοπτική σε θαμιστικό περιβάλλον οδηγεί σε αντιγραμματικότητα (12ε–ε’):

(12) α. Τι καλά θα_[ΜΕΛ, ΤΡΟΠ] ήταν να_[ΤΡΟΠ] την υποστήριζε_[+ΠΑΡ, −ΣΥΝ] *κανένας*!

β. Αν_[ΥΠΟΘ] (θα_[ΜΕΛ]) την υποστηρίξει_[−ΠΑΡ, +ΣΥΝ] *κανένας*, έχει ελπίδες.

(Veloudis 2017: 136–137)

γ. Δεν_[ΑΡΝ] θέλεις_[−ΠΑΡ, −ΣΥΝ, *(Q), ΒΟΥΛ] *κάνα φρούτο*;

δ. Δεν_[ΕΜ, ΑΡΝ] νομίζω_[−ΠΑΡ, −ΣΥΝ] ότι ήρθε *κανένας*.

ε. Έβλεπα_[+ΠΑΡ, −ΣΥΝ] *κανέναν που και που*.

ε’ *Είδα_[+ΠΑΡ, +ΣΥΝ] *κανέναν που και που*.

Επομένως, για τις δύο αυτές αντωνυμικές οντότητες (*κάποιος*_[+ΣΥΓΚ], *κανένας*_[−ΣΥΓΚ]), δηλαδή τις αντωνυμίες με την πρωτοτυπική τους λειτουργία, επιβεβαιώνονται τα περιβάλλοντα κατανομής της υπάρχουσας βιβλιογραφίας (Holton *et al.* 1999: 312–316· Tsimpli & Roussou 1996: 55–72 κ.ά.), που παρουσιάστηκαν σε προηγούμενη ενότητα (3.1).

Στη συνέχεια, εξετάζονται αντιπαραβολικά τα περιβάλλοντα κατανομής των δύο αντωνυμιών με την αντίστροφη λειτουργία, δηλαδή τα περιβάλλοντα του *κάποιος*_[-ΣΥΓΚ] και του *κανένας*_[+ΣΥΓΚ]. Ξεκινώντας, για τον εντοπισμό των περιβαλλόντων του *κάποιος*_[-ΣΥΓΚ] χρησιμοποιούνται περιπτώσεις οι οποίες αφενός δεν είναι απαραίτητο να αναφέρονται σε μια συγκεκριμένη οντότητα αλλά σε «όποιον ή ό,τι βρεθεί», και αφετέρου αναφέρεται ρητά η αντικατάσταση του *κανένας* από το *κάποιος*, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία (2.3). Τα παραδείγματα εμπλουτίζονται από πραγματωμένο γραπτό λόγο δημοσιευμένο στο διαδίκτυο.¹

Οι εμφανιζόμενες συντακτικές μεταβλητές είναι οι τελεστές τροπικότητας, ερώτησης, υπόθεσης, μέλλοντα, και άμεσης/έμμεσης άρνησης, ανεξαρτήτως συνδυασμού χρόνου-όψης, όπως φαίνεται στα παραδείγματα στο (13):

- (13) α. Ας_[ΤΡΟΠ] ρωτήσουμε_[-ΠΑΡ, +ΣΥΝ] *κάποιον*. (=5α)
 β. Θα_[ΜΕΛ] μαγειρέψεις_[-ΠΑΡ, +ΣΥΝ, Q] *κάτι* νόστιμο επιτέλους;
 γ. Αν_[ΥΠΟΘ] *κάποιος* χρησιμοποιεί_[-ΠΑΡ, -ΣΥΝ] κάρτα για πληρωμές [...].
 δ. Δεν_[ΑΡΝ] έχεις_[-ΠΑΡ, -ΣΥΝ] εσύ *κάποιο πρόβλημα*.
 ε. Έφουγα χωρίς_[ΕΜ.ΑΡΝ] να_[ΤΡΟΠ] δω_[-ΠΑΡ+ΣΥΝ] *κάποιον*.
 στ. Πώς θα_[ΜΕΛ] μπορούσε_[+ΠΑΡ, -ΣΥΝ, ΤΡΟΠ, Q] *κάποιος* να_[+ΤΡΟΠ] απαντήσει_[-ΠΑΡ, +ΣΥΝ, Q] «ναι» σε αυτό;

Η σύγκριση των περιβαλλόντων του *κάποιος*_[-ΣΥΓΚ] (13) με του *κανένας*_[-ΣΥΓΚ] (12), δηλαδή των δύο *μη συγκεκριμένων* αντωνυμιών, οδηγεί στην παρατήρηση ότι τα περιβάλλοντα αυτά ταυτίζονται απόλυτα. Η ταύτιση αυτή αναδεικνύει ότι η λειτουργία του *μη συγκεκριμένου* στην ΚΝΕ δεν σχετίζεται με την επιλογή της αντωνυμίας, αλλά με τα ίδια τα επιδραστικά περιβάλλοντα (τροπικότητα, ερώτηση, υπόθεση, μέλλοντα, άμεση/έμμεση άρνηση). Με άλλα λόγια, όποια αντωνυμία και αν χρησιμοποιηθεί, είτε το *κάποιος* είτε το *κανένας*, αν βρίσκεται σε κάποια από τα παραπάνω περιβάλλοντα, θα εκφράζει τη λειτουργία του *μη συγκεκριμένου*.

Δεν εντοπίζονται παρομοίως ταυτόσημα παραδείγματα για το *κανένας*_[+ΣΥΓΚ] σε σύγκριση με το *κάποιος*_[+ΣΥΓΚ], αλλά παρουσιάζονται οι εξής δύο περιπτώσεις (14):

¹ Συγκεκριμένα, το (13γ) προέρχεται από το “Μετρητά. Τα χρειαζόμαστε;” (2024), το (13δ) από το “Οδηγός επιβίωσης για εφήβους” (2021), και το (13στ) από το “Αποδέχστε τον εαυτό σας; (20 εμπόδια και τι να κάνετε για αυτά)” (2022).

- (14) α. Αν_[ΥΠΟΘ] έρθει_[-ΠΑΡ, +ΣΥΝ] κανένας Πέτρος, μην του πεις ότι είμαι εδώ.
 β. Δεν θέλω να πάμε εκεί, γιατί μπορεί_[ΤΡΟΠ] να_[ΤΡΟΠ] πέσουμε_[-ΠΑΡ, +ΣΥΝ] σε καμιά μαμά μου.

(Veloudis 2017: 143)

Στο (14α) η φράση *κανένας Πέτρος* δεν υπονοεί μια οποιαδήποτε οντότητα που τυχαίνει να ονομάζεται *Πέτρος*, αλλά αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο (ισοδυναμεί σημασιολογικά με την οριστική φράση *ο Πέτρος*). Αντίστοιχα, στο (14β) η φράση *καμιά μαμά μου* δεν αναφέρεται σε μια οποιαδήποτε οντότητα, αλλά σε μια συγκεκριμένη (ισοδυναμεί σημασιολογικά με τη φράση *στη μαμά μου*).

Αν και τα περιβάλλοντα αυτών των περιπτώσεων ανήκουν στα επιδραστικά (υπόθεση, τροπικότητα), τα οποία εκφράζουν εξ ορισμού το *μη συγκεκριμένο*, οι αντωνυμίες *κανένας* και *καμιά* προσδιορίζουν δύο *συγκεκριμένες* ΑΦ, ένα κύριο όνομα και μία ονοματική φράση με τον αδύναμο τύπο κτητικής αντωνυμίας. Αυτό οδηγεί στη γενίκευση ότι το *κανένας*_[+ΣΥΓΚ], αν και εντοπίζεται στα περιβάλλοντα νομιμοποίησης του επιδραστικού ΔΠ, αποκτά τη λειτουργία του *συγκεκριμένου* όταν προσδιορίζει ένα κύριο όνομα ή μία εξ ορισμού *συγκεκριμένη* ΑΦ.

Ολοκληρώνοντας τη διερεύνηση των περιβαλλόντων και των πέντε αντωνυμικών οντοτήτων, ακολουθούν τα περιβάλλοντα κατανομής του αρνητικού ΔΠ *κανΕΝΑΣ*_[-ΣΥΓΚ], που εκφράζει εξ ορισμού το *μη συγκεκριμένο*.

Αρχικά, τα κριτήρια νομιμοποίησης του αρνητικού ΔΠ είναι το *Κριτήριο της Άρνησης* (Tsimpli & Roussou 1996: 51–52) που μεταφράζεται ως υποχρεωτικότητα ύπαρξης του αρνητικού τελεστή (15), και το *Κριτήριο της Εστίασης* (Tsimpli 1990, 1995 από Tsimpli & Roussou 1996: 56) που εκφράζεται με τη δυνατότητα μετακίνησης της αντωνυμίας σε θέση *Εστίασης* (16):

- (15) α. *(Δεν_[+ΑΡΝ]) θέλω_[-ΠΑΡ, -ΣΥΝ, ΒΟΥΛ] *ΤΙΠΟΤΑ*.
 β. Να *(μην_[+ΑΡΝ]) έρθει_[-ΠΑΡ, +ΣΥΝ, ΒΟΥΛ] *κανΕΝΑΣ*.
 (16) α. *(Δεν_[+ΑΡΝ]) προσβάλλετε_[-ΠΑΡ, -ΣΥΝ] *κανΕΝΑΝ*, [...].
 β. *ΚανΕΝΑΝ* δεν_[+ΑΡΝ] προσβάλλετε [...].

Ως προς τα περιβάλλοντα κατανομής του αρνητικού ΔΠ, αυτά είναι υποχρεωτικά τα αρνητικά περιβάλλοντα (15), ενώ ταυτόχρονα μπορεί να συνεμφανίζεται με ένα ή και περισσότερα από εκείνα που συνοψίστηκαν προηγουμένως ως επιδραστικά περιβάλλοντα, όπως φαίνεται στο (17):

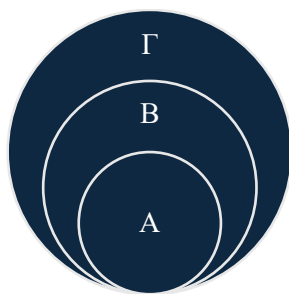
(17) * $(\Delta\epsilon\nu_{[+APN]})$ ήρθε $_{[+ΠΑΡ, +ΣΥΝ, (Q)]}$ καν'ΕΝΑΣ στο πάрту;

Η περίπτωση στο (17) αναδεικνύει ότι η ύπαρξη του αρνητικού τελεστή (*δεν*) είναι εκείνη που νομιμοποιεί τον αρνητικό ΔΠ, καθώς αν απουσιάζει το αποτέλεσμα είναι αντιγραμματικό. Αντίθετα, το περιβάλλον της ερώτησης είναι προαιρετικό (το παράδειγμα παραμένει γραμματικό και μετά την αφαίρεσή του) και, επομένως, δεν επιδρά στη νομιμοποίηση του αρνητικού ΔΠ.

Επομένως, ο αρνητικός ΔΠ καν'ΕΝΑΣ $_{[-ΣΥΓΚ]}$ εντοπίζεται υποχρεωτικά σε αρνητικά (και προαιρετικά σε επιδραστικά περιβάλλοντα), και εκφράζει τη λειτουργία του *μη συγκεκριμένου* (βλ. Holton *et al.* 1999: 312–316· Tsimpli & Roussou 1996: 55–72 κ.ά.) επιβεβαιώνοντας τη σχετική βιβλιογραφία.

4. Αποτελέσματα

Τα περιβάλλοντα κατανομής των πέντε σημασιολογικών αντωνυμικών οντοτήτων έχουν τη μορφή συνόλων και υποσυνόλων (Διάγραμμα 1):

όπου:

Α: αρνητικοί ΔΠ (καν'ΕΝΑΣ $_{[-ΣΥΓΚ]}$)

Β: επιδραστικοί ΔΠ (κανένας $_{[+/-ΣΥΓΚ]}$, κάποιος $_{[-ΣΥΓΚ]}$)

Γ: ΥΠ (κάποιος $_{[+/-ΣΥΓΚ]}$)

Διάγραμμα 1: Η συσχέτιση των περιβαλλόντων των τριών σημασιολογικών εκφάνσεων των αντωνυμικών *κάποιος* και *κανένας*.

Συγκεκριμένα, τα περιβάλλοντα των αρνητικών ΔΠ είναι υποσύνολο των περιβαλλόντων των επιδραστικών ΔΠ, και αυτά είναι υποσύνολο των περιβαλλόντων των ΥΠ.

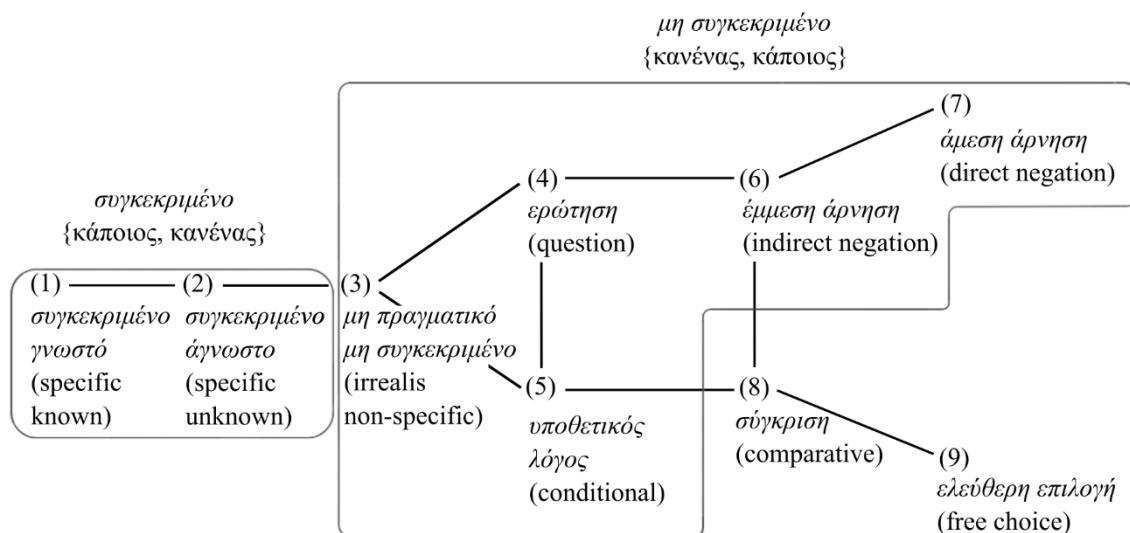
ειδοποιός διαφορά	κατηγορία	περιβάλλοντα	προϋποθέσεις	αντωνυμική οντότητα	λειτουργία
άρνηση, έμφαση, εστίαση ↓	Α. Αρνητικά	Άρνηση δεν/μην (Ερώτηση) (Τροπικότητα) (Υποθ. λόγος) (Μέλλοντας) (Έμμεση άρνηση)	—	κανΕΝΑΣ _[-ΣΥΓΚ]	μη συγκεκριμένο
		Ερώτηση Τροπικότητα Υποθετικός λόγος Μέλλοντας (Αμ. άρνηση) (Εμ. άρνηση)	—	κανένας _[-ΣΥΓΚ] κάποιος _[-ΣΥΓΚ]	
		Κατάφαση, [+ΠΑΡ, +ΣΥΝ]	—	κάποιος _[+ΣΥΓΚ]	
		Άρνηση Μέλλοντας Τροπικότητα Υπόθεση	ΠρΦ/κύριο όνομα κύριο όνομα/ ΑΦ _[+ΣΥΓΚ]	κάποιος _[+ΣΥΓΚ] κανένας _[+ΣΥΓΚ]	
τελεστές νομιμοποίησης ↓	Β. Επιδραστικά	Κατάφαση, [+ΠΑΡ, +ΣΥΝ]	—	κάποιος _[+ΣΥΓΚ]	συγκεκριμένο
		Άρνηση Μέλλοντας Τροπικότητα Υπόθεση	ΠρΦ/κύριο όνομα κύριο όνομα/ ΑΦ _[+ΣΥΓΚ]	κάποιος _[+ΣΥΓΚ] κανένας _[+ΣΥΓΚ]	
		Κατάφαση, [+ΠΑΡ, +ΣΥΝ]	—	κάποιος _[+ΣΥΓΚ]	
		Άρνηση Μέλλοντας Τροπικότητα Υπόθεση	ΠρΦ/κύριο όνομα κύριο όνομα/ ΑΦ _[+ΣΥΓΚ]	κάποιος _[+ΣΥΓΚ] κανένας _[+ΣΥΓΚ]	
τελεστές νομιμοποίησης ↓	Γ. Υπαρκτικά	Κατάφαση, [+ΠΑΡ, +ΣΥΝ]	—	κάποιος _[+ΣΥΓΚ]	συγκεκριμένο
		Άρνηση Μέλλοντας Τροπικότητα Υπόθεση	ΠρΦ/κύριο όνομα κύριο όνομα/ ΑΦ _[+ΣΥΓΚ]	κάποιος _[+ΣΥΓΚ] κανένας _[+ΣΥΓΚ]	
		Κατάφαση, [+ΠΑΡ, +ΣΥΝ]	—	κάποιος _[+ΣΥΓΚ]	
		Άρνηση Μέλλοντας Τροπικότητα Υπόθεση	ΠρΦ/κύριο όνομα κύριο όνομα/ ΑΦ _[+ΣΥΓΚ]	κάποιος _[+ΣΥΓΚ] κανένας _[+ΣΥΓΚ]	

Πίνακας 4: Τα περιβάλλοντα κατανομής των πέντε σημασιολογικών αντωνυμικών οντοτήτων του *κάποιος* και *κανένας* στην ΚΝΕ.

Όπως συνοψίζει ο Πίνακας 4, τα περιβάλλοντα κατανομής των υπαρκτικών ποσοδεικτών ([Γ]) είναι ουσιαστικά όλα τα δυνατά περιβάλλοντα, με τη σημείωση ότι το *κάποιος*_[+ΣΥΓΚ] συναντάται σε καταφάσεις με συνδυασμό χρόνου-όψης [+ΠΑΡ, +ΣΥΝ], ενώ το *κάποιος*_[-ΣΥΓΚ] σε επιδραστικά περιβάλλοντα (με προϋπόθεση την ύπαρξη μιας προσδιοριστικής ΠρΦ ή ενός κύριου ονόματος). Τα περιβάλλοντα κατανομής των επιδραστικών ΔΠ ([Β]) είναι οι προτάσεις με την παρουσία του ερωτηματικού, τροπικού, υποθετικού, μελλοντικού, και αρνητικού τελεστή (άμεσου/έμμεσου), και οι αντωνυμικές οντότητες που μπορούν να εντοπιστούν σε αυτά είναι το *κανένας*_[+/-ΣΥΓΚ] (και το *κάποιος*_[-ΣΥΓΚ], όπως προαναφέρθηκε). Συγκεκριμένα για το *κανένας*_[+ΣΥΓΚ], αν και εντοπίζεται σε επιδραστικά περιβάλλοντα, αποκτά τη λειτουργία του *συγκεκριμένου* όταν προσδιορίζει

ένα κύριο όνομα ή μια ΑΦ_[+ΣΥΓΚ]. Τα περιβάλλοντα κατανομής των αρνητικών ΔΠ ([A]) είναι τα αρνητικά περιβάλλοντα, με δυνατή την συν-εμφάνιση με τελεστές ερώτησης, τροπικότητας, υποθετικού λόγου και μέλλοντα, και η σημασιοσυντακτική αντωνυμική οντότητα που μπορεί να εντοπιστεί σε αυτό είναι το *κανΕΝΑΣ*_[-ΣΥΓΚ].

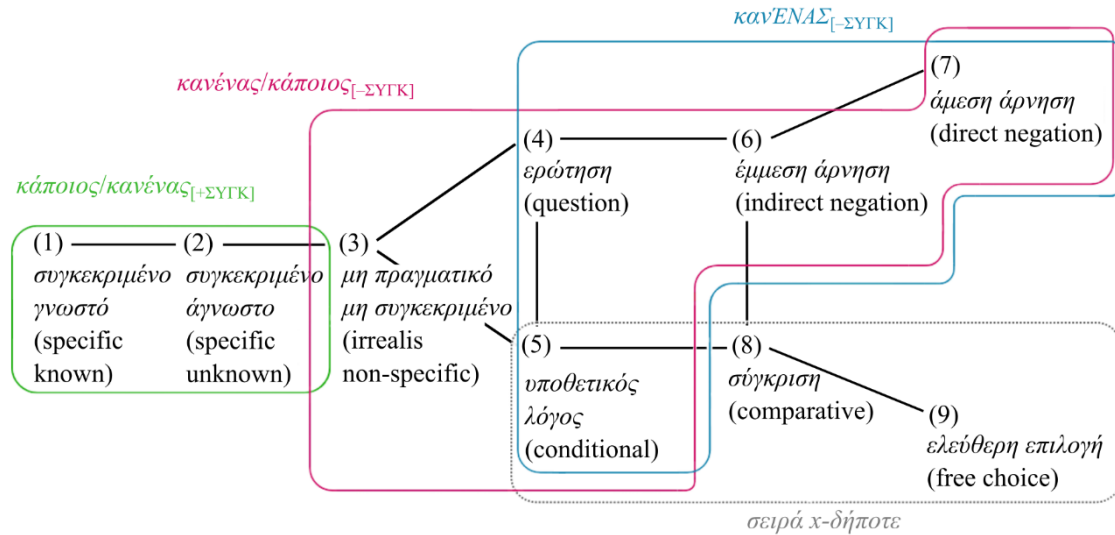
Επομένως, η λειτουργία του *συγκεκριμένου* στην ΚΝΕ εκφράζεται μέσα από τα υπαρκτικά περιβάλλοντα, και η αντωνυμία που εμφανίζεται είναι το πρωτοτυπικό *κάποιος*, αλλά και το *κανένας* υπό συντακτικές προϋποθέσεις, ενώ η λειτουργία του *μη συγκεκριμένου* δηλώνεται μέσα από τα επιδραστικά και αρνητικά περιβάλλοντα, και οι αντωνυμίες με τις οποίες εκφράζεται είναι επίσης το *κάποιος* και το *κανένας*. Η κατανομή των λειτουργιών σε συνδυασμό με τις αντωνυμίες ως λήμματα του λεξικού που εκφράζουν την κάθε λειτουργία παρουσιάζονται στην Εικόνα 2, η οποία αποτελεί προσαρμογή του συνεπαγωγικού χάρτη του Haspelmath (1997) που παρουσιάστηκε στην ενότητα (2.1):

Εικόνα 2: Η κατανομή των λειτουργιών του *συγκεκριμένου* και *μη συγκεκριμένου* στον συνεπαγωγικό χάρτη του Haspelmath (1997) για την ΚΝΕ και οι εμφανιζόμενες αντωνυμίες.

Αντίστοιχα, στην Εικόνα 3 παρουσιάζεται μία ακόμα προσαρμογή του, στην οποία παρουσιάζονται οι εμφανιζόμενες πέντε σημασιοσυντακτικές αντωνυμικές οντότητες, ανάλογα με το περιβάλλον εμφάνισής τους. Στις θέσεις (1)–(2) οι σημασιοσυντακτικές αντωνυμικές οντότητες που εντοπίζονται είναι το *κάποιος*_[+ΣΥΓΚ] και το *κανένας*_[+ΣΥΓΚ], με τη σημείωση ότι, εφόσον τα περιβάλλοντα κατανομής είναι τα υπαρκτικά, και εφόσον αποτελούν υπερσύνολο των επιδραστικών, το *κανένας*_[+ΣΥΓΚ] μπορεί να εκφράζει

ταυτόχρονα περισσότερες από μία θέσεις ως αποτέλεσμα της ύπαρξης επιδραστικών τελεστών. Στα επιδραστικά περιβάλλοντα (θέσεις (3)–(7)) εντοπίζεται το *κάποιος*_[+ΣΥΓΚ] και το *κανένας*_[−ΣΥΓΚ], και στα αρνητικά ((4)–(7)) μόνο το *καν'ΕΝΑΣ*_[−ΣΥΓΚ].

Εικόνα 3: Οι εμφανιζόμενες σημασιολογικές αντωνυμικές οντότητες ανά θέση στον συνεπαγωγικό χάρτη του Haspelmath (1997) για την ΚΝΕ.

Η παραπάνω οπτικοποίηση μπορεί να συμπληρώσει την αντίστοιχη κατανομή που παρουσιάζει ο Haspelmath (1997: 266) για την κατανομή των αντωνυμιών στη νέα ελληνική, η οποία παραμένει στη διττή και πάγια αντιστοίχιση *κάποιος*_[+ΣΥΓΚ] και *κανένας*_[−ΣΥΓΚ], παραβλέποντας τη δυνατότητα εναλλαξιμότητας των δύο αντωνυμιών που η παρούσα παρουσίαση αναδεικνύει, με συντακτικά πλέον κριτήρια. Επιστρέφοντας σε μία αρχική παρατήρηση, ο λόγος που εμφανίζεται επικάλυψη όρων σε κάποιες θέσεις του συνεπαγωγικού χάρτη, όπως αναφέρθηκε στην ενότητα (2.1), είναι ακριβώς η δυνατότητα εναλλαξιμότητας των λειτουργιών του *συγκεκριμένου* και *μη συγκεκριμένου* στις αντωνυμίες *κάποιος* και *κανένας*: η επικάλυψη όρων ανά θέση υπάρχει, επειδή η αντωνυμία *κάποιος* μπορεί να δηλώνει και το *μη συγκεκριμένο*.

5. Συμπεράσματα

Όπως αναδεικνύει η ανάλυση της παρούσας εργασίας (κεφάλαιο 3), σε συνδυασμό με τις εξαγόμενες γενικεύσεις (κεφάλαιο 4), η υπόθεση εργασίας επιβεβαιώνεται, αναδεικνύοντας ότι η ειδικότητα στη νέα ελληνική καθορίζεται από το συντακτικό

περιβάλλον. Συγκεκριμένα, η λειτουργία του *μη συγκεκριμένου* οφείλεται στα επιδραστικά και αρνητικά περιβάλλοντα, ενώ του *συγκεκριμένου* στα υπαρκτικά. Οι αντωνυμικές οντότητες που προκύπτουν ως συνδυασμός της καθαρής αντωνυμίας (*κάποιος, κανένας*), της σημασιοσυντακτικής της υπόστασης (ΥΠ, επιδραστικός ΔΠ, αρνητικός ΔΠ), και του χαρακτηριστικού [+/-ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ] είναι πέντε: το *κάποιος*_[+ΣΥΓΚ], το *κάποιος*_[-ΣΥΓΚ], το *κανένας*_[-ΣΥΓΚ], το *κανένας*_[+ΣΥΓΚ] και το *καν'ΕΝΑΣ*_[-ΣΥΓΚ]. Καθεμία από αυτές συναντάται σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα, επιτελεί εξειδικευμένο γραμματικό σκοπό και έχει καθορισμένα και γραμματικά ανιχνεύσιμα συντακτικά χαρακτηριστικά. Ο άμεσα επακόλουθος τρόπος με τον οποίο τα πορίσματα της παρούσας εργασίας μπορούν να επεκταθούν, είναι ο εντοπισμός της έκφρασης του δεύτερου συνεκτικού στοιχείου της ειδικότητας: η έκφραση του χαρακτηριστικού [+/- ΓΝΩΣΤΟ] στη νέα ελληνική.

Η επιβεβαίωση της υπόθεσης εργασίας, δηλαδή το ότι η ειδικότητα στην ελληνική καθορίζεται από το συντακτικό περιβάλλον, συνηγορεί στη δυνατότητα χρήσης δύο διαφορετικών αντωνυμιών για την έκφραση της ειδικότητας, σε αντίθεση με την τυπολογική τάση έκφρασης της ειδικότητας μέσω μορφολογικών διεργασιών (2.1). Ως προς τη διαχρονία (2.2), η τάση επέκτασης των λειτουργιών των δύο αντωνυμιών δείχνει να επιβεβαιώνεται και στη συγχρονία, καθώς όχι μόνο τα *κανείς/τίποτε* μετέβαλαν τη λειτουργία τους ήδη από το διάστημα της ΥΜΕ, αλλά, συγχρονικά, και τα *κάποιος/κάτι* τη μετέβαλαν αντίστοιχα, από το *συγκεκριμένο* στο *μη συγκεκριμένο*.

Ως προς τη συγχρονική περιγραφή των αντωνυμιών από τις σχολικές γραμματικές και τις γραμματικές αναφορές, η παρούσα εργασία μπορεί να φανεί χρήσιμη στον επαναπροσδιορισμό των κριτηρίων παρουσίασης των αντωνυμιών στα νεοελληνικά εγχειρίδια. Μέχρι τώρα, η παρουσίαση πραγματοποιείται στο διττό επίπεδο *κάποιος* και *κανένας*, δηλαδή με λεξιλογικό κριτήριο. Μάλιστα, στις περιπτώσεις που το *κανείς* σημαίνει «κάποιος», αυτό ισχύει ακριβώς επειδή το *κάποιος* μπορεί να δηλώνει και το *μη συγκεκριμένο*, και αυτός είναι ο λόγος που οι δύο αυτές σημασίες είναι εξ αρχής δυνατές. Για αυτόν τον λόγο, προτείνεται στο εξής το επίκεντρο της παρουσίασης να είναι η έκφραση της ειδικότητας με έμφαση στα σημασιοσυντακτικά χαρακτηριστικά των αντωνυμιών, δηλαδή με κριτήριο όχι πλέον λεξιλογικό αλλά σημασιοσυντακτικό, ώστε να γίνονται εμφανείς οι λόγοι ύπαρξης των διαφορετικών σημασιών αλλά και τα περιβάλλοντα στα οποία οι σημασίες εμφανίζονται.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ελληνόγλωσσες

- Αποδέχεστε τον εαυτό σας; (20 εμπόδια και τι να κάνετε για αυτά). 2022, Ιούλιος 10. Ανακτήθηκε από: www.philomatheiaplus.com/2022/07/20.html. Τελευταία πρόσβαση 29 Δεκεμβρίου 2024.
- Βελούδης, Ι. 1996. Κάποιος, κάπου, κάποτε... Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 16ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του τμήματος Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου, 4–6 Μαΐου 1995*, 366–377. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.
- Holton, D, Mackridge, P. & Φιλιππάκη-Warburton, E. 1999. *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Κλαίρης, Χ. & Μπαμπινιώτης, Γ. 2004. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μετρητά. Τα χρειαζόμαστε;. 2024, Νοέμβριος 16. Ανακτήθηκε από www.skeptomenos-politis.gr/main-articles/metrita. Τελευταία πρόσβαση 29 Δεκεμβρίου 2024.
- Οδηγός επιβίωσης για εφήβους. 2021, Δεκέμβριος 27. Ανακτήθηκε από www.philomatheiaplus.com/2021/12/blog-post.html. Τελευταία πρόσβαση 29 Δεκεμβρίου 2024.
- Saeed, J. I. 2017. *Σημασιολογία* (μτφ. Ε. Δημελά, επιμ. Γ. Ι. Ξυδόπουλος). Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη.
- Τοπιντζή, Ν. 2021. *Τυπολογία Γλωσσών. Βασικές αρχές, θεωρητικές προσεγγίσεις και φαινόμενα*. Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 2008. *Νεοελληνική Γραμματική*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων.
- Χατζησαββίδης, Σ. & Χατζησαββίδου, Α. 2014. *Γραμματική Νέας Ελληνικής Γλώσσας Α', Β', Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων.

Ξενόγλωσσες

- Dekier, J. 2021. Morphosyntax of specific and non-specific indefinite markers. *Glossa: a journal of general linguistics* 6(1): 70, 1–33. DOI: <https://doi.org/10.5334/gigl.1233>

- Eremina, O. 2012. *The Semantics of Russian Indefinite Pronouns: Scope, Domain Widening, Specificity, and Proportionality and Their Interaction*. Διδακτορική Διατριβή. Michigan State University.
- Giannakidou, A. 1998. *Polarity Sensitivity as (Non)Veridical Dependency*. Amsterdam: John Benjamins.
- Giannakidou, A. 2011. Negative and positive polarity items. *Semantics: An international handbook of natural language meaning*, 2, 1660-1712.
- Giannakidou, A. 2012. The Landscape of Greek Quantifiers. Στο E. L. Keenan, D. Paperno (επιμ.), *Handbook of Quantifiers in Natural Language*, 285–346.
- Haspelmath, M. 1997. *Indefinite pronouns*. Oxford University Press.
- Holton, D, Horrocks, G., Janssen, M., Lendari, T., Manolesou, I. & Toufexis, N. 2019. *The Cambridge grammar of medieval and early modern Greek*. Cambridge University Press.
- Progovac, L. 1994. *Negative and positive polarity: A Binding Approach*. Cambridge University Press.
- Roberts, I. & Roussou, A. 2003. *Syntactic change: a minimalist approach to grammaticalization*. Cambridge University Press.
- Roussou, A. & Vlachos, C. 2023. *The morphosyntax of wh-pronouns in Greek: implications for parameterization*. [αδημοσίευτη μελέτη]
- Tsimpli, I. M. 1990. The clause structure and word order in Modern Greek. *University College London Working Papers in Linguistics* 2: 226–255.
- Tsimpli, I. M. 1995. Focusing in Modern Greek. Στο K. Kiss (επιμ.), *Discourse Configurational Languages*. Oxford: Oxford University Press
- Tsimpli, I. M. & Roussou, A. 1996. Negation and polarity items in Modern Greek. *The Linguistic Review* 13, 49–81.
- Veloudis, I. 2017. How languages acquire new grammatical elements: The story of ka(n)-series in Modern Greek retold. *Linguistics*, 55(1), 117-152.

Η προσβλητικότητα των περιθωριακών όρων της νέας ελληνικής: σχεδιασμός και διεξαγωγή έρευνας ερωτηματολογίου

Χρύσα Καζιτόρη

Περίληψη

Η παρούσα ανακοίνωση εξετάζει τον βαθμό προσβλητικότητας των περιθωριακών λέξεων της Νέας Ελληνικής. Κύριος στόχος είναι η προσαρμογή του *Affective Norms for English Words* των Bradley & Lang (1999) στην ελληνική. Για τον σκοπό αυτό αξιοποιείται η μέθοδος *SAM*, μέσω της οποίας οι συμμετέχοντες αξιολογούν τις λέξεις ως προς τέσσερις παραμέτρους: *προσβλητικότητα*, *συναισθηματικό σθένος*, *διέγερση* και *κυριαρχία*. Το ερευνητικό υλικό περιλαμβάνει 13.397 λέξεις που συλλέχθηκαν από έντυπα και ηλεκτρονικά λεξικά της Νέας Ελληνικής. Στην παρούσα εργασία, αναλύονται δεδομένα από 40 ομιλητές/τριες της ελληνικής, από τέσσερις διαφορετικές κοινωνικές και ηλικιακές ομάδες, οι οποίοι αξιολόγησαν 131-132 λέξεις σε εννεάβαθμη κλίμακα. Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι η ηλικία αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στην αντίληψη της προσβλητικότητας: οι μεγαλύτεροι συμμετέχοντες έκριναν μεγαλύτερο αριθμό λέξεων ως προσβλητικές, ενώ οι νεότεροι εμφάνισαν μεγαλύτερη ανοχή, χαρακτηρίζοντας ως προσβλητικές κυρίως λέξεις ταμπού. Τα ευρήματα συμβάλλουν στη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ κοινωνικών παραγόντων και γλωσσικής αξιολόγησης και θέτουν τις βάσεις για τη δημιουργία μιας βάσης δεδομένων των περιθωριακών λέξεων της ελληνικής.

Λέξεις-κλειδιά: περιθωριακό λεξιλόγιο, προσβλητικότητα, παράμετροι συναισθηματικότητας, έρευνα ερωτηματολογίου

1. Εισαγωγή

1.1 Αντικείμενο και σκοπός έρευνας

Αντικείμενο της παρούσας έρευνας, που αποτελεί μέρος της εν εξελίξει διδακτορικής μου διατριβής, είναι να ερευνηθεί η προσβλητικότητα και ορισμένες ακόμη ιδιότητες του περιθωριακού λεξιλογίου της νέας ελληνικής. Πιο συγκεκριμένα, στόχος μου είναι να δημιουργήσω μία ηλεκτρονική λεξιλογική βάση, κατά το πρότυπο του *Affective*

Norms for English Words (ANEW) των Bradley και Lang (1999), που θα περιλαμβάνει όσο το δυνατό περισσότερους περιθωριακούς όρους της νέας ελληνικής.

Προκειμένου να εντοπίσω το βαθμό προσβλητικότητας και τις άλλες ιδιότητες των υπό μελέτη όρων, δηλαδή τις συναισθηματικές παραμέτρους (*affective ratings*) των Bradley και Lang (1999), και συγκεκριμένα το συναισθηματικό σθένος (*valence*), τη διέγερση (*arousal*) και την αίσθηση κυριαρχίας (*dominance*), έχω δημιουργήσει ερωτηματολόγια, στα οποία οι πληροφορητές/τριες καλούνται να δώσουν τιμές στους όρους ως προς τις παραπάνω ιδιότητες. Τα αποτελέσματα, μετά από επεξεργασία, θα συμπεριληφθούν στην ηλεκτρονική βάση.

1.2 Θεωρητικό πλαίσιο: Περιθωριακό λεξιλόγιο και χαρακτηριστικά

Σύμφωνα με τον Ξυδόπουλο (2007: 233), το περιθωριακό λεξιλόγιο ορίζεται ως η «ειδική κατηγορία του λεξικού μιας γλώσσας η οποία χρησιμοποιείται από συγκεκριμένες κατηγορίες ομιλητών σε συγκεκριμένες περιστάσεις επικοινωνίας».

Σύμφωνα τόσο με την ελληνική όσο και τη διεθνή βιβλιογραφία, ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του περιθωριακού λεξιλογίου είναι τα εξής:

- i. ο περιορισμός της χρήσης του στο πλαίσιο της προφορικής επικοινωνίας και σε συγκεκριμένα επικοινωνιακά περιβάλλοντα,
- ii. η αξιοποίηση και συμπερίληψη σε αυτό ήδη υπαρχόντων λεξικών στοιχείων (Guiraud 1956/ 1985: 6),
- iii. η συνυποδηλωτική χρήση των όρων (Ξυδόπουλος 2007: 253),
- iv. η αναφορά του σε μία έννοια ή θέμα ταμπού (Ljung 1983: 22-23, 278, 1984: 95b)
- v. το γεγονός ότι στόχος της χρήσης του είναι η δημιουργία αίσθησης οικειότητας ή διαφοροποίησης μεταξύ των συνομιλητών/τριών, και, τέλος,
- vi. ο υψηλός βαθμός προσβλητικότητάς του.

1.3 Η έννοια της προσβλητικότητας

Σημαντική πτυχή στην εξέταση του περιθωριακού λεξιλογίου αποτελεί η μελέτη της έννοιας της *προσβλητικότητας*. Σύμφωνα με τον Jay (1992: 160-161), η έννοια της προσβλητικότητας είναι συνυφασμένη με εκείνη του ταμπού. Θεωρεί πως οι όροι με υψηλό βαθμό προσβλητικότητας είναι πιθανό να ανήκουν στην κατηγορία των όρων

ταμπού. Επιπλέον, διακρίνει την έννοια της προσβλητικότητας σε *offensiveness* και *offendedness*: ο όρος *offensiveness* αφορά το αρνητικό πρόσημο ενός όρου σε κοινωνικό επίπεδο, ενώ ο όρος *offendedness* αναφέρεται στο πόσο προσβλητικό θεωρεί προσωπικά κάποιος ή κάποια έναν όρο. Παρόμοια είναι η προσέγγιση της Janschewitz (2008: 1066), σύμφωνα με την οποία η προσβλητικότητα διακρίνεται με βάση το πόσο προσβλητικούς θεωρούν προσωπικά τους όρους οι ομιλητές/τριες (*offensiveness*), και στο πόσο προσβλητικός θεωρούν οι ομιλητές/τριες ότι είναι ένας όρος σε κοινωνικό επίπεδο, δηλαδή για το σύνολο των ομιλητών (*tabooness*).

Είναι σημαντικό να τονίσουμε πως ο βαθμός προσβλητικότητας ενός όρου ποικίλλει με βάση των όρο καθαυτό αλλά και με βάση εξωγλωσσικούς παράγοντες. Ορισμένοι εξωγλωσσικοί παράγοντες που μπορεί να επηρεάζουν τον βαθμό προσβλητικότητας ενός όρου είναι η διαίσθηση του/της ομιλητή/τριας, το επικοινωνιακό περιβάλλον, το φύλο, η ηλικία, κ.ά.

1.4 Η προσβλητικότητα του περιθωριακού λεξιλογίου στη βιβλιογραφία

Με το περιθωριακό λεξιλόγιο της αγγλικής και τον βαθμό προσβλητικότητάς του έχουν ασχοληθεί κυρίως ο Jay (1978), η Fägersten (2007) και η Janschewitz (2008). Η έρευνα του Jay (1978) ήταν η πρώτη σχετική έρευνα και είχε ως στόχο την αποτύπωση του βαθμού της κοινωνικής αποδεκτότητας απέναντι στους όρους ταμπού (*offensiveness / tabooness*). Η Fägersten (2007) εξέτασε τη χρήση του υβριστικού λεξιλογίου από κοινωνιογλωσσική σκοπιά και, συγκεκριμένα, επιχείρησε τη συσχέτιση του βαθμού προσβλητικότητας με τη συχνότητα χρήσης του υβριστικού λεξιλογίου. Τέλος, η Janschewitz (2008) συνέκρινε τις λέξεις ταμπού (*taboo words*) με συναισθηματικά φορτισμένες (*emotionally valenced words*) και συναισθηματικά ουδέτερες λέξεις (*emotionally neutral words*). Ωστόσο, κρίνω σημαντικό να αναφερθώ και στην έρευνα των Eliola και Havelka (2010), μια έρευνα κατά το πρότυπο του ANEW, που συμπεριελάμβανε 210 ουσιαστικά, εκ των οποίων τα 34 είναι όροι ταμπού. Οι Eliola και Havelka (2010) προσέθεσαν επίσης στην ανάλυσή τους την παράμετρο της προσβλητικότητας. Ως εκ τούτου, η έρευνά μου βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη δική τους ανάλυση.

1.5 Παράμετροι συναισθηματικότητας (Bradley & Lang 1999)

Προκειμένου να εξετάσω τις ιδιότητες των περιθωριακών όρων ως προς τις παραμέτρους συναισθηματικότητας αλλά και το βαθμό προσβλητικότητάς τους, θα πραγματοποιήσω έρευνα ερωτηματολογίου. Σε ένα ερωτηματολόγιο αυτοαξιολόγησης τύπου *SAM* (*Self-Assessment Manikin*; Bradley & Lang 1994), θα δίνεται στους ομιλητές και τις ομιλήτριες μία λίστα - περιθωριακών και μη - όρων και θα καλούνται να δώσουν τιμές, κατά το πρότυπο του *Affective Norms for English Words* (*ANEW*) (Bradley & Lang 1999), ανάλογα με:

- i. το πόσο «θετικό» ή «αρνητικό» θεωρούν έναν όρο (*συναισθηματικό σθένος* [*valence*]),
- ii. σε ποιο βαθμό ένας όρος τραβά ή όχι την προσοχή τους ή τους προκαλεί έντονα συναισθήματα (*διέγερση* [*arousal*]), και
- iii. σε ποιο βαθμό αισθάνονται πως «έχουν τον έλεγχο» σε σχέση με το αντικείμενο ή την έννοια που αναφέρεται ένας όρος (*αίσθηση κυριαρχίας* [*dominance*]).

2. Το υλικό: Αποδελτίωση λεξικών, σταχυολόγηση και συγκέντρωση όρων

2.1 Καταγραφή περιθωριακών όρων

Το υλικό της έρευνάς μου προέρχεται τόσο από γενικά λεξικά της νέας ελληνικής όσο και από ειδικά λεξικά και ηλεκτρονικές βάσεις. Τα γενικά λεξικά από τα οποία έχω αντλήσει ένα μεγάλο αριθμό όρων για την εξέτασή μου είναι τα εξής:

- i. *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* (Χαραλαμπίκης 2014)
- ii. *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής* (Τριανταφυλλίδης 1998)
- iii. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Μπαμπινιώτης 2004)
- iv. *Μεγάλο Ηλεκτρονικό Λεξικό Νεοελληνικής Γλώσσας Πατάκη* (ΜΗΛΝΕΓ).

Επιπλέον, έχω καταγράψει μια πληθώρα περιθωριακών όρων από τα παρακάτω ειδικά λεξικά:

- i. *Λεξικό της Ελληνικής Αργκό* (Παπαζαχαρίου 1999)
- ii. *Index Maladictus: Το Βρωμολεξικό* (Πλατής 2014)
- iii. *Λόγια της Πιάτσας* (Σταθόπουλος 2018)

Τέλος, συγκέντρωσα τους όρους που περιλαμβάνονται σε δύο ηλεκτρονικές λεξιλογικές βάσεις, και συγκεκριμένα το *Lexislang* και το *HURTLEX-EL* (Stamou et al. 2022).

Στη συνέχεια, θα αναφερθώ αναλυτικά στις πηγές από τις οποίες έχω αντλήσει το υλικό της έρευνάς μου και στον αριθμό όρων που έχω καταγράψει από την κάθε πηγή.

2.1.1 Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (Χαραλαμπάκης 2014)

Το πρώτο γενικό λεξικό που αποδεκτίωσα στο πλαίσιο της έρευνάς μου είναι το *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* (Χαραλαμπάκης 2014), από το οποίο κατέγραψα συνολικά 3.962 όρους που έφερα τα χρηστικά σημάδια: *αρνητική συνυποδήλωση*, *ειρωνικός-ή-ό*, *μειωτικός-ή-ό*, *υβριστικός-ή-ό*, *λέξη ή έκφρ. ταμπού* και *αργκό/ νεανική αργκό*, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα.

Κατηγορία		Αριθμός όρων
Επίπεδο ύφους	αρνητική συνυποδήλωση	926
	ειρωνικός-ή-ό	995
	μειωτικός-ή-ό	937
	υβριστικός-ή-ό	229
Χρήση	λέξη ή έκφρ. ταμπού	46
	αργκό/ νεανική αργκό	829
Σύνολο		3.962

Πίνακας 1: Αριθμός όρων που καταγράφηκαν από το Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (Χαραλαμπάκης 2014) και σημασιολογικές κατηγορίες

2.1.2 Λεξικό της κοινής νεοελληνικής (Τριανταφυλλίδης 1998)

Το δεύτερο λεξικό που εξέτασα είναι το *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής* (Τριανταφυλλίδης 1998), από το οποίο κατέγραψα συνολικά 1.005 όρους με συγκεκριμένα χρηστικά σημάδια, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί.

Κατηγορία	Αριθμός όρων
-----------	--------------

Επίπεδο ύφους	μειωτικό	436
	υβριστικό	87
	χλευαστικό	31
	χυδαίο	53
	ειρωνικό	340
Χρήση	συναισθηματικά φορτισμένα	58
Σύνολο		1.005

Πίνακας 2: Αριθμός όρων που καταγράφηκαν από το Λεξικό της κοινής νεοελληνικής (Τριανταφυλλίδης 1998) και σημασιολογικές κατηγορίες

2.1.3 Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (Μπαμπινιώτης 2005)

Το τρίτο λεξικό που εξέτασα είναι το *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Μπαμπινιώτης 2005), από το οποίο άντλησα συνολικά 2.079 όρους από τις ακόλουθες κατηγορίες:

Κατηγορία	Αριθμός όρων
αργκό	332
αρνητικό	46
ειρωνικό	375
κακόσημο	397
μειωτικό	495
σκωπτικό	263
υβριστικό	171
Σύνολο	2.079

Πίνακας 3: Αριθμός όρων που καταγράφηκαν από το Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (Μπαμπινιώτης 2005) και σημασιολογικές κατηγορίες

2.1.4 Μεγάλο Ηλεκτρονικό Λεξικό Νεοελληνικής Γλώσσας Πατάκη (ΜΗΛΑΝΕΓ)

Το τέταρτο και τελευταίο γενικό λεξικό που αποδελτίωσα στο πλαίσιο της έρευνάς μου είναι το *Μεγάλο Ηλεκτρονικό Λεξικό Νεοελληνικής Γλώσσας Πατάκη (ΜΗΛΑΝΕΓ)*. Από το λεξικό αυτό άντλησα συνολικά 2.374 όρους με τα χρηστικά σημάδια *αργκό*,

ειρωνικό, μειωτικό, χυδαίο, υβριστικό. Ο ακριβής αριθμός όρων της κάθε σημασιολογικής κατηγορίας παρουσιάζεται στον παρακάτω πίνακα.

Κατηγορία	Αριθμός όρων
αργκό	363
ειρωνικό	366
μειωτικό	1.305
χυδαίο	122
υβριστικό	218
Σύνολο	2.374

Πίνακας 4: Αριθμός όρων που καταγράφηκαν από το Μεγάλο Ηλεκτρονικό Λεξικό Νεοελληνικής Γλώσσας Πατάκη (ΜΗΛΑΝΕΓ) και σημασιολογικές κατηγορίες

2.1.5 Λεξικό της Ελληνικής Αργκό (Παπαζαχαρίου 1999)

Αναφορικά με τα ειδικά λεξικά, το *Λεξικό της Ελληνικής Αργκό* (Παπαζαχαρίου, 1999) αποτελεί εμπλουτισμένη και αναθεωρημένη έκδοση του *Λεξικού της Πιάτσας* (Παπαζαχαρίου 1981). Περιλαμβάνει έναν εξαιρετικά μεγάλο αριθμό περιθωριακών όρων, οι οποίοι εμπίπτουν σε μία από τις ακόλουθες κατηγορίες: συνθηματικές λέξεις, ηχολέξεις ή ηχομιμητικές λέξεις, λέξεις επίδειξης, εικονολέξεις.

Το λεξικό είναι χωρισμένο σε δύο μέρη. Το πρώτο περιλαμβάνει τους περιθωριακούς όρους που προέρχονται από τις δεκαετίες του 1960 και 1970, και το δεύτερο όσους προέρχονται από τις δεκαετίες του 1980 και 1990. Ο συνολικός αριθμός όρων που κατέγραψα από το λεξικό αυτό είναι 6.960.

2.1.6 *Index Maladictus: Το Βρωμολεξικό* (Πλατής 2014)

Έχω καταγράψει επίσης τους όρους που περιλαμβάνονται στο ειδικό λεξικό *Index Maladictus: Το Βρωμολεξικό* του Πλατή (2014), το οποίο περιέχει συνολικά 791 λήμματα τόσο της ελληνικής όσο και άλλων γλωσσών (π.χ. της αγγλικής, της γερμανικής, της ισπανικής, κ.ά.) και από διάφορες ιστορικές περιόδους (π.χ. Μεσαίωνας, Ελληνική Επανάσταση, μεσοπόλεμος, κ.ά.: Πλατής 2014: 12). Από τα 791 αυτά λήμματα, ωστόσο, έχω συμπεριλάβει μόνο τις λέξεις κι όχι τις φράσεις (π.χ.

αποφώλιον τέρας), τις προτάσεις (π.χ. *Η μαλακία σου πλέκει πουλόβερ!*), τα προσφύματα (π.χ. *βρομο-/ βρωμο-*), τα ονοματεπώνυμα (π.χ. *Έρικ Κάρτμαν*), τα κύρια ονόματα (π.χ. *Φώτιος*), τα μόρια (π.χ. *θα*), τα ακρωνύμια (π.χ. *Π.Α.Α.Χ.Ε.*) και τους ξένους όρους (π.χ. *Hurensohn*) ή προτάσεις (π.χ. *Ma che cazzo vuoi?*). Επομένως, έχω συμπεριλάβει 490 από τα 791 λήμματα του λεξικού.

2.1.7 Λόγια της Πιάτσας (Σταθόπουλος 2018)

Το τρίτο και τελευταίο ειδικό λεξικό που αποδελτίωσα στο πλαίσιο της έρευνάς μου, τα *Λόγια της Πιάτσας* (Σταθόπουλος 2018), περιλαμβάνει 4.017 λέξεις και μια πληθώρα φράσεων που, όμως, δε θα εξεταστούν σε αυτό το στάδιο. Πηγές του λεξικού αυτού αποτελούν τα λεξιλόγια «[...] των κουτσαβάκηδων, των τραμπούκων, των μαγκών, των μόρτηδων και των ρεμπέτηδων, που αποτελούσαν τους χαρακτηριστικούς τύπους της Πιάτσας» (Σταθόπουλος 2018: 5).

2.1.8 Lexislang

Στην έρευνά μου συμπεριλαμβάνω επίσης τους περιθωριακούς όρους του ειδικού ηλεκτρονικού λεξικού *lexislang.neurolingo.gr*, το οποίο διαθέτει συνολικά 554 όρους.

2.1.9 HURTLEX-(EL) και ERIS

Θα χρησιμοποιήσω ακόμη τους όρους του *HURTLEX-(EL)*, του ελληνικού τμήματος του πολύγλωσσου λεξικού όρων ταμπού *HURTLEX (Le parole per ferire, De Mauro, 2016)*, το οποίο επιμελήθηκαν οι Stamou et al. (2022). Το *HURTLEX-(EL)* περιλαμβάνει 737 όρους που θεωρούνται προσβλητικοί ή/ και συναισθηματικά φορτισμένοι και έχουν κατηγοριοποιηθεί από τις Stamou et al. (2022) σε 17 θεματικά πεδία. Το *HURTLEX-(EL)* διευρύνθηκε στη συνέχεια και δημιουργήθηκε η βάση *ERIS*, η οποία περιλαμβάνει συνολικά 1.077 όρους.

2.2 Κατάλογος πηγών και συνολικός αριθμός όρων

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται όλες οι πηγές από τις οποίες έχω αντλήσει το υλικό μου και ο αριθμός όρων που έχω καταγράψει από την καθεμία. Είναι απαραίτητο

να τονιστεί πως κάποιοι όροι εμφανίζονται σε περισσότερες από μία κατηγορίες του ίδιου λεξικού ή σε περισσότερα από ένα λεξικά. Ο συνολικός αριθμός των υπό μελέτη όρων από το σύνολο των αποδελτιωμένων πηγών ανέρχεται στους 13.397, χωρίς αυτός να αποτελεί το άθροισμα των όρων που περιλαμβάνονται στον πίνακα, αφού στον υπολογισμό των όρων έχουν ληφθεί υπόψη οι επικαλύψεις μεταξύ των λεξικών.

Πηγές	Αριθμός όρων
<i>Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας</i>	3.615
<i>Λεξικό της κοινής νεοελληνικής</i>	966
<i>Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας</i>	1.912
<i>Μεγάλο Ηλεκτρονικό Λεξικό Νεοελληνικής Γλώσσας Πατάκη</i>	2.198
<i>Λεξικό της Ελληνικής Αργκό</i>	6.960
<i>Index Maladictus: Το Βρωμολεξικό</i>	490
<i>Λόγια της πιάτσας</i>	4.017
<i>Lexislang</i>	549
<i>HURTLEX-EL & ERIS</i>	1.077

Πίνακας 5: Κατάλογος αποδελτιωμένων πηγών και συνολικός αριθμός όρων από κάθε πηγή

3. Τα ερωτηματολόγια

3.1 Θεωρητικό πλαίσιο: Σχεδιασμός έρευνας

Όπως ανέφερα και παραπάνω, προκειμένου να εξετάσω το βαθμό προσβλητικότητας και τις προαναφερθείσες ιδιότητες των περιθωριακών όρων της νέας ελληνικής (βλ. 1.4, 1.5), θα πραγματοποιήσω έρευνα ερωτηματολογίου. Τα ερωτηματολόγια είναι ένα ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιείται ευρέως σε ποικίλες επιστημονικές περιοχές. Σε μία έρευνα ερωτηματολογίου, είναι σημαντικό να οριστεί εξαρχής και με σαφήνεια το ερευνητικό ερώτημα, το δείγμα των πληροφορητών/τριών και ο σκοπός της έρευνας. Ωστόσο, απαιτείται επιπλέον επανέλεγχος και συνεχής αναφορά σε αυτά κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού της έρευνας.

Τα ερωτηματολόγια τα οποία καλούνται να συμπληρώσουν οι πληροφορητές/τριες μπορούν να είναι είτε έντυπα είτε ηλεκτρονικά. Έως τώρα, στην πιλοτική φάση της έρευνάς μου, έχω χρησιμοποιήσει αποκλειστικά έντυπα ερωτηματολόγια, καθώς

θεωρώ πως θα είναι πιο εύχρηστα από κάποιες κοινωνικές και ηλικιακές ομάδες. Τα έντυπα ερωτηματολόγια μπορούν να συμπληρωθούν είτε σε ένα ειδικά διαμορφωμένο χώρο για το σκοπό αυτό, είτε να σταλούν ταχυδρομικά είτε να δοθούν απευθείας στους πληροφορητές/τριες, και, επομένως, να συμπληρωθούν στον προσωπικό τους χώρο.

Η έρευνα που διεξάγεται με τη χρήση έντυπων ερωτηματολογίων παρουσιάζει ορισμένες δυσκολίες. Μελέτες έχουν δείξει πως οι πληροφορητές/τριες, όταν βρίσκονται σε έναν ειδικά διαμορφωμένο χώρο, έχουν την τάση να δίνουν απαντήσεις που πιστεύουν πως θα ικανοποιήσουν τον ερευνητή ή την ερευνήτρια κι όχι την ειλικρινή τους άποψη (Williams 2003: 248). Επιπλέον, η μέθοδος αυτή μπορεί να παρουσιάσει κι άλλα προβλήματα, λ.χ. μεγαλύτερο κόστος ή/ και αδυναμία συγκέντρωσης όλων των πληροφορητών/τριών σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Ωστόσο, στα πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης μεθόδου συγκαταλέγεται η διεπίδραση μεταξύ των πληροφορητών/τριών, η οποία μπορεί να οδηγήσει στην ανάδυση νέων ζητημάτων και, ενδεχομένως, στη βελτίωση της ερευνητικής διαδικασίας.

Από την άλλη πλευρά, τα έντυπα ερωτηματολόγια που αποστέλλονται ταχυδρομικά ή δίνονται σε κλειστό φάκελο προσωπικά στους/στις πληροφορητές/τριες είναι μια πιο οικονομική έρευνα και μπορούν να καλύψουν μια ευρύτερη γεωγραφική περιοχή (Williams 2003: 249). Όμως, είναι αδύνατο να διασφαλιστεί ότι οι πληροφορητές/τριες απαντούν μόνοι/μόνες τους ή λαμβάνουν βοήθεια. Επιπλέον, είναι πιθανό ο ερευνητής ή η ερευνήτρια να λάβει εν τέλει μη ολοκληρωμένα ερωτηματολόγια σε περιπτώσεις π.χ. αμφιλεγόμενων ερωτήσεων.

Λαμβάνοντας υπόψη τόσο τα πλεονεκτήματα όσο και τις δυσκολίες κάθε μεθόδου, στο στάδιο της πιλοτικής έρευνας, αξιοποιώ και τις δύο μεθόδους. Πιο συγκεκριμένα, έχω μοιράσει ερωτηματολόγια σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο για το σκοπό αυτό (σε φοιτητές και φοιτήτριες του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών, στην αίθουσα διδασκαλίας), αλλά επίσης έχω δώσει σε κλειστό φάκελο ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν στον προσωπικό χώρο των πληροφορητών/τριών (π.χ. σε συνταξιούχους εκπαιδευτικούς). Έτσι, θα ελέγξω και τις δύο μεθόδους πριν προχωρήσω στο κύριο μέρος της ερευνητικής διαδικασίας.

3.2 Σχεδιασμός και δημιουργία ερωτηματολογίων

Όπως προανέφερα και στην ενότητα 2.2, ο συνολικός αριθμός περιθωριακών όρων που έχω συλλέξει ξεπερνά τις 13.000. Επομένως, λόγω του μεγάλου αριθμού όρων, έχω δημιουργήσει διαφορετικά ερωτηματολόγια με συγκεκριμένο αριθμό περιθωριακών όρων, για να διευκολυνθεί η εξέταση των όρων και να λάβω όσο το δυνατό περισσότερο αξιόπιστα αποτελέσματα. Έτσι, αποφάσισα να δημιουργήσω 101 ερωτηματολόγια με 131-132 όρους στο κάθε ερωτηματολόγιο, κατά το πρότυπο άλλων ερευνών που έχουν προηγηθεί (Redondo et al. 2007, 129 όροι· Stevenson et al. 2007, 129-130 όροι· κ.ά.). Θεωρώ πως πρόκειται για ένα σχετικά μικρό αριθμό όρων, ώστε το ερωτηματολόγιο να μη φανεί κουραστικό στους/στις πληροφορητές/τριες, και να λάβω όσο το δυνατό περισσότερο αξιόπιστες απαντήσεις.

Αναφορικά με τη δομή ερωτηματολογίων, η πρώτη σελίδα περιλαμβάνει τα δημογραφικά δεδομένα, τα οποία καλούνται να συμπληρώσουν οι πληροφορητές/τριες ανώνυμα. Στη συνέχεια, ακολουθεί μία λίστα 131-132 αριθμημένων όρων, με τις κλίμακες της προσβλητικότητας και των τριών παραμέτρων συναισθηματικότητας. Χρησιμοποιώ την κλίμακα Likert (1-9), κατά το πρότυπο προηγούμενων ερευνών (Bradley & Lang 1999· Redondo et al. 2007, κ.ά.).

Η εικόνα που ακολουθεί περιέχει την πρώτη σελίδα των ερωτηματολογίων με τα δημογραφικά δεδομένα, και συγκεκριμένα το φύλο, την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, το επάγγελμα, το θρήσκευμα και το σεξουαλικό προσανατολισμό. Αυτές είναι οι ανεξάρτητες μεταβλητές στις οποίες θα βασιστεί η ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Δημογραφικά δεδομένα

A. Φύλο

Γυναίκα ☐ Άνδρας ☐ Μη δυαδικό ☐ Άλλο ☐

B. Ηλικία:

Γ. Μορφωτικό επίπεδο

Πρωτοβάθμια εκπαίδευση ☐ Δευτεροβάθμια εκπαίδευση ☐
Τριτοβάθμια εκπαίδευση ☐ Μεταπτυχιακές σπουδές ☐
Διδακτορικό δίπλωμα ☐ Άλλο ☐

Δ. Επάγγελμα

Ιδιωτικό/ή υπάλληλος ☐ Δημόσιος/α υπάλληλος ☐
Ελεύθερος/η επαγγελματίας ☐ Φοιτητής/τρια ☐
Άνεργος/η ☐ Συνταξιούχος/α ☐
Άλλο ☐

Ε. Θρήσκευμα

Χριστιανός/η ορθόδοξος/η ☐ Χριστιανός/η άλλου δόγματος ☐
Μουσουλμάνος/α ☐ Άθεος/η ☐
Αθρησκός/η ☐ Άλλο ☐

ΣΤ. Καταγωγή

Πόλη ☐ Επαρχία ☐
Νησιωτική Ελλάδα ☐ Άλλο ☐

Ζ. Σεξουαλικός προσανατολισμός

Ετεροφυλόφιλος/η (straight) ☐ Ομοφυλόφιλος/η (gay/ lesbian) ☐
Αμφιφυλόφιλος/η (bisexual) ☐ Ασεξουαλικός/η (asexual) ☐
Άλλο ☐

Εικόνα 1: Πρώτη σελίδα των ερωτηματολογίων με τα δημογραφικά δεδομένα

Στην επόμενη εικόνα φαίνεται ενδεικτικά μία σελίδα από ένα από τα ερωτηματολόγια που έχω σχεδιάσει.

16) ψευδοεπιστήμονας

1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2
1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2

17) ξεκουμπίζομαι

1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2
1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2

18) μπουγάδα

1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2
1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2

19) λαβράκι

1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2
1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2

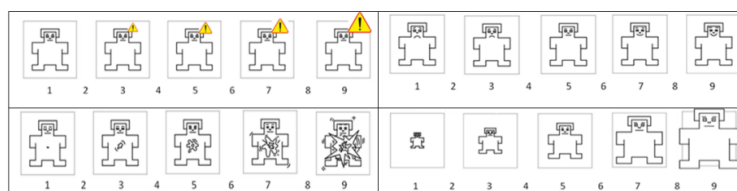
20) κωμικός, -ή, -ό

1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2
1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2

Εικόνα 2: Η μορφή των ερωτηματολογίων: σελ. 4 του ερωτηματολογίου 15021

Όπως προανέφερα στην ενότητα 1.1, οι πληροφορητές/τριες που θα συμμετάσχουν στην έρευνα, θα αξιολογήσουν τους όρους ως προς τέσσερις παραμέτρους: την παράμετρο της *προσβλητικότητας* (*offensiveness*), του *συναισθηματικού σθένους* (*emotional valence*), της *διέγερσης* (*arousal*) και της *αίσθησης κυριαρχίας* (*dominance*). Στην εικόνα 3 που ακολουθεί βλέπουμε έναν από τους υπό μελέτη όρους, και, στο πλαίσιο που ακολουθεί, τις τέσσερις προαναφερθείσες παραμέτρους. Το πρώτο πλαίσιο (πάνω αριστερά) απεικονίζει την παράμετρο της προσβλητικότητας. Οι τιμές κυμαίνονται από 1 (όταν ο όρος δε θεωρείται καθόλου προσβλητικός) έως 9 (όταν ο όρος είναι πολύ προσβλητικός). Το δεύτερο πλαίσιο (πάνω δεξιά) αποτυπώνει την παράμετρο του συναισθηματικού σθένους, με τιμές από 1 (όταν ο όρος προκαλεί δυσάρεστα συναισθήματα, όπως λύπη, ενόχληση, απόγνωση) έως 9 (όταν ο όρος προκαλεί ευχάριστα συναισθήματα, δηλαδή χαρά, ευχαρίστηση ή ικανοποίηση). Το τρίτο πλαίσιο (κάτω αριστερά) απεικονίζει την παράμετρο της διέγερσης. Οι τιμές κυμαίνονται από 1 (όταν ο όρος προκαλεί στους/στις πληροφορητές/τριες ηρεμία ή γενικά δεν προκαλεί κάποιο έντονο συναίσθημα) έως 9 (όταν ο όρος προκαλεί κάποιο έντονο συναίσθημα, είτε θετικό είτε αρνητικό, όπως ενθουσιασμό, νευρικότητα ή έντονο ενδιαφέρον). Στο τέταρτο και τελευταίο πλαίσιο (κάτω δεξιά) απεικονίζεται η παράμετρος της αίσθησης κυριαρχίας, με τιμές από 1 (όταν ο/η πληροφορητής/τρια αισθάνεται υποτελής/ ότι δεν έχει τον έλεγχο σε σχέση με το αντικείμενο αναφοράς) έως 9 (όταν ο/η πληροφορητής/τρια αισθάνεται ότι βρίσκεται σε θέση ισχύος σε σχέση με το αντικείμενο αναφοράς).

16) ψευδοεπιστήμονας

Εικόνα 3: Οι τέσσερις υπό εξέταση παράμετροι, ξεκινώντας από πάνω αριστερά: Προσβλητικότητα, Συναισθηματικό σθένος, Διέγερση, Αίσθηση κυριαρχίας

3.3 Οι πληροφορητές/τριες

Αναφορικά με τους/τις πληροφορητές/τριες, στη μελέτη συμμετέχουν ενήλικα άτομα, από διαφορετικές ηλικιακές και κοινωνικές ομάδες. Όλες οι κοινωνικές ομάδες δεν έχουν ακόμη προσδιοριστεί με ακρίβεια, όμως θα είναι διαφορετικές μεταξύ τους, προκειμένου να καλυφθεί ένα ευρύ φάσμα και να λάβω όσο το δυνατόν αξιόπιστα αποτελέσματα για τη στάση των ομιλητών και ομιλητριών απέναντι στους περιθωριακούς όρους.

Στόχος μου είναι να συμπεριλάβω στην έρευνα άτομα με μητρική γλώσσα την ελληνική, προκειμένου οι όροι που θα κληθούν να αξιολογήσουν να είναι γνωστοί σε αυτά.

Οι πληροφορητές/τριες συμμετέχουν στην έρευνα ανώνυμα, ωστόσο καλούνται να δηλώσουν, όπως προαναφέρθηκε, την ηλικία, το φύλο, το θρήσκευμα, την εθνικότητα, το επάγγελμα/ την ιδιότητα, το μορφωτικό επίπεδο και το σεξουαλικό προσανατολισμό τους, καθώς αυτές είναι οι ανεξάρτητες μεταβλητές που θα συνυπολογιστούν στην αξιολόγηση των αποτελεσμάτων.

Ενημερώνονται εξαρχής για το σκοπό της έρευνας και για τη φύση των λέξεων που θα κληθούν να αξιολογήσουν. Επομένως, καθώς ένα μεγάλο μέρος των λέξεων αυτών ενδέχεται να τους φανεί αρκετά προσβλητικό, έχουν τη δυνατότητα, είτε εξαρχής, είτε κατά τη διάρκεια συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων, να διακόψουν τη συμμετοχή τους.

Κάθε ερωτηματολόγιο θα απαντηθεί από 10 άτομα, επομένως, ο αριθμός των ατόμων που θα συμμετάσχουν στη μελέτη θα ανέρχεται περίπου στα 1.010. Ανάλογος ήταν ο αριθμός πληροφορητών/τριών σε άλλες μελέτες (Redondo et al. 2007· Soares et al. 2012· Montefinese et al. 2014· Imbir 2015).

4. Πιλοτική φάση της έρευνας και πρώτα αποτελέσματα

4.1 Οι κοινωνικές ομάδες και η στάση τους απέναντι στους όρους ταμπού

Στο πλαίσιο της πιλοτικής φάσης της έρευνας συμμετείχαν σαράντα άτομα από διαφορετικές ηλικιακές και κοινωνικές ομάδες:

1. δέκα συνταξιούχοι/ες καθηγητές/τριες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ηλικίας 69-79 ετών, εννέα άνδρες και μία γυναίκα,

2. δέκα αξιωματικοί της Πολεμικής Αεροπορίας, ηλικίας 35-46 ετών, έξι άνδρες και τέσσερις γυναίκες,
3. δέκα εργαζόμενοι/ες της πολυεθνικής εταιρείας Med Frigo, ηλικίας 27-43 ετών, επτά άνδρες και τρεις γυναίκες, και
4. δέκα προπτυχιακοί/ές φοιτητές/τριες του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών, τρεις άνδρες και επτά γυναίκες.

Όσον αφορά τις τρεις πρώτες ομάδες, όλοι/ες οι συμμετέχοντες/ουσες είχαν προηγουμένως ενημερωθεί για τον σκοπό της έρευνας και συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο ατομικά, στον προσωπικό τους χώρο και χρόνο, γεγονός που αποκλείει οποιαδήποτε αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Όσον αφορά την τελευταία ομάδα, αυτή των προπτυχιακών φοιτητών/τριών, είχαν επίσης ενημερωθεί για τον σκοπό της έρευνας και συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο ταυτόχρονα στην αίθουσα διδασκαλίας, με ελάχιστη παρατηρούμενη αλληλεπίδραση. Τους/τις ζητήθηκε να αξιολογήσουν αποκλειστικά λέξεις που γνώριζαν και χρησιμοποιούσαν, χωρίς να συμβουλευονται άλλους/ες συμμετέχοντες/ουσες.

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι πίνακες με τους όρους που η κάθε ομάδα συμμετεχόντων/ουσών βαθμολόγησε ως προσβλητικούς. Αναφορικά με την πρώτη ομάδα συμμετεχόντων/ουσών, τους/τις συνταξιούχους/ες καθηγητές/τριες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι όροι που κρίθηκαν ως προσβλητικοί ήταν οι εξής:

Όροι	Τιμές	Όροι	Τιμές
κερατάδικο	8.1	μπέκρω	7.2
κανιβαλίζω	7.7	πουτσοπιάστρα	7.2
παπαμαλάκες	7.6	κερατώνω	6.9
κουνιστός, -ή, -ό	7.5	κωλόστομα	6.9
μπαλάντζας	7.5	διαρρήκτης, -τρια	6.8
θρασίμι	7.4	κέρατο	6.7
παλλακεία	7.4	όργιο	6.7
τσογλανόπουστος	7.4	ρυπαρός, -ή, -ό	6.7
κουρέλα, -ας	7.3	μαρκούτσι	6.6
σαπιοκοιλιά	7.3	μπουρδελιάρης	6.6

Πίνακας 6: Όροι που βαθμολογήθηκαν ως προσβλητικοί από την πρώτη ομάδα συμμετεχόντων/ουσών

Η δεύτερη ομάδα πληροφορητών/τριών, οι αξιωματικοί της Πολεμικής Αεροπορίας, βαθμολόγησαν ως προσβλητικούς τους παρακάτω όρους:

Όροι	Τιμές	Όροι	Τιμές
κλαψομούνης, -α	8.5	διαβολογυναίκα & διαβολογύναικο	7.1
κτηνοβάτης, -ισσα	8.0	μούνα	7.0
χατζηπαπάρας	8.0	απολίτιστος, -η, -ο	6.9
αγενής, -ής, -ές	7.6	πλαστογραφικός, -ή, -ό	6.9
τσόλι	7.6	βρόμικος, -η, -ο & βρώμικος, -η, -ο	6.7
γλοιώδης, -ης, -ες	7.2	γυφτάκος	6.6
κυράτσα	7.2	κλεφτοκοτάς	6.6

Πίνακας 7: Όροι που βαθμολογήθηκαν ως προσβλητικοί από την δεύτερη ομάδα συμμετεχόντων/ουσών

Η τρίτη ομάδα πληροφορητών/τριών, οι ιδιωτικοί/ές υπάλληλοι, βαθμολόγησαν ως προσβλητικούς τους παρακάτω όρους:

Όροι	Τιμές	Όροι	Τιμές
πουτάνα	8.9	κωλότρυπα	7.1
πατσόλα	8.1	παλιοχωριάτης	7.1
τυροβρομίκουλας	7.9	χασικλής & χασισλής, χασικλού	6.9
άκαυλη	7.8	πονηρίδης, πονηρίδου	6.8
πούστικος, -η, -ο	7.3	ούννος/ούννοι	6.7
απόλυση	7.2	πτώμα	6.6

Πίνακας 8: Όροι που βαθμολογήθηκαν ως προσβλητικοί από την τρίτη ομάδα συμμετεχόντων/ουσών

Τέλος, οι όροι που βαθμολογήθηκαν ως προσβλητικοί από την τέταρτη ομάδα πληροφορητών/τριών, τους/τις προπτυχιακούς/ές φοιτητές/τριες του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών είναι οι ακόλουθοι:

Όροι	Τιμές	Όροι	Τιμές
<i>πουστόγρια</i>	8.6	<i>σκατόπραμα</i>	7.6
<i>πούστης</i>	8.3	<i>χοντρολίπαρος</i>	7.4
<i>γαμιόλης, -α, -ικο</i>	8.2	<i>μπουρτζόβλαχος</i>	7.1
<i>καραπουτσαριό</i>	7.8	<i>αχλαδοκόλα</i>	7.0
<i>κωλογλείψιμο</i>	7.6	<i>μαστουρώνω</i>	6.6

Πίνακας 9: Όροι που βαθμολογήθηκαν ως προσβλητικοί από την τέταρτη ομάδα συμμετεχόντων/ουσών

4. 2 Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων

Οι παραπάνω πίνακες είναι ενδεικτικοί της διαφορετικής στάσης των ομιλητών/τριών απέναντι στους όρους ταμπού. Ήδη από την πρώτη φάση της έρευνας, κατέστη εμφανές ότι η ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο των ομιλητών/τριών διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο αναφορικά με την κρίση τους απέναντι στους όρους αυτούς. Αναλυτικότερα, αναφορικά με την πρώτη ομάδα ομιλητών/τριών, τους/τις συνταξιούχους/ες καθηγητές/τριες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, παρατηρήθηκε το υψηλότερο ποσοστό λέξεων που χαρακτηρίστηκαν ως προσβλητικές σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ομάδες (15,2%), με 5 από τις 20 λέξεις που επισημαίνονται ως προσβλητικές να ανήκουν στο γενικό λεξιλόγιο (*κανιβαλίζω, παλλακεία, διαρρήκτης, -τρια, όργιο, ρυπαρός, -ή, -ό*).

Οι λέξεις που βαθμολογήθηκαν ως προσβλητικές από αυτή την ομάδα συμμετεχόντων/ουσών ανήκαν στις εξής σημασιολογικές κατηγορίες:

- i. εξωτερική εμφάνιση ή ζητήματα υγιεινής (π.χ. *κουρέλα, -ας*)
- ii. μέρη του σώματος που θεωρούνται ταμπού (π.χ. *μαρκούτσι*)
- iii. αδικήματα ή εγκληματικές πράξεις (π.χ. *διαρρήκτης, -τρια*)
- iv. σεξουαλικό προσανατολισμό, και συγκεκριμένα ομοφυλοφιλία (π.χ. *τσογλανόπουστος*)
- v. κοινωνικά μη αποδεκτές και ηθικά κατακριτέες συμπεριφορές, όπως αλκοολισμός (π.χ. *μπέκρω*), εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες ή διακίνηση ναρκωτικών, (π.χ. *μπαλάντζας*), καθώς και προκλητική ή χυδαία συμπεριφορά (π.χ. *μπουρδελιάρης*)

- vi. μη αποδεκτή, κατακριτέα σεξουαλική δραστηριότητα ή ελευθέρια σεξουαλική συμπεριφορά (π.χ. *πουτσοπιάστρα*), και
- vii. ερωτική απιστία (π.χ. *κερατώνω*).

Η δεύτερη ομάδα συμμετεχόντων/ουσών, οι αξιωματικοί της Πολεμικής Αεροπορίας, βαθμολόγησαν ελαφρώς λιγότερους όρους ως προσβλητικούς, σε σχέση με την πρώτη ομάδα (10,6% έναντι 15,2%). Τέσσερις από τις δεκατέσσερις λέξεις που χαρακτηρίστηκαν από αυτή την ομάδα ως προσβλητικές ανήκουν στην κατηγορία των ταμπού λέξεων ή αποτελούν σύνθετα ή παράγωγα ταμπού λέξεων. Οι λέξεις αυτές ανήκαν στις εξής σημασιολογικές κατηγορίες:

- i. εξωτερική εμφάνιση ή ζητήματα υγιεινής (π.χ. *βρόμικος, -η, -ο & βρώμικος, -η, -ο*)
- ii. καταγωγή χαμηλού κύρους (π.χ. *γυφτάκος*)
- iii. αδικήματα ή εγκληματικές πράξεις (π.χ. *πλαστογραφικός, -ή, -ό*)
- iv. σεξιστικοί όροι (π.χ. *τσόλι*), και
- v. κοινωνικά μη αποδεκτή και κατακριτέα συμπεριφορά (π.χ. *απολίτιστος, -η, -ο*).

Η τρίτη ομάδα πληροφορητών/τριών, οι ιδιωτικοί/ές υπάλληλοι, βαθμολόγησαν ακόμη λιγότερους όρους ως προσβλητικούς σε σύγκριση με τις δύο προηγούμενες ομάδες (9,1% έναντι 15,2% και 10,6%, αντίστοιχα). Επιπλέον, οι οκτώ από τους δώδεκα όρους που χαρακτηρίστηκαν ως προσβλητικοί ανήκαν στην κατηγορία του περιθωριακού λεξιλογίου. Οι όροι αυτοί ανήκαν στις ακόλουθες σημασιολογικές κατηγορίες:

- i. μέρη του σώματος που θεωρούνται ταμπού ή σχετικές έννοιες (π.χ. *κολότρυπα*)
- ii. εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες (π.χ. *χασικλής & χασισλής, χασικλού*)
- iii. ομοφοβικοί όροι (π.χ. *πούστικος, -η, -ο*)
- iv. καταγωγή χαμηλού κύρους (π.χ. *παλιοχωριάτης*)
- v. σεξιστικοί όροι, που αναφέρονται κυρίως σε γυναίκες (π.χ. *πουτάνα*), και
- vi. κοινωνικά μη αποδεκτή και κατακριτέα συμπεριφορά (π.χ. *πονηρίδης, πονηρίδου*).

Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι οι όροι *απόλυση* και *πτώμα* βαθμολογήθηκαν ως προσβλητικοί από τη συγκεκριμένη ομάδα πληροφορητών/τριών. Αυτό, κατά την

άποψή μου, μπορεί να ερμηνευθεί λόγω του επαγγέλματός τους· ενδεχομένως, οι ίδιοι όροι να μην είχαν αντίστοιχες βαθμολογίες εάν είχαν αξιολογηθεί από διαφορετική κοινωνική ομάδα.

Τέλος, η ομάδα των προπτυχιακών φοιτητών/τριών σημείωσε το μικρότερο ποσοστό προσβλητικών όρων (7,6%)· ωστόσο, οι τιμές που έδωσαν στους όρους αυτούς ήταν αξιοσημείωτα υψηλότερες από τις προηγούμενες ομάδες. Επιπλέον, όλοι οι όροι που βαθμολόγησαν ως προσβλητικοί ανήκουν στους όρους ταμπού, και συγκεκριμένα στις εξής σημασιολογικές κατηγορίες:

- i. σωματικές απεκκρίσεις (π.χ. *σκατόπραμα*)
- ii. μέρη του σώματος που θεωρούνται ταμπού ή σχετικές έννοιες (π.χ. *αχλαδοκόλα*)
- iii. ομοφυλοφιλία (π.χ. *πούστης*)
- iv. καταγωγή χαμηλού κύρους (π.χ. *μπουρτζόβλαχος*)
- v. κοινωνικά μη αποδεκτή και κατακριτέα συμπεριφορά (π.χ. *μαστουρώνω*), και
- vi. κοινωνικά μη αποδεκτή, ελευθέρια σεξουαλική δραστηριότητα (π.χ. *κωλογλείψιμο*).

Συνεπώς, τα αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι η ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο επηρεάζουν καθοριστικά την πρόσληψη της προσβλητικότητας, με τους/τις μεγαλύτερους/ες και περισσότερο μορφωμένους/ες συμμετέχοντες/ουσες να αναφέρουν υψηλότερους βαθμούς προσβλητικότητας και τους/τις νεότερους/ες αυξημένη ανεκτικότητα. Ωστόσο, αναφορικά με τις αμιγώς προσβλητικές, περιθωριακές λέξεις, τα ευρήματα είναι περισσότερο σαφή, καθώς οι συμμετέχοντες/ουσες, ανεξαρτήτως ηλικίας και μορφωτικού επιπέδου, δήλωσαν ότι αισθάνονται προσβεβλημένοι/ες κατά την έκθεσή τους σε τέτοιου είδους λεξιλόγιο.

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο, παρατηρήθηκε μια τάση που διαφοροποιείται από τα ευρήματα προηγούμενων μελετών (Μαντά, 2021), αλλά συγκλίνει με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών (Mormol, 2022), καθώς οι ομάδες με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο φαίνεται να αξιολογούν τις περιθωριακές λέξεις ως λιγότερο προσβλητικές σε σύγκριση με τους/τις συμμετέχοντες/ουσες υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου. Το εύρημα αυτό ενδέχεται να υποδηλώνει ότι η ηλικία αποτελεί πιο καθοριστικό παράγοντα από το μορφωτικό επίπεδο. Ωστόσο, η έρευνά μας θα

συνεχιστεί με τη συμπερίληψη περισσότερων ομάδων, ώστε τα αποτελέσματα να καταστούν περισσότερο αξιόπιστα.

5. Μελλοντικά στάδια και ερευνητικά ερωτήματα προς απάντηση

Δύο από τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα στα οποία θα επιχειρήσω να δώσω απάντηση στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής είναι τα εξής:

- i. Ποιες είναι οι παράμετροι (φύλο, ηλικία, μορφωτικό επίπεδο, κ.ά.) που μπορούν να επηρεάσουν την κρίση των ομιλητών και ομιλητριών για το βαθμό προσβλητικότητας των περιθωριακών όρων;
- ii. Ποια είναι η σχέση μεταξύ των τριών παραμέτρων συναισθηματικότητας, δηλαδή του συναισθηματικού σθένους, της διέγερσης και της αίσθησης κυριαρχίας (Bradley & Lang 1999); Ποια η σχέση των παραπάνω παραμέτρων συναισθηματικότητας με τη συχνότητα χρήσης και το βαθμό προσβλητικότητας των όρων ταμπού;

Παράλληλα, επιμέρους στόχοι της έρευνάς μου είναι οι ακόλουθοι:

- i. η εξέταση βαθμού προσβλητικότητας των προς εξέταση όρων τόσο εντός όσο και εκτός περικειμένου,
- ii. η εξέταση βαθμού προσβλητικότητας των συχνότερων περιθωριακών όρων σε διαφορετικά περικείμενα υπό το πρίσμα της θεωρίας της αγένειας (Culpeper & Hardaker 2017· Blitvich 2010) και του χιούμορ (Wyers & Collins 1992· Veatch 1998), προκειμένου να αναδειχθεί η αλλαγή στο βαθμό προσβλητικότητας με βάση τη σκοπιμότητα του ομιλητή/ της ομιλήτριας ή της σχέσης μεταξύ των συνομιλητών, και
- iii. η σύγκριση με την αγγλική εκδοχή του ANEW αλλά και άλλες, προσαρμοσμένες εκδοχές του ANEW σε άλλες γλώσσες, για να εντοπίσω τις διαφορές που ενδέχεται να υπάρχουν σε διαγλωσσικό επίπεδο.

6. Σύνοψη

Αντικείμενο της διδακτορικής μου διατριβής είναι η μελέτη της προσβλητικότητας και των τριών συναισθηματικών παραμέτρων (συναισθηματικό σθένος, διέγερση, αίσθηση κυριαρχίας) του περιθωριακού λεξιλογίου της νέας ελληνικής, με απώτερο στόχο τη δημιουργία μίας ηλεκτρονικής λεξιλογικής βάσης, κατά το πρότυπο του *Affective Norms for English Words (ANEW)* των Bradley & Lang (1999). Το υλικό της έρευνάς μου προήλθε από εννέα συνολικά πηγές, τέσσερα γενικά λεξικά της νέας ελληνικής, τρία ειδικά λεξικά και δύο ηλεκτρονικές βάσεις. Σχεδίασα 101 ερωτηματολόγια με 131-132 όρους το καθένα. Κάθε ερωτηματολόγιο θα απαντηθεί από 10 ενήλικα άτομα, με μητρική γλώσσα την ελληνική, που θα ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές και ηλικιακές ομάδες. Στόχος της διατριβής μου είναι, μεταξύ άλλων, η εξέταση των ανεξάρτητων μεταβλητών (φύλο, ηλικία, μορφωτικό επίπεδο, κ.ά.) που μπορούν να επηρεάσουν την κρίση των ομιλητών και ομιλητριών για το βαθμό προσβλητικότητας των περιθωριακών όρων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Μπαμπινιώτης, Γ. Δ. 2005. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Ξυδόπουλος, Γ. Ι. 2008. *Λεξικολογία: Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης.
- Παπαζαχαρίου (Ζάχος), Ε. 1999. *Λεξικό της Ελληνικής Αργκό (Λεξικό της Πιάτσας)* (Β' έκδοση). Αθήνα: Κάκτος.
- Πατάκης, Σ. Α. 2015. *Μεγάλο Ηλεκτρονικό Λεξικό Νεοελληνικής Γλώσσας*. Ανακτήθηκε από: <http://lexicon-neohel.patakis.gr/el/>.
- Πλατής, Ν. 2014. *Index Maladictus, Το Βρωμολεξικό*. Αθήνα: Οι εκδόσεις των συναδέλφων.
- Σταθόπουλος, Π. 2018. *Λόγια της Πιάτσας*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1998. *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ανακτήθηκε από https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/.
- Χαραλαμπίδης, Χ. 2014. *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Ακαδημία Αθηνών.

- Beers-Fägersten, K. 2007. A Sociolinguistic Analysis of Swear Word Offensiveness. *Saarland Working Papers in Linguistics (SWPL)* 1: 14-37.
- Bradley, M. M. & Lang, P. J. 1994. Measuring Emotion: The Self-Assessment Manikin and the Semantic Differentials. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry* 25 (1): 49-59. DOI: 10.1016/0005-7916(94)90063-9.
- Bradley, M. M., & Lang, P. J. 1999. Affective Norms for English Words (ANEW): Instruction Manual and Affective Ratings. *Technical Report C-1*, The Center for Research in Psychophysiology, University of Florida.
- Culpeper, J. & Hardaker, C. 2017. Impoliteness. Στο Culpeper, Jonathan, Haugh, Michael and Daniel Kadar (επιμ.) *Palgrave Handbook of (Im)politeness*. Basingstoke: Palgrave, 199-225.
- De Mauro, T. 2016 (Σεπτέμβριος 27). *Le parole per ferire*. Internazionale. Ανακτήθηκε 21 Φεβρουαρίου, 2023, από <https://www.internazionale.it/opinione/tullio-de-mauro/2016/09/27/razzismo-parole-ferire>.
- Eilola, T. M. & Havelka, J. 2010. Affective norms for 210 British English and Finnish nouns. *Behavior Research Methods* 42: 134-140. DOI: 10.3758/BRM.42.1.134.
- Guiraud, P. 1956/1985. *L' argot*. Paris: PUF.
- Imbir, K. M. 2015. Affective norms for 1,586 Polish words (ANPW): Duality-of-mind approach. Στο *Behavior Research Methods* 47: 860-870. DOI: 10.3758/s13428-014-0509-4.
- Janschewitz, K. 2008. Taboo, emotionally valenced, and emotionally neutral norms. Στο *Behavior Research Methods* 40 (4): 1065-1074. DOI: 10.3758/BRM.40.4.1065.
- Jay, T. 1992. *Cursing in America*. Philadelphia/ Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Montefinese, M., Ambrosini, E., Fairfield, B. & Mammarella, N. 2014. The adaptation of the Affective Norms for English Words (ANEW) for Italian. *Behavior Research Methods* 46: 887-903. DOI: 10.3758/s13428-013-0405-3.
- Redondo, J., Fraga, I., Padrón, I. & Comesaña, M. 2007. The Spanish Adaptation of ANEW (Affective Norms for English Words). *Behavior Research Methods* 39 (3): 600-605.
- Soares, A. P., Comesaña, M., Pinheiro, A. P., Simões, A. & Frade, C. S. 2012. The adaptation of the Affective Norms for English Words (ANEW) for European

Portuguese. Στο *Behavior Research Methods* 44: 256-269. DOI: 10.3758/s13428-011-0131-7.

Stamou, V., Alexiou, I., Klimi, A., Molou, E., Saivanidou, A. & Markantonatou, S. 2022. Cleansing and expanding the HURTLEX(EL) with a multidimensional categorization of offensive words. 2022. *Proceedings of the 6th Workshop on Online Abuse and Harms* (WOAH 2022). NAACL 2022.

Vaiouli, P., Panteli, M. & Panayiotou, G. 2021. Affective and psycholinguistic norms of Greek words: Manipulating their affective or psycho-linguistic dimensions. *Current Psychology* (2021). DOI: 10.1007/s12144-021-02329-8.

Η γλωσσική επαφή στη μεσαιωνική Ρόδο: Ανιχνεύοντας περιπτώσεις δανεισμού

Μαρία Κόνιαρη

Πανεπιστήμιο Πατρών

Abstract

The study examines language contact in Rhodes during the 15th and early 16th centuries, focusing on the Hospitaller period through an analysis of both literary and non-literary sources of the time. It investigates cases of lexical and structural borrowing by analyzing the frequency, morphosemantic classification, and integration strategies of loanwords. In addition, the study considers the uninflected participial form *-ontas* as a potential case of structural borrowing. Adopting this two-dimensional approach, the article aims to shed light on the extent to which multilingual contact influenced the evolution of Greek during this historical period.

Keywords: language contact, multilingualism, lexical borrowing, structural borrowing, Knights Hospitallers

1. Εισαγωγή¹

Η γλωσσική μεταβολή αποτελεί αναπόφευκτη συνέπεια της κοινωνικής και πολιτισμικής εξέλιξης των κοινωνιών, καθώς οι γλώσσες, ως προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας, μεταβάλλονται μέσα από τη συνεχή αλληλεπίδραση των ομιλητών. Ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες αυτής της μεταβολής είναι η γλωσσική επαφή, η οποία έχει προσελκύσει μεγάλο επιστημονικό ενδιαφέρον. Παρόλα αυτά, η μελέτη της, όσον αφορά την ελληνική, δεν φαίνεται ιδιαίτερα εκτενής (Muysken 2010: 265· Melissaropoulou 2011).

Οι περισσότερες έρευνες επικεντρώνονται στη συγχρονία της ελληνικής και εξετάζουν κυρίως διαλεκτικές και κοινωνιογλωσσικές της ποικιλίες (π.χ. επίδραση των ρομανικών δανείων στα επτανησιακά, επίδραση της τουρκικής στην ποντιακή κ.ά.) (Ralli et al. 2015· Ralli & Rouvalis 2022). Αντίθετα, παλαιότερες ιστορικές περίοδοι της ελληνικής, όπως η μεσαιωνική, έχουν παραμείνει σχετικά ανεξερευνήτες, γεγονός που αποδίδεται αφενός στην περιορισμένη διαθεσιμότητα των σωζόμενων πηγών, και αφετέρου στη δυσκολία αξιοποίησής τους (Μανωλέσσου 2008· Markopoulos 2018· Holton et al. 2019).

Σε αυτό το ερευνητικό πλαίσιο, η περίπτωση της μεσαιωνικής Ρόδου αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Το νησί, τοποθετημένο σε καίρια εμπορική και στρατηγική θέση, λειτουργούσε

¹ Χρειάζεται να επισημανθεί ότι το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας, ενώ βρίσκεται σε εξέλιξη ακόμη μια δημοσίευση στον συλλογικό τόμο «Ιστορικές και Γλωσσολογικές Όψεις της Ροδιακής υπαίθρου», στην οποία γίνεται αναφορά σε άλλες πτυχές του λεξιλογικού δανεισμού (προέλευση και σημασιολογικές κατηγορίες), ενώ σχολιάζεται και η επιβίωση των μεσαιωνικών λεξιλογικών δανείων στη σύγχρονη ροδιακή ποικιλία.

ήδη από πολύ νωρίς ως σταυροδρόμι διάφορων εθνοτικών και γλωσσικών ομάδων. Μάλιστα, η κατάληψή του από το Τάγμα των Ιωαννιτών Ιπποτών (1310-1522) ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τον πολύγλωσσο και πολυπολιτισμικό χαρακτήρα του (Markopoulos 2012: 426). Στη βάση αυτή, η Ρόδος φαίνεται να λειτούργησε ως τόπος έντονης γλωσσικής συνύπαρξης και αλληλεπίδρασης, γεγονός που την καθιστά ιδανικό πεδίο για διερεύνηση των φαινομένων της γλωσσικής επαφής (Kasdagli et al. 2007: 37· Balard 1995: 24).

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να φωτίσει αυτή τη δυναμική συγκυρία μέσα από την εξέταση λογοτεχνικών και μη λογοτεχνικών πηγών του 15^{ου} και των αρχών του 16^{ου} αιώνα. Κεντρικός στόχος είναι η ανίχνευση και ανάλυση περιπτώσεων λεξιλογικού και δομικού δανεισμού. Ειδικότερα, εξετάζεται εάν η φύση του κειμενικού είδους – μη λογοτεχνικά έγγραφα ή ποίηση – επηρεάζει τη συχνότητα και την ποιότητα των δάνειων τύπων, καθώς και εάν η ένταση της γλωσσικής επαφής έχει αντίκτυπο στη μορφοσυντακτική δομή της ροδίτικης ποικιλίας. Μέσα από τη συγκριτική προσέγγιση των πηγών επιδιώκεται η εξέταση των μηχανισμών και των διαδικασιών που διαμόρφωσαν τη γλωσσική πραγματικότητα μέσω της αλληλεπίδρασης των ομιλητών στο νησί, συμβάλλοντας ευρύτερα στη μελέτη του φαινομένου της γλωσσικής επαφής στη μεσαιωνική ελληνική.

2. Ιστορική και κοινωνιογλωσσική πραγματικότητα

2.1 Ιστορικές συνθήκες

Η στρατηγική θέση της Ρόδου, ως συνδετικού κρίκου μεταξύ Ανατολής και Δύσης, συνέβαλε καθοριστικά στη στενή επαφή των ελληνόφωνων πληθυσμών με τους δυτικούς, η οποία, μάλιστα, εντάθηκε μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 (Markopoulos 2012: 425). Μετά από μια περίοδο ασταθούς διακυβέρνησης, το 1309 το νησί πέρασε στους Ιωαννίτες Ιπότες (Hospitallers), στα χέρια των οποίων παρέμεινε μέχρι την οθωμανική κατάληψη το 1522 (Κόλλιας 2013: 3· Henrich 2015: 17).

2.2 Κοινότητες ομιλητών

Το διάστημα αυτό στη Ρόδο συνυπήρχαν ποικίλες εθνοτικές ομάδες. Μία από τις βασικότερες ήταν οι Ιωαννίτες Ιπότες του Οσπιταλίου της Ιερουσαλήμ, συνιστώντας ένα Τάγμα ιδρυμένο ήδη από τον 11^ο αιώνα με διττή φύση: φιλανθρωπική και στρατιωτική.² Ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη της γλωσσικής επαφής είχε η πολυεθνική του σύνθεση. Διαιρεμένο σε οχτώ ‘Γλώσσες’ (*Langues*)³ – επιμέρους, δηλαδή, εθνικές ομάδες – η καθεμία είχε τον δικό της εκπρόσωπο και τη δική της διοικητική οργάνωση (Κόλλιας 2013: 20).

Η οχύρωση και αστική διαρρύθμιση της πόλης αντικατόπτριζαν την κοινωνική σύνθεση του νησιού. Το εσωτερικό φρούριο με το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου και

² Αρχικά είχε ως αποστολή τη φροντίδα και προστασία των προσκυνητών στους Αγίους Τόπους, ενώ από τον 12ο αιώνα απέκτησε και πολεμικό χαρακτήρα (Philips 2021: 19· Zoitou 2021: 5).

³ Οι Γλώσσες ήταν της Προβηγκίας, της Ωβέρνης, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Αραγονίας, της Αγγλίας, της Γερμανίας και της Καστίλλης.

το *collachium* (δηλαδή η περιοχή κατοικίας των Ιπποτών) διαχωριζόταν από τη *burgus*, όπου και κατοικούσε ο υπόλοιπος πληθυσμός (Philips 2021: 29). Εκεί ζούσαν τόσο οι ελληνόφωνοι που αποτελούσαν τη δημογραφική πλειονότητα, όσο και Δυτικοί έποικοι (κυρίως ιταλόφωνοι και γαλλόφωνοι).

Οι ελληνόφωνοι κάτοικοι του νησιού διατήρησαν προνόμια σχετικά με τη θρησκεία, τη γλώσσα και την περιουσία τους, ενώ η ελληνική καθιερώθηκε ως γλώσσα επικοινωνίας, η οποία χρησιμοποιούνταν ακόμη και στις επαφές μεταξύ Ιπποτών και Οθωμανών (Philips 2021: 51). Πολλοί Έλληνες κατείχαν σημαίνουσες διοικητικές θέσεις (λ.χ. νοτάριοι), με αποτέλεσμα να έρχονται σε επαφή με τους Ιππότες. Η επαφή των διάφορων πληθυσμών ενισχυόταν από μεικτούς γάμους, αλλά και από ναυτικές και εμπορικές δραστηριότητες, καθώς η Ρόδος αποτελούσε σημαντικό κόμβο για συναλλαγές με την Ανατολή και τη Δύση (Kasdagli et al. 2007: 47· Κόλλιας 2013: 26). Παράλληλα, στο πολυπολιτισμικό περιβάλλον του νησιού συνυπήρχαν μικρότερες κοινότητες, όπως οι Εβραίοι, οι Αρμένιοι και λίγοι μουσουλμάνοι, των οποίων οι δραστηριότητες (ιδιαίτερα στον τομέα του εμπορίου) συνέβαλαν περαιτέρω στη διάδοση δάνειων γλωσσικών στοιχείων.

Η αλληλεπίδραση των παραπάνω γλωσσικών και εθνοτικών ομάδων σε ένα κοινό πολιτισμικό πλαίσιο δημιουργεί στη Ρόδο ένα εξαιρετικά πρόσφορο περιβάλλον για τη μελέτη της πολυγλωσσίας και του γλωσσικού δανεισμού. Σε αυτό, οι επαφές μεταξύ ελληνόφωνων, λατινόφωνων και αραβόφωνων πληθυσμών αποτυπώνονται άμεσα στη γλωσσική χρήση και στις γραπτές πηγές της εποχής.

3. Μεθοδολογία της έρευνας

3.1 Πηγές – Σώμα κειμένων

Για την εν λόγω ερευνητική εργασία συλλέχθηκαν λογοτεχνικές και μη λογοτεχνικές πηγές, με σκοπό τη μελέτη της πολυγλωσσίας στη Ρόδο κατά την εξεταζόμενη εποχή. Συγκεκριμένα, αξιοποιήθηκαν συνολικά 29 μη λογοτεχνικά έγγραφα (επιστολές και άλλα νοταριακά κείμενα), τα οποία προέρχονται από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Μάλτας και το αρχείο του Τοπ Καπί (Lefort 1981· Τσιρπανλής 1991· Τσιρπανλής 1995). Τα πρώτα ανήκουν στο σώμα τεκμηρίων των Ιωαννιτών Ιπποτών που διασώθηκε κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Ρόδου από τους Οθωμανούς, ενώ τα δεύτερα φυλάσσονται στο αρχείο του σουλτάνου Βαγιαζίτ Β' (1481-1512). Στο σύνολό τους παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες για τη δραστηριότητα του Τάγματος των Ιπποτών στο διάστημα της κυριαρχίας του στην Ανατολική Μεσόγειο. Πέραν αυτού, φωτίζουν πτυχές σχετικά με τον τρόπο άσκησης της πολιτικής εξουσίας και τις διπλωματικές στρατηγικές, σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο η ομαλή συνύπαρξη και η διατήρηση των ισορροπιών συνιστούν κεντρικό ζητούμενο (Τσιρπανλής 1995: 23).

Οι παραπάνω μη λογοτεχνικές πηγές είναι γραμμένες στη δημόδη μεσαιωνική ελληνική. Αυτή αποτελεί την γλώσσα που υιοθετούν οι Ιωαννίτες Ιππότες ως κώδικα επικοινωνίας τόσο με άλλους άρχοντες της Δύσης όσο και με τους Οθωμανούς. Τέλος, το σώμα των συγκεκριμένων πηγών είναι σχετικά μικρό σε έκταση και μέχρι σήμερα

φαίνεται να έχει αποτελέσει αντικείμενο περιορισμένης μη συστηματικής γλωσσολογικής έρευνας.

Παράλληλα, εξετάστηκε το λογοτεχνικό κείμενο «*Το Θανατικόν της Ρόδου*» του Ε. Λιμενίτη, ένα έμμετρο, ομοιοκατάληκτο ποίημα 644 στίχων. Η θεματική του συνδυάζει αφήγηση της επιδημίας που ξέσπασε στη Ρόδο με ηθικοδιδασκτικές παρεμβάσεις, οι οποίες συνάδουν με το χριστιανικό μεσαιωνικό, αξιακό σύστημα. Όσον αφορά τις γλωσσικές επιλογές του ποιητή, φαίνεται να συνυπάρχει η μεσαιωνική ροδιακή ποικιλία με αρχαϊκά και λόγια γλωσσικά στοιχεία, με αποτέλεσμα το λογοτεχνικό έργο να μπορεί να καταταγεί στην δημόδη λογοτεχνική παραγωγή της εποχής (Henrich 2015: 50-51).

3.2 Επεξεργασία δεδομένων

Η μελέτη εστιάζει στην καταγραφή και εξέταση του γλωσσικού δανεισμού, όπως αυτός παρουσιάζεται σε ένα σύνολο λογοτεχνικών και μη λογοτεχνικών πηγών. Έμφαση πρόκειται να δοθεί στο δάνειο λεξιλόγιο που εντοπίζεται, καθώς και στη μετοχική δομή -οντα(ς) που πιθανόν συνιστά περίπτωση δομικού δανεισμού.

Πρώτο στάδιο της έρευνας αποτέλεσε η συστηματική καταγραφή όλων των δάνειων λέξεων στις εξεταζόμενες πηγές, με στόχο τη δημιουργία ενός σώματος κειμένων (corpus).⁴ Αυτό οργανώθηκε σε δύο επιμέρους υπο-σώματα: στο πρώτο εντάχθηκαν οι λέξεις που αντλήθηκαν από τις μη λογοτεχνικές πηγές, ενώ στο δεύτερο εκείνες που προήλθαν από το λογοτεχνικό έργο. Η παραπάνω διάκριση είχε σκοπό να καταστήσει δυνατή τη συστηματική σύγκριση ανάμεσα στα δύο κειμενικά είδη και κατόπιν να αναδείξει τυχόν διαφοροποιήσεις στη συχνότητα και την ενσωμάτωση των δανείων.

Τα ζητούμενα της συγκεκριμένης έρευνας ποικίλλουν, με σκοπό την κατά το δυνατό πολύπλευρη εξέταση του δανεισμού στις πηγές. Αρχικά, υπολογίστηκε η συχνότητα εμφάνισης των δανείων σε σχέση με το συνολικό πλήθος των λέξεων στις υπό εξέταση πηγές, με σκοπό να διαπιστωθεί αν οι δάνειες απαντούν συχνότερα σε κάποιο από τα δύο κειμενικά είδη. Στη συνέχεια, έγινε κατανομή σε λεξικές κατηγορίες (ουσιαστικά, επίθετα, μετοχές, ρήματα, επιρρήματα, προθέσεις και επιφωνήματα), ώστε να εντοπιστεί η κατηγορία με την υψηλότερη συχνότητα εμφάνισης, που αντιστέκεται, δηλαδή, λιγότερο στον δανεισμό. Έπειτα, κάθε δάνεια λέξη εξετάστηκε ως προς τις στρατηγικές με τις οποίες ενσωματώθηκε στο γλωσσικό σύστημα της ροδιακής ποικιλίας. Οι στρατηγικές που αξιοποιούνται έχουν χρησιμοποιηθεί στη βιβλιογραφία και περιλαμβάνουν την άμεση, την έμμεση στρατηγική, καθώς επίσης και την στρατηγική με τη χρήση βοηθητικού ρήματος (Wichmann & Wohlgemuth 2008). Λαμβάνοντας υπόψη τα ποσοστά εμφάνισής τους, διερευνώνται οι τρόποι με τους οποίους οι χρήστες του γλωσσικού συστήματος προσαρμόζουν το δάνειο λεξιλόγιο σε αυτό.

Τέλος, μελετώνται ορισμένες πιθανές περιπτώσεις δομικού δανεισμού. Συγκεκριμένα, συγκεντρώνονται οι άκλιτοι μετοχικοί τύποι -οντας, οι οποίοι, σύμφωνα με αρκετούς

⁴ Στο σώμα κειμένων έγινε απόπειρα να συμπεριληφθούν τα κατά το δυνατό νεότερα δάνεια και όχι όσα είχαν ενσωματωθεί στο εξεταζόμενο γλωσσικό σύστημα ήδη από παλαιότερες περιόδους (λ.χ. Ύστερη Αρχαιότητα).

μελετητές χαρακτηρίζονται ως δάνεια, και εξετάζονται τα συντακτικά περιβάλλοντα στα οποία απαντούν. Σκοπός είναι να αποδειχθεί, αν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν αποτελέσματα γλωσσικής επαφής και δανεισμού.

4. Λεξιλογικά δάνεια – Συχνότητα εμφάνισης

Η πρώτη βασική κατηγορία δανεισμού, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι ο λεξιλογικός δανεισμός. Αποτελεί την περισσότερη μελετημένη περίπτωση δανεισμού, καθώς είναι ο συχνότερος και πιο εύκολα ανιχνεύσιμος. Στο προς εξέταση corpus μελετήθηκαν όλες οι δάνειες λέξεις, με σκοπό τη διερεύνηση της γλωσσικής επαφής που έλαβε χώρα στο νησί της Ρόδου την εξεταζόμενη περίοδο. Η ανάλυση της συχνότητας εμφάνισης των δάνειων λέξεων αποσκοπεί αφενός στην αποτίμηση της έντασης του λεξιλογικού δανεισμού, όπως αυτός αποτυπώνεται στις συγκεκριμένες γραπτές πηγές, και αφετέρου στον εντοπισμό τυχόν διαφοροποιήσεων μεταξύ λογοτεχνικού και μη λογοτεχνικού κειμενικού είδους.

Παρά το γεγονός ότι δεν παρουσιάζεται ιδιαίτερη απόκλιση στα ποσοστά του λογοτεχνικού κειμένου και των μη λογοτεχνικών εγγράφων, τα αποτελέσματα μαρτυρούν ελαφρώς συχνότερη εμφάνιση των δάνειων λέξεων στις ροδίτικες πηγές (2,09% του συνολικού αριθμού λέξεων). Το ποσοστό αυτό στο «Θανατικόν της Ρόδου» φτάνει στο 1,65% των λέξεων.

Διάγραμμα 1: Συχνότητα εμφάνισης δάνειων λέξεων στα ροδίτικα έγγραφα

Διάγραμμα 2: Συχνότητα εμφάνισης των δάνειων λέξεων στο «Θανατικόν της Ρόδου»

Η αυξημένη παρουσία δάνειων τύπων στα έγγραφα πιθανότατα ερμηνεύεται σε συνάρτηση με τον πρακτικό και θεσμικό τους χαρακτήρα, καθώς πραγματεύονται κυρίως

ζητήματα διπλωματίας, διοίκησης και εμπορίου. Αυτά αποτελούν πεδία στα οποία η εξειδικευμένη ορολογία ευνοεί την εισροή δάνειου λεξιλογίου, καθώς στο γλωσσικό σύστημα της γλώσσας-αποδέκτη ενσωματώνονται νέες έννοιες που δεν θα ήταν εύκολο να αποδοθούν διαφορετικά. Ενδεικτική περίπτωση αποτελούν οι διοικητικοί και τιμητικοί τίτλοι, οι οποίοι φαίνεται να εντάσσονται προοδευτικά στο λεξιλόγιο της μεσαιωνικής ροδίτικης ποικιλίας, μέσω της συστηματικής αλληλογραφίας ανάμεσα στους Ιππότες και τους Οθωμανούς ή άλλους δυτικούς άρχοντες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι παρακάτω λέξεις στο (1).

(1) Ελληνικά	Δανείστρια γλώσσα
α. <i>σούμπασης</i>	<i>subaşı</i> (<τουρκ.)
β. <i>φρα</i>	<i>frar</i> (<ιταλ.)
γ. <i>γαρδινάλης</i>	<i>gardenal</i> (<ιταλ.)

Επιπλέον, η σχετικά υψηλότερη συγκέντρωση δάνειου λεξιλογίου στα έγγραφα μπορεί να συνδέεται με συνθήκες διγλωσσίας και φαινόμενα εναλλαγής γλωσσικού κώδικα (*code-switching*) (Manfredi & Tosco 2018: 11). Σύμφωνα με πολλούς ερευνητές, τα παραπάνω αποτελούν παράγοντες που συμβάλλουν καθοριστικά στη διάδοση δάνειου λεξιλογίου και κυρίως σε έγγραφα πρακτικής φύσης, όπως τα ροδίτικα κείμενα (Varella 2019, στο Γεωργίου υπό εκδ.: 78). Σε τέτοια περιβάλλοντα διγλωσσίας, όπου ο συντάκτης του κειμένου επιχειρεί να διατυπώσει μηνύματα σε μια διαφορετική – δεύτερη/ξένη (Γ2) – γλώσσα από τη μητρική του (Γ1), συχνά μεταφέρει στοιχεία από τη δεύτερη στην πρώτη, προσπαθώντας να τα προσαρμόσει με τις γνωστές σε εκείνον στρατηγικές.

(2) «να βηζαρίσει το θέλημάν του» (Τσιρπανλής 1981/76, d. 1481)

Στο παράδειγμα (2), ο συντάκτης της επιστολής φαίνεται να χρησιμοποίησε το οικείο σε εκείνον ρήμα της ιταλικής «*avvisare*», το οποίο προσπάθησε να προσαρμόσει στο γλωσσικό σύστημα της Γ2 με τον ελληνικό ρηματοποιητή *-ίζω*. Αποτέλεσμα αυτού, το ρήμα «*βηζαρίζω*». Στη βάση αυτή, μπορεί ίσως να εξηγηθεί η κάπως πιο αυξημένη παρουσία δάνειου λεξιλογίου στα έγγραφα.

Από την άλλη πλευρά, στο λογοτεχνικό κείμενο σκοπός δεν είναι η λειτουργική επικοινωνία, αλλά η αισθητική επίδραση. Έτσι, τα λογοτεχνικά κείμενα συχνά δεν αντανακλούν τη γλώσσα στην πραγματική της καθημερινή διάσταση, αλλά συχνά εμπεριέχουν αρχαϊσμούς ή νεολογισμούς (Μανωλέσσου 2003: 63-64). Ως εκ τούτου, σύμφωνα με τα παραπάνω, μπορεί να ερμηνευτεί η συγκεκριμένη κατανομή του δάνειου λεξιλογίου και τα υψηλότερα ποσοστά αυτού στα ροδίτικα έγγραφα.

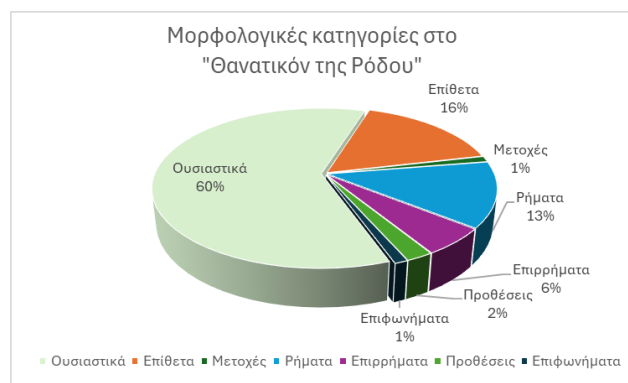
4.1 Μορφολογικές κατηγορίες δάνειων λέξεων

Η ανάλυση στη συγκεκριμένη υποενότητα βασίζεται στη θεωρητική παραδοχή ότι ορισμένες λεξικές κατηγορίες γίνονται ευκολότερα αντικείμενο δανεισμού συγκριτικά με άλλες, γεγονός που έχει οδηγήσει στη δημιουργία κλιμάκων δανεισιμότητας στη διεθνή βιβλιογραφία (Whitney 1881· Haugen 1950). Στο πλαίσιο αυτό, τα δεδομένα της παρούσας μελέτης ταξινομήθηκαν σε ορισμένες βασικές μορφολογικές κατηγορίες.

Αυτές ήταν τα ουσιαστικά, τα ρήματα, τα επίθετα, οι μετοχές, τα επιρρήματα, οι προθέσεις και τα επιφωνήματα, τα οποία εντοπίστηκαν στο σύνολό τους στο προς εξέταση corpus. Η ενέργεια αυτή αποσκοπούσε στον έλεγχο της θεωρητικής παραδοχής που προαναφέρθηκε και στην επιβεβαίωσή της με πραγματικά δεδομένα.

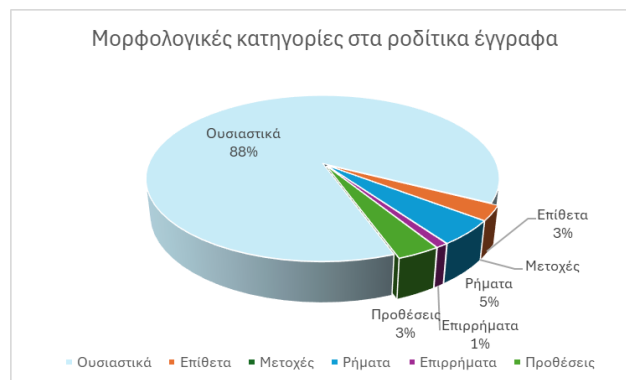
Στα μη λογοτεχνικά διοικητικά έγγραφα, τα ουσιαστικά κυριαρχούν με εντυπωσιακό ποσοστό (88% των δάνειων τύπων). Η υπεροχή των ουσιαστικών στα δεδομένα ευθυγραμμίζεται με τη γενική θέση της γλωσσολογικής θεωρίας, σύμφωνα με την οποία τα ουσιαστικά τοποθετούνται στην κορυφή των κλιμάκων δανεισιμότητας, αποτελώντας την πιο συχνή λεξική κατηγορία δανεισμού. Βασική αιτία είναι το γεγονός ότι τα ουσιαστικά συνιστούν βασικούς όρους αναφοράς, καθώς προσδιορίζουν πρόσωπα, αντικείμενα και άλλες οντότητες της καθημερινής ζωής (λ.χ. 'φούστα' είδος πλοίου) (Haspelmath 2008: 49 για *referential potential*). Επιπλέον, η ικανότητά τους να φέρουν θεματικούς ρόλους στο προτασιακό περιβάλλον καθιστά την παρουσία τους κρίσιμη, χωρίς, ωστόσο, η απουσία τους να διαταράσσει τη σημασία του μηνύματος (Haspelmath 2008: 50).

Οι υπόλοιπες λεξικές κατηγορίες στα έγγραφα εμφανίζονται με χαμηλότερη συχνότητα. Ειδικότερα, τα ρήματα βρίσκονται ακριβώς στο 5%, αποτέλεσμα που συμφωνεί με άλλες περιγραφές, κατά τις οποίες ο ρηματικός δανεισμός θεωρείται σχετικά σπάνιος λόγω της σύνθετης μορφολογίας των ρημάτων (Haspelmath 2008: 48). Ακόμη, οι προθέσεις – και ιδιαίτερα ο σύνδεσμος 'ντε' – φτάνουν το 3%, ενώ τα επίθετα και τα επιρρήματα παρουσιάζονται με ακόμη μικρότερα ποσοστά. Τέλος, οι μετοχές και τα επιφωνήματα δεν μαρτυρούνται καθόλου στις εν λόγω πηγές.

Διάγραμμα 3: Κατανομή σε μορφολογικές κατηγορίες στα ροδίτικα έγγραφα

Παρόμοια εικόνα διαμορφώνεται και στο λογοτεχνικό κείμενο. Σε αυτό, τα ουσιαστικά συγκεντρώνουν το 60% των δάνειων λέξεων. Ακολουθούν τα επίθετα (16%) και τα ρήματα (13%), με σχετικά αυξημένα ποσοστά συγκριτικά με τα ροδίτικα έγγραφα. Οι υπόλοιπες λεξικές κατηγορίες (επιρρήματα, προθέσεις, μετοχές και επιφωνήματα) κινούνται σε ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά. Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, η υπεροχή των ουσιαστικών και σε αυτό το κειμενικό είδος επιβεβαιώνει την υψηλή δανεισιμότητα αυτών για μια ακόμη φορά.

Διάγραμμα 4: Κατανομή σε μορφολογικές κατηγορίες στο «Θανατικόν της Ρόδου»

Στο πλαίσιο αυτό, διαμορφώνονται δύο κλίμακες δανεισιμότητας (μία για τα δεδομένα του κάθε κειμενικού είδους), οι οποίες δεν διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό μεταξύ τους.

Για τα ροδίτικα έγγραφα: Ουσιαστικά > Ρήματα > Επίθετα/Προθέσεις > Επιρρήματα > Μετοχές/Επιφωνήματα.

Για το λογοτεχνικό κείμενο: Ουσιαστικά > Επίθετα > Ρήματα > Επιρρήματα > Προθέσεις > Επιφωνήματα/Μετοχές.

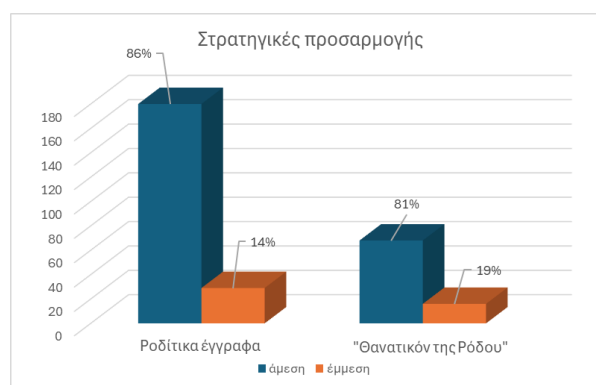
Οι δύο παραπάνω κλίμακες, όπως προκύπτουν από την εξέταση του υλικού της έρευνας αποδεικνύουν σε μεγάλο βαθμό την ισχύ της κλίμακας δανεισιμότητας του Haugen (1950), στην οποία τα ουσιαστικά αποτελούν τα βασικότερα και συχνότερα δάνεια, ενώ ακολουθούν τα ρήματα, τα επίθετα, τα επιρρήματα και τέλος οι προθέσεις με τα επιφωνήματα.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, αρχικά, επιβεβαιώνεται η επικράτηση των ουσιαστικών στο σύνολο του δάνειου λεξιλογίου, αποτέλεσμα που συμφωνεί με τη γλωσσολογική θεωρία. Επιπλέον, επιβεβαιώνεται η συγκριτικά χαμηλή δανεισιμότητα των υπόλοιπων λεξικών κατηγοριών. Το δεύτερο αποδίδεται στη σαφώς χαμηλότερη συχνότητα με την οποία εμφανίζονται οι λειτουργικές/γραμματικές λέξεις στον λόγο, καθώς επίσης, και στην πρόωμη κατάκτηση αυτών κατά τη διάρκεια την παιδικής ηλικίας, με αποτέλεσμα τη δυσκολία στη μετέπειτα αντικατάσταση ή μεταβολή τους (Haugen 1950: 224). Βέβαια, αξίζει να επισημανθεί ότι όλες οι παραπάνω ταξινομήσεις μαρτυρούν γενικές τάσεις για την περιγραφή του γλωσσικού δανεισμού και δεν αποτελούν σταθερές και αμετάβλητες ιεραρχίες (Melissaropoulou & Ralli 2019: 730).

4.2 Ενσωμάτωση δάνειων λέξεων

Η συγκεκριμένη ενότητα πραγματεύεται τους τρόπους με τους οποίους τα δάνεια λεξιλογικά στοιχεία ενσωματώνονται στη μεσαιωνική ροδίτικη ποικιλία, όπως αυτή καταγράφεται στις εξεταζόμενες πηγές. Η μελέτη των στρατηγικών προσαρμογής βασίστηκε στο θεωρητικό σχήμα των Wichmann και Wohlgemuth (2008), το οποίο διακρίνει τρεις βασικές στρατηγικές: την άμεση, την έμμεση και τη στρατηγική με τη χρήση βοηθητικού ρήματος. Από την επεξεργασία των δεδομένων προέκυψε ότι στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας εμφανίζονται μόνο οι δύο πρώτες.

Η άμεση στρατηγική που συνίσταται στην εισαγωγή της δάνειας λέξης σχεδόν αυτούσιας με πιθανή προσθήκη ελληνικού (κλιτικού) επιθήματος, επικρατεί καθολικά. Στην έμμεση στρατηγική, από την άλλη πλευρά, προστίθεται ένας προσαρμογέας (integrator), παραγωγικό επίθημα, δηλαδή, που ενσωματώνει το δάνειο στο ελληνικό μορφολογικό σύστημα. Στο εξεταζόμενο corpus, η συγκεκριμένη στρατηγική είχε σαφώς περιορισμένη παρουσία. Σύμφωνα με τα γενικότερα αποτελέσματα που προκύπτουν από τις αναλύσεις των δεδομένων, στα ροδίτικα έγγραφα το 86% των δανείων προσαρμόζεται με την άμεση στρατηγική, ενώ μόνο το 14% με την έμμεση. Στο «Θανατικόν της Ρόδου» τα ποσοστά κυμαίνονται στα ίδια επίπεδα, με 81% για την άμεση και 19% για την έμμεση στρατηγική. Η εντυπωσιακή υπεροχή της πρώτης τεκμηριώνεται και από τη βιβλιογραφία (Ralli & Rouvalis 2022: 9· Manolessou & Ralli 2020: 262).

Διάγραμμα 5: Κατανομή των στρατηγικών προσαρμογής στα δύο κειμενικά είδη

Η κατανομή ανά λεξική κατηγορία μαρτυρά ότι τα ουσιαστικά προσαρμόζονται κατά βάση με τη χρήση της άμεσης στρατηγικής. Στα έγγραφα το 91% αυτών ενσωματώνονται άμεσα, καθώς το θέμα εισάγεται ακέραιο και μεταβάλλεται μόνο φωνολογικά (λ.χ. *τζελέπης* < *celebi*, *τζενεράλης* < *generale*). Σε αυτά τα δεδομένα, μόνο το 9% εντάσσεται μέσω της έμμεσης στρατηγικής (π.χ. *τσак-ίζω* < *çaki*, *τζασ-ίτης* < *câsus*).

Η μορφολογία της γλώσσας αποδέκτη είναι καθοριστικής σημασίας, καθώς στην περίπτωση της ελληνικής, για παράδειγμα, οι τύποι πρέπει να αποκτήσουν γραμματικό γένος και να καταχωρηθούν σε κλιτικές τάξεις (Ralli et al. 2015). Στα ροδίτικα έγγραφα, το 49% των ουσιαστικών διατηρεί το γραμματικό γένος από την δανείστρια γλώσσα. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι η λέξη *ο κάβος*, ο οποίος στην ιταλική απαντά ως αρσενικό (*cavo*) και η *μανιέρα* που απαντά ως θηλυκό (*maniera*). Από τα δεδομένα που εξετάστηκαν, το 6% μεταβάλλεται ως προς το γραμματικό γένος, το οποίο συχνά τείνει προς το ουδέτερο, σύμφωνα με τη γενικότερη τάση ουδετεροποίησης που έλαβε χώρα κατά τον Μεσαίωνα. Με άλλα λόγια, στο διάστημα αυτό, οι δάνειες λέξεις αρσενικού συνήθως γένους με [-ανθρώπινο] σημασιολογικό χαρακτηριστικό απέκτησαν ουδέτερο γένος, σύμφωνα με τον Χατζιδάκι (1907 στο Ralli et al. 2015: 444).

Τέλος, στο 45% των περιπτώσεων το γραμματικό γένος, αν και αρχικά απουσιάζει, προστίθεται στη συνέχεια. Συγκεκριμένα, σε αυτές τις περιπτώσεις, ενώ στην δανείστρια γλώσσα (συνήθως στην τουρκική) απουσιάζει και δεν δηλώνεται μορφολογικά, κατά την

ενσωμάτωση της λέξης στο μορφολογικό σύστημα της ελληνικής αποκτά αρσενικό γένος στην περίπτωση που έχει το χαρακτηριστικό [+ανθρώπινο] και ουδέτερο γένος για τα [-ανθρώπινο].

	Άμεση		Έμμεση		Σύνολο
	TOKENS	%	TOKENS	%	
Ουσιαστικά	168	91%	16	9%	185
Επίθετα	3	50%	3	50%	6
Μετοχές	0	0%	0	0%	0
Ρήματα	0	0%	10	100%	10
Επιρρήματα	2	100%	0	0%	2
Προθέσεις	7	100%	0	0%	7
Προσφωνήσεις	0	0%	0	0%	0

Πίνακας 1: Η κατανομή των λεξικών κατηγοριών στις στρατηγικές ενσωμάτωσης στα ροδίτικα έγγραφα

Ανάλογη εικόνα παρατηρείται και στο corpus του λογοτεχνικού κειμένου. Σε αυτό, το 90% των ουσιαστικών ενσωματώνεται με την άμεση και το 10% με την έμμεση στρατηγική. Λέξεις όπως η *καδένα* (<cadena), *ριμάρω* (<rimare) και *σκλαβίνα* (<sclavina) φαίνεται να προσαρμόζονται απευθείας στο γλωσσικό σύστημα της μεσαιωνικής ελληνικής. Από την άλλη, παράδειγμα της έμμεσης στρατηγικής αποτελεί η *γαλανταροσύνη* (<galantaria), η οποία ενσωματώνεται με τη χρήση του παραγωγικού επιθήματος (-οσύνη). Ως προς το γραμματικό γένος, στο 66% των περιπτώσεων διατηρείται το αρχικό, όπως φαίνεται και στις παρακάτω λέξεις στο (3).

(3) Ελληνική	Γένος	Δανείστρια γλώσσα	Γένος
α. σκλαβίνα	θηλ.	sclavina	θηλ.
β. γαρδινάλης	αρσ.	gardenal	αρσ.
γ. μόδος	αρσ.	modo	αρσ.

Οι λέξεις που μεταβάλλουν το γραμματικό τους γένος από την δανείστρια, στη γλώσσα αποδέκτη καταλαμβάνουν το 24%. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, η γενική τάση δείχνει τη μετάβαση από το αρσενικό στο ουδέτερο γένος, όπως φαίνεται και στο παράδειγμα (τάση ουδετεροποίησης) (4).

(4) Ελληνική	Γένος	Δανείστρια γλώσσα	Γένος
α. σαρμούνιν	ουδ.	sermon	αρσ.
β. μανικότι	ουδ.	manicotti	αρσ.

Τέλος, για το 11% των δάνειων λέξεων, αν και στη δανείστρια γλώσσα το γραμματικό γένος απουσίαζε, κατά τη μετάβαση στην ελληνική απέκτησε τιμή (λ.χ. *αζάπης* <azar, *γλαριά* <claré, claret). Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, σε ό,τι αφορά τα ουσιαστικά, επιβεβαιώνεται ότι αφομοιώνονται πιο εύκολα μέσω της άμεσης στρατηγικής και διατηρούν σημαντικά το ίδιο γραμματικό γένος, ανεξαρτήτως είδους κειμένου.

Όσον αφορά τη λεξική κατηγορία των ρημάτων, η εικόνα που προκύπτει στα ροδίτικα έγγραφα και στο λογοτεχνικό κείμενο παρουσιάζεται κάπως διαφοροποιημένη. Πιο συγκεκριμένα, στα έγγραφα τα ρήματα ενσωματώνονται αποκλειστικά με την έμμεση στρατηγική, μέσω ρηματοποιητών, όπως το *-ίζω* και το *-ιάζω* (λ.χ. *cigar* >σιγαρ-ίζω). Ωστόσο, στο «Θανατικόν της Ρόδου» εντοπίζονται και οι δύο στρατηγικές προσαρμογής. Το 42% εντάσσεται άμεσα και σε αυτό περιλαμβάνονται κυρίως ρήματα της ιταλικής -

are (π.χ. *κουμβράρω* <*comprare*, *αφερμάρω* <*affermare*), ενώ το υπόλοιπο 58% με έμμεση στρατηγική (π.χ. *κοσταρίζω* <*acostar*, *φουρνιάζω* <*furnir*). Αξιοσημείωτο είναι ότι εντοπίστηκαν παράλληλοι τύποι του ίδιου ρήματος με διαφορετική στρατηγική προσαρμογής. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ρήματος *στιμάρω* στο (5), με προέλευση από το ιταλικό *stimare*, το οποίο μέσα σε μόλις λίγους στίχους εμφανίζεται και με τη μορφή *στιμαρίζω*, γεγονός που αποτελεί ένδειξη για την τάση των λογοτεχνικών κειμένων να ενσωματώνουν εναλλακτικές μορφές των ίδιων λέξεων (Μανωλέσσου 2003: 62).

(5) «έχει που στιμαρίζεται εις τέχνην και εις βάρος
 πενήκοντα και εκατόν φλουριά, διακόσια εις θάρρος
 [...] Είδα και μοίραν απ' αυτές που 'βάλασιν καλίκια
 τριάντα ν' αζίζουσι φλουριά να τα στιμάρεις δίκια.»

(Θανατικόν, 148-154)

Η λεξική κατηγορία των επιθέτων εμφανίζει εξίσου ισομερή κατανομή στρατηγικών προσαρμογής. Στα μη λογοτεχνικά κείμενα, το 50% προσαρμόζεται άμεσα (π.χ. *σέττε* <*sette*) και το 50% έμμεσα (*συνφάμιλος* <*famiglia*). Από την άλλη πλευρά, στο «Θανατικόν της Ρόδου» η άμεση στρατηγική ενσωμάτωσης υπερτερεί σε ποσοστό 64%, έναντι της έμμεσης, η οποία καταλαμβάνει το 36% των επιθέτων, όπως φαίνεται στο (6).

(6) Ελληνική	Ιταλική	Στρατηγική προσαρμογής
α. φίνος	<i>fino</i>	άμεση
β. γαλάντ-ικος	<i>galante</i>	έμμεση

Τα επιρρήματα γίνονται αντικείμενο δανεισμού σπανιότατα και ενσωματώνονται αποκλειστικά άμεσα. Αναλυτικότερα, στα έγγραφα καταγράφονται μόνο δύο τύποι του ίδιου επιρρήματος, ενώ στο λογοτεχνικό κείμενο πέντε με το επίθημα *-α*, αντανακλώντας τις εξελίξεις της ύστερης μεσαιωνικής ελληνικής (Holton et al. 2019).

(7) Ελληνική	Δανείστρια γλώσσα
α. <i>σιγούρου/σιγούρα</i>	<i>segur</i>
β. <i>κούντρα</i>	<i>contra</i>
γ. <i>νέτα</i>	<i>neto</i>
δ. <i>πρεφέτα</i>	<i>perfetto</i>
ε. <i>περβάντα</i>	<i>per banda</i>

Οι προθέσεις, ως λειτουργικές λέξεις, παραμένουν εξαιρετικά περιορισμένες. Μοναδική περίπτωση και στα δύο είδη κειμένων ήταν το *ντε* (<*de*), δάνειο από τη γαλλική με τη χρήση δείκτη τόπου και καταγωγής (*νδε Κορώνια*, *ντε Μπρίου*, *ντε Λεστίκ*) που προσαρμόζεται φωνολογικά (*νδε*, *τε*, *ντε*). Τέλος, το μόνο επιφώνημα που εμφανίζεται στο corpus των κειμένων είναι το *παρδίο* (<*perdio*), το οποίο, επίσης, εισάγεται με την άμεση στρατηγική.

	Άμεση		Έμμεση		Σύνολο
	TOKENS	%	TOKENS	%	
Ουσιαστικά	46	92%	5	10%	50
Επίθετα	9	64%	4	29%	14
Μετοχές	0	0%	0	0%	0
Ρήματα	5	42%	7	58%	12
Επιρρήματα	5	100%	0	0%	5
Προθέσεις	2	100%	0	0%	2
Προσφωνήσεις	1	100%	0	0%	1

Πίνακας 2: Η κατανομή των λεξικών κατηγοριών στις στρατηγικές ενσωμάτωσης στο «Θανατικό της Ρόδου»

Συνολικά, τα δεδομένα των δύο κειμενικών ειδών επιβεβαιώνουν την τάση των δάνειων λέξεων να προσαρμόζονται στους μορφολογικούς κανόνες της αποδέκτριας γλώσσας και κατ' επέκταση την κυριαρχία της άμεσης στρατηγικής. Αναφορικά με την διατήρηση ή μη του γραμματικού γένους κατά τον δανεισμό, αποδεικνύεται η διατήρηση αυτού για την πλειοψηφία των περιπτώσεων.

5. Δομικός δανεισμός: Η μετοχική δομή -οντα(ς)

Η ενότητα αυτή εστιάζει στην ανάλυση των άκλιτων μετοχικών τύπων -οντα(ς) στη μεσαιωνική ελληνική, οι οποίοι αποτελούν πιθανό παράδειγμα δομικού δανεισμού. Το ζήτημα έχει απασχολήσει εκτενώς τη βιβλιογραφία, καθώς οι ερευνητές διαφωνούν ως προς το αν συνιστά αποτέλεσμα γλωσσικής επαφής με τις ρομανικές γλώσσες ή προϊόν εσωτερικής εξέλιξης του ελληνικού γλωσσικού συστήματος.

Η δεύτερη άποψη στηρίζεται στην παρουσία αυτών των τύπων ήδη από την ελληνιστική εποχή. Όπως παρατηρεί ο Browning (1983), η μεταβολή πιθανότατα ξεκίνησε όταν το παλαιό κλιτικό σύστημα των αρχαίων ελληνικών μετοχών άρχισε να αποδυναμώνεται, οδηγώντας σταδιακά σε απλοποίηση των καταλήξεων. Κατά τον Πρώιμο Μεσαίωνα, η ουδέτερη κατάληξη -ον αντικαταστάθηκε από την πιο παραγωγική μορφή -οντα, η οποία επεκτάθηκε αργότερα και στο θηλυκό γένος. Ήδη από τον Ύστερο Μεσαίωνα, η χρήση του άκλιτου τύπου -οντα γενικεύτηκε σε όλα τα γένη, και η προσθήκη του τελικού -ς, σηματοδότησε την περαιτέρω ενίσχυση της επιρρηματικής λειτουργίας (Manolessou 2005: 254· Gordon 2013).

Παρόμοιες εξελίξεις παρατηρούνται και στις ρομανικές γλώσσες, όπου οι μετοχές σε -ant (λ.χ. γαλ. *parlant*) ακολούθησαν ανάλογη πορεία. Η ύπαρξη τέτοιων παράλληλων δομών, σε συνδυασμό με την έντονη επαφή της ελληνικής με τις ρομανικές γλώσσες μετά τον 13^ο αιώνα, ενισχύει την υπόθεση ότι ο τύπος -οντα(ς) στην ελληνική μπορεί να εξαπλώθηκε λόγω της γλωσσικής επαφής (Hogrocks 2014). Η άποψη αυτή δεν αναιρεί τον ρόλο των εσωτερικών εξελικτικών μηχανισμών· αντίθετα, φαίνεται πως η επίδραση των ρομανικών γλωσσών ίσως λειτούργησε ως επιταχυντικός παράγοντας σε μια ήδη δρομολογημένη διαδικασία.

Στο σώμα των ροδίτικων εγγράφων εντοπίστηκαν 12 τύποι με κατάληξη -οντα(ς), εξίσου κατανεμημένοι στις δύο παραλλαγές, με επιρρηματική λειτουργία στο σύνολό τους. Οι τύποι αυτοί σχηματίζονται αποκλειστικά από το ενεστωτικό θέμα των ρημάτων, γεγονός που συμφωνεί με τις παρατηρήσεις της Manolessou (2005), σύμφωνα με τις οποίες το ενεστωτικό θέμα επικράτησε του αοριστικού, μετά τον 14^ο αιώνα. Ενδεικτικός

είναι ο τύπος *γρικόντα* («*Ηψυλώτατε αυθέντη, γρικόντα ταύτα...*»), ο οποίος χρησιμοποιείται για δηλώσει τρόπο ή συνθήκη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το έγγραφο του 1491 (Τσιρπανλής 1991/77), καθώς το ελληνικό κείμενο παρατίθεται συνοδευτικά δίπλα στο λατινικό. Στο ελληνικό κείμενο απαντά ο τύπος *θέλοντας* ως απόδοση του λατινικού *volens*. Απόδειξη για το γεγονός ότι το λατινικό κείμενο συνιστά πρωτότυπο, ενώ το ελληνικό μετάφραση/ απόδοση του πρώτου, είναι η παρουσία του απαρεμφατικού τύπου *tractare* στο λατινικό κείμενο και η απουσία αντίστοιχου τύπου στο ελληνικό.⁵ Πιθανότατα, ο γράφων, ίσως δυτικής καταγωγής,⁶ επέλεξε τον ελληνικό άκλιτο τύπο *θέλοντας* ως ανάλογο του *volens*, επιβεβαιώνοντας την θεωρητική αντίληψη ότι η παρουσία αντίστοιχων δομών με όμοια συντακτική λειτουργία σε δύο γλώσσες, ευνοεί τον δομικό δανεισμό (Markopoulos 2018: 154). Στο πλαίσιο αυτό, η αντιστοιχία των δύο μετοχικών δομών *θέλοντας* – *volens* στα δύο κείμενα ίσως υποδηλώνει πως, παρότι οι τύποι *-οντα(ς)* υπήρχαν ήδη λόγω φυσικής εξέλιξης της ελληνικής, η γλωσσική επαφή με τις ρομανικές γλώσσες πιθανώς συνέβαλε στην περαιτέρω διάδοσή τους.

Αντιθέτως, στο λογοτεχνικό κείμενο οι μετοχικές δομές *-οντα(ς)* είναι αισθητά σπανιότερες. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν μόλις 3 περιπτώσεις, όλες με το ρήμα *θωρώ* (*θωρώντα*), επίσης από το ενεστωτικό θέμα. Η χαμηλή συχνότητα του τύπου μπορεί να ερμηνευτεί με βάση το ύφος του κειμένου, το οποίο διατηρεί έντονο αρχαϊστικό χαρακτήρα (Henrich 2015: 50), λόγω του θρησκευτικού και ηθικοπαραινετικού περιεχομένου του. Στη βάση αυτή, φαίνεται να προτιμώνται οι παλαιότερες, αρχαίες κλιτές μετοχές (π.χ. *κυριαρχούντος*, *τρέχοντα*) και όχι πιο νεωτερικοί τύποι, όπως οι μετοχικές δομές *-οντας*, ακολουθώντας την παράδοση της δημόδους μεσαιωνικής λογοτεχνίας.

Τα ποσοτικά δεδομένα επιβεβαιώνουν τη μεγαλύτερη παρουσία των άκλιτων μετοχικών τύπων *-οντας* στα ροδίτικα έγγραφα. Ειδικότερα, οι εν λόγω τύποι αποτελούν το 0,12% του συνόλου των λέξεων των εγγράφων, ενώ στο «*Θανατικών*» βρίσκονται στο 0,05%. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι η γλώσσα των μη λογοτεχνικών κειμένων αντανακλά μια πιο ρεαλιστική αποτύπωση της γλωσσικής ποικιλίας που χρησιμοποιούνταν στο νησί της Ρόδου από τους γραφείς. Μάλιστα, η δυτική καταγωγή πολλών από αυτών φαίνεται να αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα που διευκόλυνε την περαιτέρω ενίσχυση των μετοχικών δομών *-οντα(ς)*. Επομένως, παρά το γεγονός ότι οι συγκεκριμένες μετοχικές δομές μπορούν να θεωρηθούν προϊόν εσωτερικής εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας, η παράλληλη ρομανική επίδραση ενδέχεται να επιτάχυνε ή να παγίωσε τη χρήση τους, συνιστώντας πιθανή περίπτωση δομικού δανεισμού.

6. Συμπεράσματα

⁵ Αυτό σημαίνει ότι ο γραφέας πιθανό ξέχασε να αποδώσει τον απαρεμφατικό τύπο, κατά την απόδοση του κειμένου στα ελληνικά.

⁶ Η εν λόγω υπόθεση προκύπτει από τον μεγάλο αριθμό δάνειου λεξιλογίου (π.χ. *πιλίριν*, *πρεβελέτζιον*), αλλά και από την δυσκολία στην ορθογραφία και στην αποτύπωση, ακόμη και πολύ συχνών γραμματικών λέξεων της ελληνικής (λ.χ. *υς* αντί *εις*, *τιν* αντί *την*).

Η γλωσσική επαφή κατέχει κεντρική θέση στην ιστορική γλωσσολογία, καθώς συνιστά βασικό παράγοντα για την κατανόηση των διαδικασιών μεταβολής, αλληλεπίδρασης και προσαρμογής των γλωσσών μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτισμικά περιβάλλοντα. Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα μελέτη εστιάζει στην ανίχνευση φαινομένων λεξιλογικού και δομικού δανεισμού σε μη λογοτεχνικά και λογοτεχνικά κείμενα της Ρόδου του 15^{ου} και των αρχών του 16^{ου} αιώνα, διάστημα ιδιαίτερα έντονης πολιτισμικής και γλωσσικής συνύπαρξης ποικίλων εθνοτικών και γλωσσικών ομάδων.

Από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτει ότι τα μη λογοτεχνικά κείμενα περιλαμβάνουν υψηλότερα ποσοστά δάνειου λεξιλογίου σε σχέση με το «*Θανατικόν της Ρόδου*». Η διαφοροποίηση αυτή έγκειται στη διαφορετική φύση και λειτουργία των δύο κειμενικών ειδών. Έτσι, τα έγγραφα που εξυπηρετούν πρακτικές και λειτουργικές ανάγκες της καθημερινής επικοινωνίας (εμπορικές συμφωνίες, στρατιωτικά θέματα κτλ) ευνοούν τη συχνότερη χρήση δάνειου λεξιλογίου. Αντίθετα, το λογοτεχνικό κείμενο υπηρετεί αισθητικούς σκοπούς, για αυτό και επιλέγονται ενίοτε αρχαϊζουσες ή νεωτερικές μορφές που δεν αντικατοπτρίζουν πιστά την προφορική γλώσσα της εποχής.

Στη συνέχεια, η κατανομή σε λεξικές κατηγορίες φανερώνει την κυριαρχία των ουσιαστικών. Τα αποτελέσματα συμφωνούν με τη διεθνή βιβλιογραφία και με τις κλίμακες δανεισιμότητας που έχουν προταθεί κατά καιρούς, με αποτέλεσμα να θεωρούνται διαγλωσσικά η μορφολογική κατηγορία που είναι πιο εύκολο να αποτελέσει αντικείμενο δανεισμού συγκριτικά με άλλες. Οι υπόλοιπες κατηγορίες που ανιχνεύτηκαν στο corpus των εξεταζόμενων κειμένων, και ιδίως τα ρήματα, εμφανίζονται με σαφώς μικρότερη συχνότητα.

Ως προς την προσαρμογή των δανείων, η κύρια στρατηγική ενσωμάτωσης τόσο στα έγγραφα όσο και στο λογοτεχνικό κείμενο είναι η άμεση, δηλαδή η προσαρμογή των λέξεων με ελάχιστες φωνολογικές μεταβολές. Η επικράτηση αυτής της στρατηγικής ερμηνεύεται από τα υψηλά ποσοστά εμφάνισης των ουσιαστικών, τα οποία τείνουν να ενσωματώνονται άμεσα (Manolessou & Ralli 2020: 262). Εναλλακτικά, η χρήση της άμεσης στρατηγικής μπορεί να συσχετιστεί με την ξένη καταγωγή των περισσότερων γραφένων των κειμένων, με αποτέλεσμα να μην παρουσιάζεται κάποια ιδεολογική αντίσταση στον δανεισμό (Ράλλη 2013: 19), αλλά να γίνεται απευθείας χρήση των δανείων για τη διευκόλυνσή τους. Η έμμεση στρατηγική, που συνεπάγεται την προσθήκη παραγωγικών προσφυμάτων για την ενσωμάτωση, εμφανίζεται σπανιότερα.

Η διερεύνηση του δομικού δανεισμού επικεντρώθηκε στην εξέταση των μετοχικών δομών -οντα(ς). Οι τύποι αυτοί εμφανίζονται κυρίως στα διοικητικά έγγραφα, ενδεχομένως υπο την επίδραση δυτικών παράλληλων δομών.

Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν ότι η γλωσσική ποικιλία που αποτυπώνεται στα εξεταζόμενα κείμενα της μεσαιωνικής Ρόδου συνιστά αντανάκλαση της πολύγλωσσης και πολυπολιτισμικής κοινωνικής πραγματικότητας του νησιού. Η συνύπαρξη ελληνικών, ιταλικών, γαλλικών και τουρκικών στοιχείων δημιούργησε ένα περιβάλλον συνεχούς αλληλεπίδρασης, το οποίο άφησε ευδιάκριτο αποτύπωμα στη γλώσσα των κειμένων. Η παρούσα μελέτη επεδίωξε να συμβάλει στην κατανόηση αυτών των

πολυσύνθετων διαδικασιών και να θέσει τις βάσεις για μελλοντικές περαιτέρω έρευνες με πιο διευρυμένο σώμα κειμένων, με αποτέλεσμα μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για την γλωσσική επαφή στο διάστημα της Ιπποτοκρατίας στη Ρόδο.

Πηγές

G.S. Henrich (ed.). 2015. Το Θανατικόν της Ρόδου. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Lefort, J. 1981. Documents grecs dans les Archives de Topkapi Sarayi. Contribution à l'histoire de Cem Sultan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basimevi.

Τσιρπανλής, Ζ. 1991. Η Ρόδος και οι Νότιες Σποράδες στα χρόνια των Ιωαννιτών Ιπποτών (14ος-16ος αι.). Ρόδος: Έκδοση Γραφείου μεσαιωνικής πόλης Ρόδου.

Τσιρπανλής, Ζ. 1995. Ανέκδοτα έγγραφα για τη Ρόδο και τις Νότιες Σποράδες από το αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών (1421-1453). Εισαγωγή, διπλωματική έκδοση, σχόλια. Ρόδος: Έκδοση Γραφείου μεσαιωνικής πόλης Ρόδου.

Βιβλιογραφία

Balard, M. 1995. The urban landscape of Rhodes as perceived by fourteenth – and fifteenth – century travellers. *Mediterranean Historical Review* 10, 24-34.

Browning, R. 1983. *Medieval and Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press

Haspelmath, M. 2008. Loanword typology: Steps toward a systematic crosslinguistic study of lexical borrowability. In Thomas Stolz, Dik Bakker & Rosa Salas Palomo (Ed.), *Aspects of Language Contact: New Theoretical, Methodological and Empirical Findings with Special Focus on Romancisation Processes*. Berlin: Mouton de Gruyter, 43-62.

Haugen, E. 1950. *The analysis of linguistic borrowing*. *Language* 26, 210–231.

Holton, D., Horrocks, G., Janssen, M., Lendari, T., Manolessou, I. & N. Toufexis. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kasdagli, A.M., Katsioti, A. & M. Michaelidou. 2007. Archaeology on Rhodes and the Knights of Saint John of Jerusalem. Στο P. Edbury, S. Kalopissi-Verti (επιμ.), *Archaeology and the Crusades. Proceedings of the Round Table*, Nicosia, 1 February 2005. Athens, 35-62.

Manfredi, S. & M. Tosco. 2018. Arabic in contact, now and then. Arabic in contact. Στο S. Manfredi & M. Tosco (επιμ.), *Studies in Arabic Linguistics* 6. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1-17.

Manolessou, I. & A. Ralli. 2020. On borrowing and integrating Italo-Romance nouns in South Italian Greek. Στο Del Puente P. et al. (εκδ.) *Tra etimologia romanza e*

dialettologia. Studi in onore di Franco Fanciullo. Alessandria: Edizioni dell' Orso, 261-278.

Manolessou, I. 2005. From Participles to Gerunds, Στο M. Stavrou and A. Terzi (επιμ.), *Advances in Greek Generative Syntax*. Amsterdam. 241-284.

Markopoulos, T. 2012. Language contact in the Middle Ages: Rhodes under the Hospitallers. Στο Gavriilidou, Zoe et al. (εκδ.), *Selected Papers of the 10th International Conference in Greek Linguistics*, Komotini: 425-31.

Markopoulos, T. 2018. Linguistic Contacts in the Late Byzantine Romances: Where Cultural Influence Meets Language Interference. Στο A. J. Goldwyn & I. Nilsson (επιμ.), *Reading the Late Byzantine Romance: A Handbook*. Cambridge: Cambridge University Press, 144-165.

Melissaropoulou, D. & A. Ralli 2019. Revisiting the Borrowability Scale(s) of Free Grammatical Elements: Evidence from Modern Greek Contact induced Varieties. *Journal of Language Contact* 12. 707-736.

Melissaropoulou, D. 2011. On loan verb accommodation: evidence from Greek dialectal variation. Στο E. Miola & P. Ramat (επιμ.), *Language Contact and Language Decay: Socio-political and Linguistic Perspectives*. Pavia. 165-189.

Muysken, P. 2010. Scenarios for Language contact. Στο R. Hickey (επιμ.), *The Handbook of Language contact*, 265-281.

Philips, S.D. 2021. Rhodes in the Final Hospitaller Years, 1502 – 1521: Latin and Greek interaction in the Aegean and Eastern Mediterranean. Doctoral dissertation. Athens: University of Athens.

Ralli, A. & A. Rouvalis. 2022. *Morphological Integration of Loan Words in Kaliardá*. *Languages* 7. 1-21.

Ralli, A., Gkiouleka, M. & V. Makri. 2015. Gender and inflection class in loan noun integration. Slovak Association for the Study of English (SKASE) *Journal of Theoretical Linguistics* 12 (3). 422-459.

Whitney, W. D. 1881. On mixture in language. *Transactions of the American Philosophical Association* 12. 5-26.

Wichmann, S. & J. Wohlgemuth 2008. Loan verbs in a typological perspective. Στο T. Stolz, D. Bakker & R. Palomo (επιμ.), *Proceedings of the “Romanisation Worldwide” conference* 2005. 1-19.

Zoitou, S. 2021. Staging Holiness: The Case of Hospitaller Rhodes (ca. 1309-1522). Στο H. Baader, M. Bacci & G. Wolf (επιμ.) *Mediterranean art histories - studies in visual cultures and artistic transfers from late antiquity to the modern period* 3. Leiden, Boston: Brill.

Γεωργίου Ε. 2025. Επιβίωση λατινικών δανείων στην Κοινή Νέα Ελληνική. Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Πατρών.

Κόλλιας, Η. 2013. *Οι Ιππότες της Ρόδου*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Μανωλέσσου, Ι. 2003. Οι μη λογοτεχνικές πηγές ως μαρτυρίες για τη γλώσσα της μεσαιωνικής περιόδου. *Λεξικογραφικόν Δελτίο* 24. 61-88.

Μανωλέσσου, Ι. 2008. Γλωσσικές επαφές στον ελληνικό Μεσαίωνα: η αντωνυμία *ὁ* ὅποιος. Στο Μόζερ Α. (κ.α.) (εκδ.), *Γλώσσης Χάριν*. Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα 76 Γλωσσολογίας στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 255-266.

Χόρροκς, Τζ. 2014. *Ελληνικά. Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της*. (Μ. Σταύρου & Μ. Τζεβελέκου, μτφρ.). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».

Γλωσσική ιστορία από τα κάτω: το γλωσσικό ζήτημα μέσα από προσωπικές επιστολές

Γιάννης Κωνσταντάκης

Πανεπιστήμιο Πατρών

Abstract

This paper examines how Greece's early 20th-century *language question* —a case of Fergusonian diglossia— is reflected in personal letters. It analyzes how writers used Demotiki (the spoken, L-variety) and Katharevousa (the archaic, H-variety) to style-shift. The analysis is based on a newly compiled corpus of early 20th ce. (1910-1940) handwritten letters, mostly from semi- or illiterate writers, filling a major gap in research on Modern Greek and the *language question* from below. The study combines quantitative and qualitative analysis of code-mixing within Historical Sociolinguistics, focusing on how extra-linguistic factors and especially the Audience Design model explain stylistic or intra-writer variation.

Keywords: Historical Sociolinguistics, intra-writer variation, style, diglossia, Greek language question

1. Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση της ενδο-συγγραφικής ποικιλίας (intra-writer variation) σε χειρόγραφες επιστολές των αρχών του 20^{ού} αι. Σε αντίθεση με τις παραδοσιακές προσεγγίσεις του γλωσσικού ζητήματος οι οποίες εστιάζουν στην οπτική των πρωταγωνιστών του δηλαδή μέσα από κείμενα του Τριανταφυλλίδη, του Χατζιδάκι κ.ά. και άρα «από τα πάνω», η εξέταση της ποικιλίας σε αυτή την εργασία θα γίνει μέσα από κείμενα των απλών πολιτών δηλαδή «από τα κάτω» με στόχο να αναδειχθεί όχι μόνο πώς βίωνε η μεγαλύτερη μερίδα των ομιλητών αυτή την διγλωσσική κατάσταση αλλά και πώς την αξιοποιούσε για καθημερινή συνομιλία. Από την ανάλυση των επιστολών θα φανεί ότι η χρήση της Δημοτικής και της Καθαρεύουσας δεν είναι πάντα τυχαία, αλλά μπορεί να επηρεάζεται από εξωγλωσσικούς παράγοντες και είναι πολύ συχνά σκόπιμη.

2. Θεωρητικό Πλαίσιο

Η εργασία εντάσσεται στο πλαίσιο της *Ιστορικής Κοινωνιογλωσσολογίας* (ΙΚΓ) (Historical Sociolinguistics). Βασικός στόχος του κλάδου είναι η ανάδειξη της σύνδεσης γλωσσικών ποικιλιών με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά ομιλητών του παρελθόντος και το πώς αυτή η σύνδεση επηρέασε τις γλωσσικές τους επιλογές, οι οποίες οδήγησαν στην γλωσσική μεταβολή (Auer *et al.* 2015· Nevalainen & Raumolin-Brunberg 2012· Nevalainen 2015). Ως κλάδος της κοινωνιογλωσσολογίας, η ΙΚΓ αξιοποιεί τα εργαλεία της *συγχρονικής* κοινωνιογλωσσολογίας όπως είναι η εξέταση των κοινωνιογλωσσικών χαρακτηριστικών των ομιλητών (ή συγγραφέων) όπως είναι το φύλο, η ηλικία, η κοινωνική τάξη κ.τ.λ. (variationist approaches) ή, το *ύφος* (style) κ.τ.λ. Εφόσον έχουμε να κάνουμε με το παρελθόν, η ΙΚΓ βασίζεται στην *Αρχή της Ομοιομορφίας* (Uniformitarian Principle) σύμφωνα με την οποία ο τρόπος που ποίκιλε και άλλαζε η γλώσσα στο παρελθόν δεν διαφέρει από τον τρόπο που ποικίλλει και αλλάζει η γλώσσα στο παρόν, και έτσι το παρόν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για να εξηγήσει το παρελθόν και αντίστροφα¹ (Labov 1972: 275· Nevalainen & Raumolin-Brunberg 2012: 24-25).

Στην εργασία ακολουθείται η προσέγγιση της γλωσσικής ιστορίας *από τα κάτω* (view ‘from below’) (Elspaß 2007: 2012). Σε αυτή την προσέγγιση, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές προσεγγίσεις («από τα πάνω»), εξετάζονται τα γραπτά ημιεγγράμων και αγράμμων συγγραφέων, δηλ. των μεσαίων και χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία έχουν αγνοηθεί στο μεγαλύτερο μέρος τους χάριν των γραπτών επώνυμων ιστορικών προσώπων, μελών ανώτερων τάξεων. Τα γραπτά αυτά είναι κυρίως *προσωπικά έγγραφα* (ego-documents) όπως επιστολές και προσωπικά ημερολόγια, κείμενα γραμμένα από συγγραφείς λιγότερο εξοικειωμένους με τις συμβάσεις του γραπτού λόγου και, όντας προσωπικά, δηλαδή προοριζόμενα για τους συγγενείς και φίλους των συγγραφέων, τα προσωπικά έγγραφα παρουσιάζουν αυτό που οι Koch και Oestereich (2012) ονομάζουν *γλώσσα αμεσότητας* (language of immediacy). Τα κείμενα αυτά, επομένως, πλησιάζουν περισσότερο τον προφορικό λόγο αφού ο λόγος τους είναι —συγκριτικά με άλλα κείμενα— πιο ακατέργαστος και αυθόρμητος.

¹ Η Αρχή της Ομοιομορφίας εγκυμονεί, όμως, και συγκεκριμένους κινδύνους όπως για παράδειγμα ο κίνδυνος του αναχρονισμού (Bergs, 2012).

2.1 Υφολογική ποικιλία

Στην εργασία θα μελετηθεί η *ενδο-συγγραφική ποικιλία* (intra-writer variation) ή αλλιώς η *υφολογική ποικιλία* (style), δηλαδή η ποικιλία που εμφανίζεται στον λόγο του ίδιου ομιλητή (Bell 2007: 90), η οποία έχει αρχίσει ολοένα και περισσότερο να ερευνάται στα πλαίσια της ΙΚΓ (βλ. ενδεικτικά Havinga 2021· Hernández-Campoy & García-Vidal 2018· Hernández-Campoy *et al.* 2019· Schiegg & Huber 2023). Στην εργασία θα ακολουθηθεί η τριμερής διάκριση της (κοινωνιο)γλωσσικής ποικιλίας των Ulbrich και Werth (2021). Οι Ulbrich και Werth χωρίζουν την κοινωνιογλωσσική ποικιλία σε *κοινωνική ποικιλία* (social variation) δηλαδή την ποικιλία που εμφανίζεται από ομιλητή σε ομιλητή (inter-speaker variation), σε *υφολογική ποικιλία* (stylistic variation) δηλαδή την ποικιλία που εμφανίζεται στον λόγο του ίδιου ομιλητή, και στην *γλωσσική ποικιλία* (linguistic variation), δηλαδή την ποικιλία που εξαρτάται από το γλωσσικό σύστημα, τους κανόνες και τους περιορισμούς του. Σε αυτή την εργασία το επίκεντρο θα είναι η δεύτερη κατηγορία, η υφολογική ή *ενδο-ατομική ποικιλία* (intra-speaker variation) η οποία, σύμφωνα με τους Ulbrich και Werth (2021), χωρίζεται και αυτή σε άλλα τρία μέρη: την *μη εξαρτημένη* (non-conditioned) ή ελεύθερη ποικιλία, την *εξαρτημένη* ποικιλία (conditioned), η οποία εξαρτάται από το γραμματικό σύστημα (φωνολογικούς, μορφολογικούς και συντακτικούς κανόνες), και την *λειτουργική* (functionalized) ποικιλία η οποία εξαρτάται από εξωγλωσσικούς, κοινωνιογλωσσικούς παράγοντες, όπως αυτοί που θα αναφερθούν στην συνέχεια.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το ενδιαφέρον για την ενδο-συγγραφική ποικιλία έχει αυξηθεί και, έτσι, διάφορες έρευνες έχουν αξιοποιήσει τα εργαλεία μελέτης του ύφους² δηλ. *Προσοχή στον Λόγο* (Attention to Speech) (Labov 1966), *Σχεδιασμός Ακροατηρίου* (Audience Design) (Bell 1984) και *Σχεδιασμός Ομιλητή* (Speaker Design) (Coupland 2007) οι οποίες θα περιγραφούν πολύ σύντομα παρακάτω.

Πρώτος ο Labov (1966) παρατήρησε την λειτουργία του ύφους στην αναζήτησή του για τον αυθόρμητο, προφορικό λόγο (*vernacular*). Για τον Labov, η υφολογική ποικιλία συνδέεται άμεσα με την κοινωνικοοικονομική τάξη των ομιλητών. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι όσο αυξάνεται η προσοχή που δίνει ένας ομιλητής στα λεγόμενά του τείνει να χρησιμοποιεί περισσότερες ποικιλίες αυξημένου κύρους (*standard*) ενώ όταν η προσοχή του αποσπάται τα λεγόμενά του πλησιάζουν τον αυθόρμητο, προφορικό λόγο,

² Για πιο λεπτομερή παρουσίαση των παραπάνω προσεγγίσεων βλ. Schilling (2013) και Eckert (2012).

με τις χαμηλότερες ομάδες να τείνουν να χρησιμοποιούν περισσότερο τις δεύτερες. Επομένως για τον Labov, η υφολογική ποικιλία είναι απότοκο της προσοχής των ομιλητών στον λόγο.

Ο Bell (1984) ακούγοντας τις ραδιοφωνικές εκπομπές δύο διαφορετικών σταθμών που μοιράζονταν τους ίδιους παρουσιαστές παρατηρεί ότι αυτοί χρησιμοποιούν διαφορετικές ποικιλίες σε κάθε εκπομπή. Η διαφορά ανάμεσα στους σταθμούς σύμφωνα με τον Bell ήταν το ακροατήριο στο οποίο απευθύνονταν οι δύο εκπομπές. Επομένως υποστηρίζει ότι εφόσον οι ομιλητές παραμένουν οι ίδιοι και αυτό που αλλάζει είναι το ακροατήριο τότε αυτό ευθύνεται για την υφολογική ποικιλία. Έτσι, καταλήγει ότι οι ομιλητές προσαρμόζουν με τέτοιον τρόπο τον λόγο τους ώστε να συγκλίνει με αυτόν του ακροατηρίου τους με κάποιους ομιλητές να επηρεάζουν περισσότερο ή λιγότερο αυτή την προσαρμογή (*addressee > auditor > overhearer > eavesdropper*). Επιπλέον, κάνει λόγο για *άτομα αναφοράς* (referees), δηλαδή απόντα άτομα τα οποία ασκούν τέτοια επιρροή στον ομιλητή ώστε προσαρμόζει τον λόγο του σαν να ήταν παρόντα και απευθύνονταν σε αυτά.

Ο Coupland (2007) βρίσκει τις προηγούμενες δύο προσεγγίσεις παθητικές, με τους ομιλητές να δέχονται χωρίς αυτενέργεια τις επιρροές της προσοχής και του ακροατηρίου. Ο Coupland βλέπει τους ομιλητές ως ενεργούς και δημιουργικούς και να χρησιμοποιούν *ενεργά* τις γλωσσικές ποικιλίες για να κατασκευάσουν τις προσωπικές τους ταυτότητες *ad hoc*, την στιγμή της συνομιλίας και όχι απλά επηρεαζόμενους από προκατασκευασμένες κατηγορίες.

2.2 Γλωσσικό ζήτημα

Οι υπό εξέταση επιστολές γράφονται στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα (1910-1940), περίοδο κατά την οποία το γλωσσικό ζήτημα είχε πάρει τεράστιες διαστάσεις, οδηγώντας έντονες αντιπαραθέσεις ακόμα και αιματηρές διαδηλώσεις (Ευαγγελικά, Ορεσטיακά). Καθώς το γλωσσικό ζήτημα είναι ένα περίπλοκο και πολύπλευρο κοινωνιογλωσσικό φαινόμενο το οποίο καλύπτει σχεδόν δύο αιώνες, θα ακολουθήσει μόνο μία αναγκαστικά

απλουστευμένη αναφορά στο καθεστώς των δύο αντιμαχόμενων ποικιλιών, της Δημοτικής και της Καθαρεύουσας³ κατά την περίοδο συγγραφής των επιστολών.⁴

Σε γενικές γραμμές, η Καθαρεύουσα, με όρους του Ferguson (1959), ήταν η *Υ-ποικιλία*, ποικιλία με κύρος, η επίσημη (από το 1911 και μετά) γλώσσα της διοίκησης, του τύπου και της εκπαίδευσης. Η Καθαρεύουσα ήταν η ποικιλία η οποία είχε συνδεθεί με την ελληνικότητα, το ένδοξο παρελθόν και τον πατριωτισμό, αποτελώντας, για τους υποστηρικτές της και για μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας, αναπόσπαστο μέρος της ελληνικής ταυτότητας και το ιδανικό στάδιο της γλώσσας που κάθε Έλληνας έπρεπε να κατακτήσει (Καρβούνης 2023: 400-401). Από την άλλη, η Δημοτική ήταν η *Χ-ποικιλία* και, για τους αντιπάλους της, ήταν η χυδαία ποικιλία των «μαλλιαρών» υποστηρικτών της, οι οποίοι κατηγορούνταν (αβάσιμα) ότι ήταν έμμισθα όργανα των εχθρών του ελληνισμού (κυρίως των σλάβων δηλ. Βούλγαρων και Ρώσων), κομμουνιστές που είχαν ως σκοπό τους την απομάκρυνση του ελληνικού κράτους από το παρελθόν του και τελικά την διάλυσή του. Παρόλα αυτά η Δημοτική διατηρούσε κάποιο κύρος αφού ήταν η γλώσσα της λογοτεχνίας και θεωρούνταν, επίσης, ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αι. η κοινή γλώσσα των Νεοελλήνων (των αστικών κέντρων)⁵ (Τζάρτζανος 1930: 5).

2.3 Εκπαίδευση και γλώσσα των επιστολών

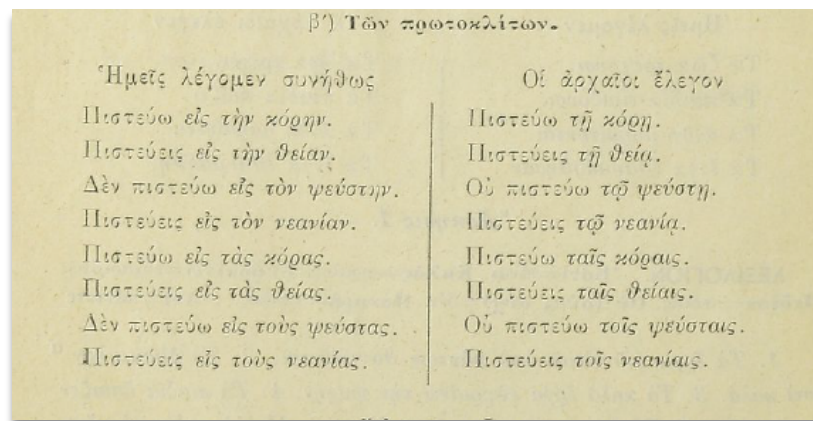
Την περίοδο κατά την οποία γράφονται οι επιστολές το σύστημα εκπαίδευσης επικεντρώνεται στο μεγαλύτερο μέρος του στην διδασκαλία της Καθαρεύουσας (Κ) αγνοώντας εντελώς την προφορική γλώσσα (Hering, 2020). Η κατάσταση αλλάζει το 1917 οπότε και η Δημοτική (Δ) ξεκινάει να διδάσκεται στις πρώτες τέσσερις τάξεις του Δημοτικού. Κατά τα τέλη του 19^{ου} αι. και των αρχών του 20^{ου} η γλώσσα των

³ Οι δύο αυτοί όροι μόνο καταχρηστικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν αφού κατά την διάρκεια του γλωσσικού ζητήματος δεν υπήρξε κάποια ξεκάθαρη και σταθερή μορφή ούτε της Δημοτικής ούτε της Καθαρεύουσας, αλλά πολλαπλές μορφές τους και οι χρήστες τους δεν συμφωνούσαν πάντα μεταξύ τους όπως δείχνει λ.χ. η πληθώρα γραμματικών και βιβλιαρίων της εποχής ή οι αντιρρήσεις του Ψυχάρη απέναντι στον συμβιβαστικό όρο «σχολείο» που πρότεινε ο Τριανταφυλλίδης (Mackridge 2013: 351).

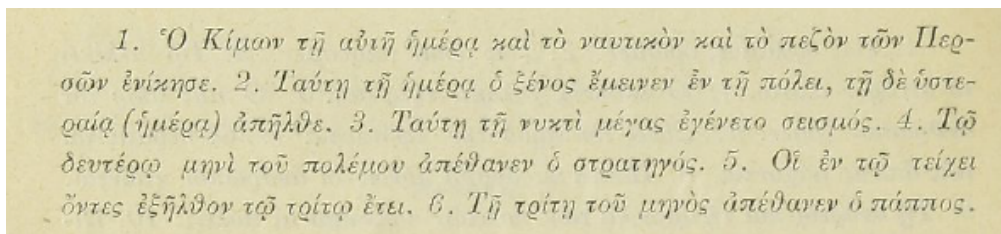
⁴ Για εκτεταμένη περιγραφή, ερμηνεία και ανάλυση του γλωσσικού ζητήματος βλ. μεταξύ άλλων Herring (2020), Mackridge (2014), Καρβούνης (2023), Φραγκουδάκη (2001).

⁵ Αν και χαρακτηρίζεται από τον Τζάρτζανο ως κοινή γλώσσα, έχει υποστηριχθεί από την Φραγκουδάκη (2001) ότι η Δημοτική (όπως και η Καθαρεύουσα) ήταν μία *γραπτή* και τυποποιημένη (standard) ποικιλία, και άρα δεν ταυτιζόταν απαραίτητα με τον προφορικό λόγο.

αλφαβηταρίων ακόμα και της πρώτης τάξης του Δημοτικού ήταν γραμμένα στην Καθαρεύουσα (Κεφαλληναίου 1995: 37) η οποία δεν ήταν με κανέναν τρόπο προσαρμοσμένη στο επίπεδο των μαθητών, όπως φαίνεται και από τις Εικόνες (1) και (2). Στο εγχειρίδιο αυτό, το οποίο προοριζόταν για την πρώτη τάξη του Δημοτικού, παρουσιάζονται οι διαφορές «της αρχαίας ημών γλώσσης και νεωτέρας ημών γλώσσης» (Γεράρης 1914: ε') δηλαδή της Καθαρεύουσας (Εικόνα 1), ενώ παρακάτω ο συγγραφέας παραθέτει ασκήσεις για τους μαθητές στην αττική διάλεκτο (Εικόνα 2).

Εικόνα 1: Απόσπασμα από το εγχειρίδιο «Ελληνική Χρηστομάθεια».

Εικόνα 2: Ασκήσεις για τους μαθητές.

Η επιρροή της εκπαίδευσης είναι εμφανής στις επιστολές αφού στα κείμενα των στρατιωτών εμφανίζονται τα ίδια (επιφανειακά) στοιχεία της Καθαρεύουσας, για παράδειγμα μορφολογικά στοιχεία όπως τελικό -ν ή γενική σε -έως, συμπλέγματα όπως -λθ-, -σθ-, -φθ- π.χ. ἐλθὼ, γίνεσθε (1α) ἀντὶ ἐρθὼ και γίνεστε, λυπάσθε (1β) ἀντὶ λυπάστε κ.τ.λ. Στοιχεία του προφορικού λόγου π.χ. γ' πληθυντικό πρόσωπο -ε, α' ενικός παρατατικού -α κ.τ.λ. τείνουν να αποφεύγονται.

- (1) α. Η ανησυχία μου για σας έφθασε πια σε απερίγραπτον σημείον. Από στιγμήν σε στιγμήν σκέπτομαι να φύγω για να έλθω αυτού να ιδώ τί γίνεσθε [...] με στενοχώρησε υπερβολικά μέχρις αφάνταστον σημείον διότι ήτο γεγραμμένη με όχι δικόν σας χαρακτήρα. (ΔΑ.13.10.1940)
- β. Από στιγμή σε στιγμή λέγω να φύγω κ' ας με βάλουν όχι σε Πειθαρχείο αλλ' όπου θέλουν. Να δω με λυπάσθε δεν σκέφτεσθε ότι με το να μην μου γράφετε με αναγκάζετε να το σκάσω.- (ΔΑ.13.10.1940)

Η σύνταξη ακολουθεί γενικά την Δ, όμως εμφανίζονται συχνά επιφανειακά αρχαϊκά στοιχεία π.χ. χρήση των αρχαίων προθέσεων *εις* και *διά*. Παρόλα αυτά πρέπει να επισημανθεί ότι η χρήση της Καθαρεύουσας, ενώ εξυπηρετεί διάφορους σκοπούς, σε πολλές από τις περιπτώσεις είναι ασυνείδητη εξαιτίας της εκτεταμένης εκπαίδευσης των συγγραφέων στην Καθαρεύουσα, κάτι που παραδέχονται και μεταγενέστεροι συγγραφείς όταν ρωτήθηκαν από τον Daltas (1973). Επίσης, στις επιστολές οι ποικιλίες δεν εμφανίζονται με ξεκάθαρα και διακριτά όρια αλλά αναμιγνύονται, με στοιχεία της Καθαρεύουσας και της Δημοτικής να συνυπάρχουν όπως φαίνεται και στα παραδείγματα (1α-β). Στα παραδείγματα αυτά βλέπουμε διάφορα καθαρευουσιάνικα στοιχεία π.χ. *απερίγραπτον σημείον*, *να ιδώ τί γίνεσθε*, *ήτο γεγραμμένη* κ.ά. να συνυπάρχουν με διάφορα προφορικά στοιχεία όπως *υπερβολικά* (αντί *υπερβολικώς*) *για*, *σε* (αντί *διά* και *εις*) ή το διαλεκτικό *αυτού* (δηλ. *εκεί*).

3. Σώμα επιστολών

Οι επιστολές αποτελούν μέρος σώματος επιστολών το οποίο συγκεντρώθηκε στα πλαίσια διδακτορικής διατριβής, ακολουθώντας το πρότυπο αντίστοιχων ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί στην περίπτωση λ.χ. της Αγγλικής.⁶ Οι έρευνες αυτές βασίζονται σε ηλεκτρονικά σώματα που αριθμούν χιλιάδες επιστολές και εκατοντάδες χιλιάδες, ακόμα και εκατομμύρια, λέξεις, πλήρως οργανωμένα και κωδικοποιημένα ανά γλωσσική ποικιλία, χρονολογία, συγγραφέα, κοινωνιογλωσσικά χαρακτηριστικά κ.τ.λ. Ανάλογα σώματα επιστολών απουσιάζουν, δυστυχώς, για τα ελληνικά, με την εξαίρεση του *Διαχρονικού Σώματος Ελληνικών Κειμένων του 20ού αιώνα* (Goutsos et al. 2017). Παρόλο που το σώμα διαχρονικών κειμένων περιλαμβάνει σημαντικό αριθμό λέξεων

⁶ The Corpus of Early English Correspondence: <https://varieng.helsinki.fi/CoRD/corpora/CEEC/>.

(σχεδόν 4.000.000 λέξεις), η πλειοψηφία τους προέρχεται από κείμενα «από τα πάνω» (ακαδημαϊκά και λογοτεχνικά) και άρα δεν είναι κατάλληλο για έρευνα «από τα κάτω». Αντίθετα, το υπό διαμόρφωση σώμα που θα παρουσιαστεί εδώ, συλλέγεται συγκεκριμένα για τους σκοπούς της ΙΚΓ και της οπτικής «από τα κάτω», ακολουθώντας τα παρακάτω κριτήρια που αναφέρει ο Schneider (2002: 71) όπως παρατίθενται από τον Elspaß (2012: 165) [μετάφραση δική μου]:

- (i) τα κείμενα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο κοντά στον λόγο και ιδιαίτερα τον καθημερινό,
- (ii) για να καταστούν δυνατοί οι συσχετισμοί με εξωγλωσσικές παραμέτρους, τα κείμενα πρέπει να προέρχονται από διαφορετικές πηγές,
- (iii) τα κείμενα πρέπει να παρουσιάζουν ποικιλία στο υπό εξέταση φαινόμενο,
- (iv) καθώς η ποσοτικοποίηση αποτελεί τη βασική μεθοδολογία των συσχετιστικών προσεγγίσεων τα κείμενα πρέπει να πληρούν ορισμένες απαιτήσεις μεγέθους.

Έχοντας αυτά τα κριτήρια κατά νου,⁷ επιλέχθηκαν χειρόγραφες προσωπικές επιστολές, καθώς αυτές βρίσκονται όσο το δυνατόν πιο κοντά στον προφορικό λόγο (κριτήριο i), οι οποίες είναι γραμμένες από διαφορετικούς συγγραφείς (κριτήριο ii), κυρίως στρατιώτες⁸ καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό χαμηλόβαθμων στρατιωτών προέρχονταν από τα πιο αδύναμα κοινωνικά στρώματα (οπτική «από τα κάτω»). Ακολουθώντας κριτήριο (iii) επιλέχθηκαν επιστολές όπου εμφανίζεται εναλλαγή των δύο ποικιλιών, αποκλείοντας επιστολές γραμμένες εξολοκλήρου στην Καθαρεύουσα (επιστολές γραμμένες αποκλειστικά στην Δημοτική ήταν σπάνιες έως ανύπαρκτες) και, λαμβάνοντας υπόψιν το κριτήριο (iv), επιλέχθηκαν πολυσέλιδες επιστολές.

⁷ Δεδομένης της απουσίας εκτεταμένου σώματος και διάφορων άλλων περιορισμών που συναντήθηκαν κατά την συλλογή του υλικού, τα κριτήρια δεν τηρήθηκαν κατά γράμμα καθώς αυτό θα μείωνε σημαντικά τον ήδη περιορισμένο αριθμό επιστολών του τελικού σώματος.

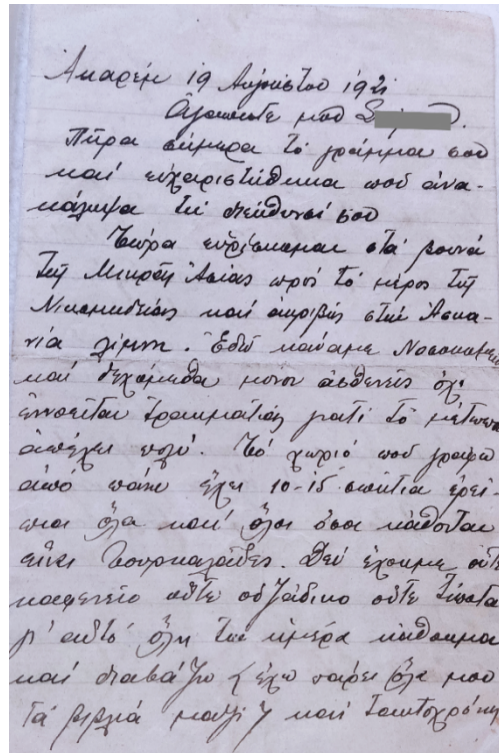
⁸ Σε πολλά αρχεία, εντοπίστηκαν και επιστολές γραμμένες από τους οικείους των στρατιωτών. Η συλλογή και εκείνων των επιστολών θα ήταν μία σημαντική προσθήκη αφού θα μας επέτρεπε να ανακατασκευάσουμε μέρος του κοινωνικού δικτύου των συγγραφέων, αποκαλύπτοντας διάφορες πληροφορίες για το κοινωνικό του περιβάλλον. Όπου αυτό κατέστη δυνατό οι επιστολές συλλέχθηκαν αλλά, δυστυχώς, η πρόσβαση στα αρχεία ήταν περιορισμένη.

Από την συλλογή προέκυψε ένα σώμα 158 επιστολών γραμμένων από 40 διαφορετικούς συγγραφείς οι οποίες συλλέχθηκαν μετά από επισκέψεις στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο και το Μουσείο Τύπου Πάτρας. Κάποιες από αυτές εστάλησαν ψηφιοποιημένες από το Πολεμικό Μουσείο Τρίπολης ενώ άλλες παρασχέθηκαν από ιδιώτες. Η πλειοψηφία των επιστολών καλύπτει το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα (1910-1942), με ένα μόνο αρχείο να γράφεται σε μεταγενέστερη περίοδο (1959-1969).

Κατά την συλλογή του υλικού συναντήθηκαν, όμως, και κάποιες προκλήσεις όπως χρονικοί περιορισμοί ή περιορισμοί που τέθηκαν από κάποιους φορείς λ.χ. στον αριθμό των επιστολών που μπορούσαν να αντληθούν, περιορισμοί προσωπικών δεδομένων των συγγραφέων κ.ά. και επομένως το σώμα παρουσιάζει κάποιες αδυναμίες. Αρχικά, η πλειοψηφία των συγγραφέων είναι άντρες και έτσι οι γυναίκες συγγραφείς που εμφανίζονται στο σώμα είναι σαφώς λιγότερες κάνοντας την εξέταση της σύνδεσης της ποικιλίας και του φύλου δύσκολη. Ατυχής είναι και η έλλειψη βιογραφικών πληροφοριών για τους συγγραφείς ή τους οικείους τους. Με εξαίρεση 6 (από τους 40!) συγγραφείς δεν υπάρχουν βιογραφικές πληροφορίες (εργασία, κοινωνική τάξη, ηλικία, κοινωνικό δίκτυο κ.τ.λ.). Όσες πληροφορίες υπάρχουν, εξάγονται από όσα αναφέρουν οι ίδιοι στις επιστολές τους. Η απουσία αυτών των πληροφοριών καθιστούν δύσκολη την εκτίμηση της σύνδεσης των παραγόντων αυτών και της κοινωνιογλωσσικής ποικιλίας. Στόχος, όμως, παραμένει η συμπλήρωση του ήδη ποικιλόμορφου σώματος, το οποίο ήδη δίνει την ευκαιρία να μελετήσουμε την ενδο-συγγραφική ποικιλία και τις γλωσσικές επιλογές των συγγραφέων, με έμφαση «από τα κάτω» αφού εμφανίζονται διάφορα (κοινωνιο)γλωσσικά φαινόμενα, μεταξύ άλλων, η *εναλλαγή κωδικών* (code-switching) ανάμεσα σε Ελληνικά και Γαλλικά ή η εμφάνιση της Χιώτικης διαλέκτου. Η ανάλυση τέτοιων φαινομένων θα αποτελέσει ένα παράθυρο στον τρόπο που οι ομιλητές όχι μόνο βίωναν το γλωσσικό ζήτημα στις αρχές του 20^{ου} αι. αλλά και τον τρόπο που το αξιοποιούσαν, συμπληρώνοντας τη γνώση μας για το γλωσσικό ζήτημα.

3.1 Μεταγραφή

Μετά την συλλογή τους, οι επιστολές ψηφιοποιήθηκαν και κωδικοποιήθηκαν με βάση τα αρχικά του συγγραφέα και την ημερομηνία συγγραφής (π.χ. Θ.19.8.1921). Όσον αφορά τη μεταγραφή τους, επιχειρείται πιστή αποτύπωση της κάθε επιστολής.

Εικόνα 3: Πρωτότυπο κείμενο.

Κατά τη μεταγραφή ακολουθείται η δομή της πρωτότυπης επιστολής (βλ. Εικόνα 3), διατηρείται η ορθογραφία και τα τυχόν ορθογραφικά λάθη, τα σημεία στίξης, ακόμα και οι διορθώσεις που μπορεί να κάνουν στο κείμενό τους.⁹ Για λέξεις που δεν μπορούσαν να εξακριβωθούν χρησιμοποιείται ο χαρακτήρας [?]. Παρακάτω παραδίδεται η μεταγραφή μίας σελίδας επιστολής του συγγραφέα Θ:

1. Ακαρέμ 19 Αυγούστου 1921
2. Αγαπητέ μου Σ.
3. Πήρα σήμερα το γράμμα σου
4. και ευχαριστήθηκα που ανα-
5. κάλυψα τη διεύθυνσί σου
6. Τώρα ευρίσκομαι στα βουνά

⁹Η (λανθασμένη) ορθογραφία και η (μη) χρήση σημείων στίξης λειτουργούν ως ενδείκτες του βαθμού εξοικείωσης των συγγραφέων με τον γραπτό λόγο και μπορούν να υποδηλώσουν τον βαθμό εκπαίδευσης των συγγραφέων και σε κάποιο βαθμό την κοινωνική τους τάξη. Όσον αφορά τις διορθώσεις συχνά αποτελούν συνειδητές γλωσσικές επιλογές οι οποίες μπορούν να σχολιαστούν και να ερμηνευτούν (βλ. και Gardner 2023).

7. της Μικράς Ασίας προς το μέρος της
8. Νικομηδείας και ακριβώς στη Ασκα-
9. νία λίμνη. Εδώ κάναμε Νοσοκομείο
10. και δεχόμεθα μόνον ασθενείς όχι
11. εννοείται τραυματίας γιατί το μέτωπο
12. απέχει πολύ. Το χωριό που γράφω
13. από πάνω έχει 10-15 σπίτια ερεί
14. πια όλα και όλοι όσοι κάθονται
15. είναι Τουρκαλάδες. Δεν έχουμε ούτε
16. καφεενία ούτε ουζάδικο ούτε τίποτα
17. γι' αυτό όλη την ημέρα κάθουμαι
18. και διαβάζω (έχω πάρει όλα μου
19. τα βιβλία μαζί) και ταυτοχρόνως

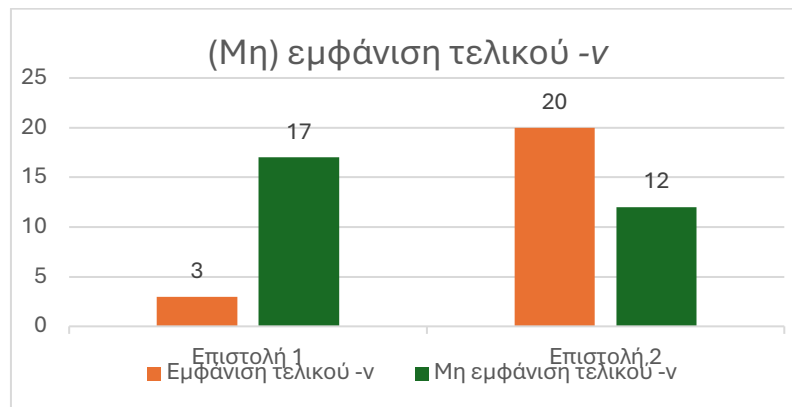
4. Ανάλυση των επιστολών

Σε αυτή την ενότητα θα παρουσιαστεί σύντομα η ανάλυση δύο επιστολών του συγγραφέα Ν όπου παρατηρείται ενδο-συγγραφική ποικιλία στην χρήση της Δημοτικής και της Καθαρεύουσας καθώς και οι πιθανοί λόγοι που εξηγούν αυτή την ποικιλία. Για την ανάλυση των επιστολών γίνεται, αρχικά, μέτρηση των ποσοστών χρήσης μορφολογικών και συντακτικών ποικιλιών όπως είναι χρήση ή μη του τελικού -ν, χρήση αρχαίων συντακτικών σχημάτων, μετοχών και προθέσεων κ.τ.λ., επιλογές που στην συνέχεια ερμηνεύονται ποιοτικά.

- (2) Μεθαύριο θα μπολιασθώ για χολέρα κ' σε μερικές ημέρες για τύφο. Το τελευταίο γράμμα σου το έλαβα προ 6 ημερών κ μέχρι της στιγμής αν κ' ήλθαν τόσα βαπόρια από τον Πειραιά δεν έλαβα. Βλέπεις λοιπόν Η μου είμαι εγώ αλλά είσε κ' συ, να μην έχης παράπονο αμοιβαία βλέπω τα πράγματα. (Ν.21.9.1919)
- (3) Μάθε τώρα κ' το εξής ευχάριστον. Προχθές υπεγράφη η διαταγή κ' εμπήκε αμέσως κ' εις την ημερησίαν διαταγήν του Σώματος δι' ης μου εδόθη ο "Πολεμικός Σταυρός" με το δικαιολογητικόν ότι κατά την εξ Οδησσού υποχώρησιν με κίνδυνον της ζωής του περιέσωσε το πλείστον υλικόν. [...]

Φαντάσου λοιπόν σκάσιμο που θα πάρουν οι εν Αθήναις κ' λοιποί.
(N.26.9.1919)

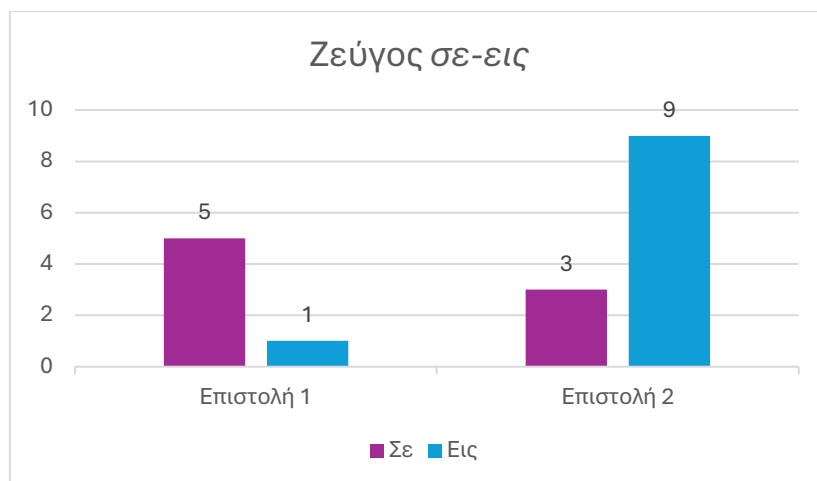
Ξεκινώντας με την πρώτη επιστολή στο παράδειγμα (2) με μία γρήγορη ανάγνωση μπορούμε να δούμε ότι η γλώσσα πλησιάζει τον προφορικό λόγο αφού εμφανίζονται εκφράσεις όπως *μπολιασθώ*¹⁰ (εμβολιαστώ) ή η προφορική έκφραση *είμαι και γω αλλά είσε και συ*. Αν εξετάσουμε, ενδεικτικά, και τη (μη) εμφάνιση του τελικού -ν σε ολόκληρη την επιστολή παρατηρούμε ότι αυτό εμφανίζεται μόνο σε 3 (15%) από τα 20 συνολικά περιβάλλοντα π.χ. *είναι βέβαιον* και απουσιάζει από τα υπόλοιπα 17 περιβάλλοντα (85%). Τύποι, δηλαδή, όπως *τύφο* αντί *τύφον*, *επιμίσθιο* αντί *επιμίσθιον* κ.τ.λ. είναι συχνότεροι.

Γράφημα 1: (Μη) εμφάνιση τελικού -ν.

Εξετάζοντας στη συνέχεια το ζεύγος προθέσεων *σε-εις* βλέπουμε ότι η αρχαϊστική πρόθεση *εις* εμφανίζεται σε 1 από τα συνολικά 6 περιβάλλοντα (17%) ενώ η πρόθεση *σε* εμφανίζεται στα υπόλοιπα 5 περιβάλλοντα (83%).

¹⁰ Ενδιαφέρουσα είναι η ανάμιξη προφορικών και καθαρευουσιάνικων στοιχείων στη συγκεκριμένη λέξη. Αντί για την πιο αρχαϊκή μορφή *εμβολιασθώ*, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί μία πιο προφορική εκδοχή με το σύμπλεγμα -μπ- αποκόπτοντας παράλληλα το αρχικό ε- της πρόθεσης εν. Ταυτόχρονα χρησιμοποιεί το αρχαϊκό σύμπλεγμα -σθ- για την παθητική φωνή αντί του προφορικού -στ- δηλαδή *μπολιασθώ*. Ανάλογα παραδείγματα ανάμιξης των ποικιλιών εμφανίζονται σχεδόν σε όλους τους συγγραφείς και είναι ίσως ενδεικτικά της γλωσσικής ανασφάλειας που επικρατούσε (Καρβούνης 2023).

Γράφημα 2: Ζεύγος σε-εις.

Η εικόνα αλλάζει, όμως, στη δεύτερη επιστολή στο παράδειγμα (3). Εδώ, η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας πλησιάζει περισσότερο την Καθαρεύουσα. Στοιχεία όπως αρχαϊζοντες αόριστοι (*υπεγράφη, εδόθη*) είναι συχνότερα όπως και διάφορα αρχαϊκά συντακτικά σχήματα π.χ. *οι εν Αθήναις*. Εξετάζοντας πάλι την (μη) εμφάνιση του τελικού -ν βλέπουμε η χρήση να έχει αντιστραφεί. Το τελικό -ν εμφανίζεται σαφώς συχνότερα στα 20 από τα 32 περιβάλλοντα (62,5%) όταν στην προηγούμενη επιστολή εμφανιζόταν μόνο σε 3 (15%). Το ίδιο ισχύει και για το ζεύγος σε-εις όπου το βλέπουμε να εμφανίζεται σχεδόν στα 9 από τα 12 περιβάλλοντα (75%) έναντι της προηγούμενης μίας εμφάνισης (17%).

Τίθεται επομένως το ερώτημα: πού μπορεί να οφείλεται αυτή η διαφορά στην χρήση; Ιδιαίτερα αν σκεφτούμε ότι η παραλήπτρια παραμένει η ίδια (σύζυγος του συγγραφέα) άρα η ενδοσυγγραφική ποικιλία δεν θα μπορούσε να οφείλεται στην προσαρμογή σε διαφορετικό κοινό και ότι η χρονική απόσταση που χωρίζει τις δύο επιστολές είναι μόνο πέντε μέρες (21 και 26 Σεπτεμβρίου) επομένως η διαφορά δεν θα μπορούσε να οφείλεται σε κάποια διαχρονική αλλαγή λ.χ. μεγαλύτερη εξοικείωση του συγγραφέα με τον γραπτό λόγο.

Εδώ διάφορες πιθανές ερμηνείες μπορούν να μας δώσουν την απάντηση. Μία πιθανή ερμηνεία είναι η προσαρμογή σε άτομο αναφοράς. Δηλαδή, ο συγγραφέας στην δεύτερη επιστολή προσαρμόζει τον λόγο του όχι στον τρόπο ομιλίας της παραλήπτριας, αλλά στον τρόπο ομιλίας ενός απόντα τρίτου που σε αυτή την περίπτωση θα μπορούσε να είναι ένας ανώτερος αξιωματικός. Μία δεύτερη ερμηνεία θα μπορούσε να είναι το θέμα για το οποίο γράφει ο συγγραφέας. Για τον ίδιο, η παρασημοφόρηση φαίνεται να θεωρείται ένα

γεγονός υψηλής σημασίας, μία επίσημη περίπτωση ώστε να νιώθει την ανάγκη να χρησιμοποιήσει την Υ-ποικιλία. Μία τελευταία ερμηνεία θα μπορούσε να είναι ο Σχεδιασμός Ομιλητή. Ο συγγραφέας στην συγκεκριμένη επιστολή προσπαθεί, μέσα από την χρήση της Καθαρεύουσας, να κατασκευάσει μία νέα ταυτότητα η οποία θα αντανακλά το κύρος που ο ίδιος θεωρεί ότι του έχει δώσει η παρασημοφόρησή του.

4.1 Επισκόπηση φαινομένων

Σε αυτή την υποενότητα θα παρουσιαστούν κάποια από τα φαινόμενα που εμφανίζονται στις επιστολές. Όπως φαίνεται στο παράδειγμα (4) ο συγγραφέας Θ αρχικά γράφει ολόκληρη την λέξη, η οποία φαίνεται να είναι υβριστική, αλλά αργότερα την σβήνει και την ξαναγράφει διατηρώντας μόνο το αρχικό της γράμμα. Ο συγγραφέας εξηγεί την επιλογή του στον παραλήπτη γράφοντας ότι φοβάται ότι θα γίνει «ρεζίλι» αν αυτός μοιραστεί την επιστολή με την αδερφή του συγγραφέα για την οποία, όμως, δεν προορίζονται τα περιεχόμενά της. Εδώ βλέπουμε σε λειτουργία τον Σχεδιασμό Ακροατηρίου. Η ποικιλία που είχε χρησιμοποιήσει αρχικά ο συγγραφέας φαίνεται να μην είναι η επιτρεπτή για συνομιλία μεταξύ στενών συγγενών και άρα την προσαρμόζει σε διαφορετικό κοινό. Καθώς η επιστολή δεν προορίζεται για την αδερφή του συγγραφέα, αλλά υπάρχει η πιθανότητα να διαβαστεί από αυτή, η αδερφή του δεν είναι το άμεσο κοινό, αυτό που ο Bell θα αποκαλούσε *αποδέκτη* (addressee) αλλά θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ίσως ως *τυχαίος ακροατής* (overhearer) ή *ωτακουστής* (eavesdropper).

- (4) Το μ^{^^^} εδώ άφθονο μα ακάθατο. Δεν την γράφω όλη τη λέξη γιατί μπορεί να κάνης την κουταμάρα να το δώσης στην αδελφή μου και να με κάνεις ρεζίλι. (Θ.16.3.1920)
- (5) Ειν' αλήθεια ότι είναι πολύ διπλωματικά γραμμένα ώστε τα διάβασα 3-4 φορές έως τώρα εν τούτοις υπάρχουν σημεία που δεν καταλαβαίνω διόλου. Τώρα είμαι κ'.... λιγάκι κουτούτσικος.... αλλ' όχι δα κ' τόσο, τί λες κ' συ;;...-. (ΡΛ.21-2-1922)

Στο παράδειγμα (5) βλέπουμε το σχόλιο του ΡΛ για την γλώσσα της ξαδέρφης του. Όπως αναφέρει, η επιστολή της είναι «διπλωματικά» γραμμένη, ώστε ακόμα και μετά από πολλαπλές αναγνώσεις δεν μπορεί να καταλάβει τα γραφόμενα, κάνοντας και το αυτοσαρκαστικό σχόλιο ότι μπορεί να είναι «λιγάκι κουτούτσικος», υπαινισσόμενος ότι

έχει ενοχληθεί από την γλωσσική ποικιλία που χρησιμοποιείται. Αν και δεν σώζεται η εν λόγω επιστολή, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ως *διπλωματική* γραφή εννοείται σύνθετη και αρχαϊζουσα ποικιλία, κοντά στην Καθαρεύουσα η οποία φαίνεται να μην είναι η αναμενόμενη ποικιλία για την συγγραφή επιστολής σε οικείο ή συγγενικό πρόσωπο, σε βαθμό, μάλιστα, να θεωρηθεί μέχρι και προσβλητική.

Στα παραδείγματα (6-8) βλέπουμε μερικές στρατηγικές που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς για να αστερευτούν. Στην προφορική συνομιλία το χιούμορ πραγματώνεται μέσω διάφορων στρατηγικών π.χ. εκφράσεις προσώπου, ένταση και τόνο φωνής, χειρονομίες κ.ά. Στον γραπτό λόγο, όμως, αυτές οι στρατηγικές χάνονται. Επομένως, ενδιαφέρον θα είχε να δούμε πώς οι συγγραφείς προσπαθούν να καθοδηγήσουν τους αναγνώστες τους ώστε να ερμηνεύσουν τα γραφόμενα ως χιουμοριστικά.

- (6) προχωρόντας έμαθα ότι τόσον καιρόν την ελάτρενα, και ότι τότε (μα πότε μωρέέέέέ) (Θ.16.3.1920)
- (7) Λοιπόν πες της ότι ο !! Συρανό της είναι έτοιμος να σπάση το κεφάλι του γιαυτή (δηλαδή όχι σταλήθεια) φτάνη να το πη. Προσθέτεις ότι τώρα επειδή είμαι στο μέτωπο (η λέξη μέτωπο με κυνηγά και φοβούμαι μήπως στοχευθή το μέτωπό μου με τίποτα κοσμητικά) και δεν μπορώ νάρθω εκεί να της ξεφράξω τον έρωτα μου τον πυροβολικό [...] με πρόθεση ο !!! γάμος. (Θ.16.3.1920).
- (8) το effet!.... που έκανες με το καινούργιό σου φόρεμα!! κ' τα..... διάφορα succès που είχες.. αναμιβόλως!! Μία τέτοια mignon κοκκέτα - όχι πολύ ευτυχώς -chie- εύσομη – πολύ – κ'.. κ'.... κ'..... [?] σαν κ'.... σένα.!!!! Ουμώνεις ε;; που σε πειράζω! ε; δεν πειράζει, θύμωσε κ' λιγάκι ... καλό σου κάνει. Άλλως τε πώς να ξεθυμάνω κ' γω.... όταν δεν σε πειράζω, λιγάκι!! (ΡΛ.10.2.1922).

Στα παραδείγματα (6) και (7) ο συγγραφέας Θ απαντά στους φίλους του οι οποίοι εξέφρασαν το (ερωτικό) ενδιαφέρον εκ μέρους του προς κάποια κοπέλα, ενδιαφέρον που, όμως, δεν είναι πραγματικό. Σε αυτή την επιστολή, ο συγγραφέας Θ «επιβεβαιώνει» αστειευόμενος το υποτιθέμενο ενδιαφέρον του. Το χιούμορ φαίνεται να προκαλείται μέσα από την χρήση παρενθέσεων οι οποίες αναιρούν όσα αναφέρει στην προηγούμενη πρότασή του (*μα πότε μωρέέέέέ*) ή επεξηγηματικών παρενθέσεων όπως στο (7) οι οποίες προσθέτουν χιουμοριστικό περιεχόμενο. Σε συνδυασμό με τις παρενθέσεις, ο Θ

χρησιμοποιεί πολλαπλά θαυμαστικά πριν από λέξεις στις οποίες θέλει να δώσει έμφαση (ο !! *Συρανό της*, ο !!! *γάμος*). Ο συγγραφέας Θ φαίνεται να χρησιμοποιεί και τύπους που θυμίζουν ψυχαρική γλώσσα. Στο παράδειγμα (7) ο Θ χρησιμοποιεί την λέξη *ξεφράζω* αντί της λέξης *εκφράσω*. Εδώ, η χιουμοριστική χροιά της λέξης φαίνεται να έγκειται στην αντικατάσταση των αρχαϊκών τύπων *εκ* και *-σ-* από τα προφορικά *ξε-* και *-ζ-*.¹¹ Δεν είναι, όμως, σίγουρο ότι ο σκοπός του συγγραφέα σε αυτό το σημείο είναι να μιμηθεί την γλώσσα του Ψυχάρη ή αν θεωρεί αστεία την χρήση προφορικών τύπων στην θέση καθαρευουσιάνικων ανεξάρτητα από την χρήση τους από τον Ψυχάρη.

Στο παράδειγμα (8) ο συγγραφέας ΡΛ συνομιλεί με την ξαδέρφη του, από την οποία ζητάει να τον ενημερώσει για μία εκδήλωση στην οποία εκείνη συμμετείχε. Όπως και ο Θ, ο ΡΛ χρησιμοποιεί (πολλαπλά) θαυμαστικά τα οποία ακολουθούν την λέξη στην οποία δίνεται έμφαση (*effet!*, *φόρεμα!!*, *σαν κ'.... σένα!!!!*). Ταυτόχρονα με την χρήση θαυμαστικών ο ΡΛ χρησιμοποιεί εκτεταμένα στις επιστολές του και τα αποσιωπητικά (*effet!...., τα..... διάφορα*) ίσως ως μία προσπάθεια να δημιουργήσει μία παύση και αγωνία στον αναγνώστη για το τί πρόκειται να ακολουθήσει. Αξιοσημείωτη είναι και η συχνή *εναλλαγή κωδίκων* (code-switching) στις επιστολές του ΡΛ ανάμεσα σε γαλλικά και ελληνικά. Σε αυτό το σημείο, ο ΡΛ χρησιμοποιεί την εναλλαγή κωδίκων π.χ. *το effet, succès, mignon κοκκέτα, chie*, πιθανώς ως ένδειξη ότι όσα γράφει είναι χιουμοριστικά και έχουν σκοπό να ενοχλήσουν (με παιγνιώδη διάθεση) την συνομιλήτριά του, κάτι που και ο ίδιος αναγνωρίζει γράφοντάς της *θυμώνεις ε;;*.

Σχόλια όπως το παραπάνω δείχνουν ότι οι (γλωσσικές) επιλογές αυτές των συγγραφέων δεν είναι τυχαίες. Αντίθετα, φαίνεται ότι οι συγγραφείς έχουν επίγνωση όχι μόνο των περιβαλλόντων όπου είναι αποδεκτές οι ποικιλίες αλλά και σε ποια περιβάλλοντα δεν είναι. Οι επιλογές τους είναι συχνά σκόπιμες και οι ίδιοι αναγνωρίζουν το αποτέλεσμα που οι επιλογές τους θα επιφέρουν λ.χ. ο εκνευρισμός του συνομιλητή. Παρόλα αυτά, στο σώμα, εμφανίζονται περιπτώσεις όπου η χρήση μιας πιο αρχαϊζουσας γλώσσας προς γονείς ή στενούς φίλους φαίνεται να είναι αποδεκτή και θα είχε ενδιαφέρον να εξετάζαμε στο μέλλον τους παράγοντες που επέτρεπαν αυτή την χρήση.

¹¹ Είναι γνωστό ότι ο Ψυχάρης αρνούταν κατηγορηματικά να χρησιμοποιήσει αρχαϊζοντες τύπους όπως είναι σε αυτή την περίπτωση η πρόθεση *εκ* και τους αντικαθιστούσε με προφορικό τύπους όπως το *ξε-* (Mackridge 2013: 273), επιλογή την οποία οι αντίπαλοί του γελοιοποιούσαν.

5. Συμπεράσματα

Σε αυτή την εργασία επιχειρήθηκε η ανάδειξη σώματος επιστολών και της (ενδο-συγγραφικής) ποικιλίας που εντοπίζεται σε αυτές. Στην εργασία φάνηκαν δύο πράγματα. Πρώτον, ότι η χρήση της Δημοτικής και της Καθαρεύουσας μπορεί να ποσοτικοποιηθεί και να ερμηνευτεί κοινωνιογλωσσικά, «από τα κάτω», δίνοντας μία νέα οπτική στο γλωσσικό ζήτημα. Δεύτερον, ότι η αυτή η οπτική μπορεί να αποκαλύψει τον τρόπο με τον οποίο οι ομιλητές βίωναν και χειρίζονταν στην πράξη το γλωσσικό ζήτημα. Η προσωπική επιστολογραφία αναδεικνύει ότι, για τον μέσο ομιλητή, τα πράγματα δεν ήταν άσπρο-μαύρο, Δημοτική ή Καθαρεύουσα, Υ-ποικιλία ή Χ-ποικιλία. Οι συγγραφείς, γνωρίζουν τα περιβάλλοντα στα οποία η κάθε ποικιλία είναι (μη) επιτρεπτή καθώς και τα αποτελέσματα τα οποία οι γλωσσικές τους επιλογές θα επιφέρουν και χρησιμοποιούν πολύ συχνά τις δύο ποικιλίες με πολύπλοκους και δημιουργικούς τρόπους ώστε να πετύχουν τους επικοινωνιακούς στόχους που θέτουν λ.χ. ανάδειξη νέας ταυτότητας ή έκφραση χιούμορ κ.τ.λ. Η ύπαρξη και ενίσχυση αυτού του σώματος στο μέλλον (θα) έχει πολλά θετικά. Η ενίσχυση του σώματος με περισσότερους ομιλητές και ομιλήτριες, από διαφορετικές περιοχές και κοινωνικά στρώματα θα μπορέσουν να αναδείξουν καλύτερα την σύνδεση μεταξύ ποικιλιών και κοινωνικών χαρακτηριστικών, καθώς στο υπάρχον σώμα παραμένουν ήδη διάφορα φαινόμενα υπό διερεύνηση π.χ. η επιρροή της προσοχής στον λόγο, η σύνδεση των ποικιλιών με την κατασκευή ταυτοτήτων, οι στρατηγικές αιτημάτων και της ευγένειας γενικότερα στις αρχές του 20^{ού} αι., η εξέταση της εναλλαγής κωδίκων και η καταγραφή της Χιώτικης διαλέκτου που εμφανίστηκε στο σώμα.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Auer, A., C., Peersman., S., Pickl, G., Rutten & R., Vosters. 2015. Historical sociolinguistics: the field and its future. *Journal of Historical Sociolinguistics*, 1(1): 1-12. <https://doi.org/10.1515/jhsl-2015-0001>
- Bell, A. 1984. Language style as audience design. *Language in Society*, 13(2): 145–204. <https://doi.org/10.1017/S004740450001037X>
- Bell, A. 2007. Style in Dialogue: Bakhtin and Sociolinguistic Theory. Στο R. Bayley (επιμ.), *Sociolinguistic Variation: Theories, Methods, and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press, 90– 109.

- Bergs, A. 2012. The Uniformitarian Principle and the Risk of Anachronisms in Language and Social History. Στο J.M. Hernández-Campoy & J.C. Conde-Silvestre (επιμ.) *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Chichester: Wiley-Blackwell, 80-98.
- Browning, R. 2014. *Η Ελληνική Γλώσσα Μεσαιωνική και Νέα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.
- Daltas, P. 1973. *The Use of Katharevusa and Dhimotiki in Informal Personal Letters*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία. University of Leeds.
- Eckert, P. 2012. Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology*, 41(1): 87–100. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145828>
- Elspaß, S. 2007. A twofold view ‘from below’: New perspectives on language histories and language historiographies. Στο S. Elspaß, N. Langer, J. Scharloth & W. Vandenbussche (επιμ.) *Germanic Language Histories 'from Below' (1700-2000)*. Berlin, New York: De Gruyter: 3-10. <https://doi.org/10.1515/9783110925463.3>
- Elspaß, S. 2012. The Use of Private Letters and Diaries in Sociolinguistic Investigation. Στο J.M. Hernández-Campoy & J.C. Conde-Silvestre (επιμ.) *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. John Wiley & Sons: 237-253. <https://doi.org/10.1002/9781118257227.ch9>
- Ferguson, C. (1959). Diglossia. *Word*, 15, 325-340.
- Gardner, A.-C. 2023. Petitioning for the education of the poor: Self-corrections as stylistic choices in a Late Modern English draft letter. Στο M. Schiegg & J. Huber (επιμ.), *Intra-writer variation in historical sociolinguistics*. Peter Lang: 157–180.
- Goutsos, D., Fragaki, G., Florou, I., Kakousi, V. & Savvidou, P. The Diachronic Corpus of Greek of the 20th century: Design and compilation. In Georgakopoulos, T., T.-S. Pavlidou, M. Pechlivanos, A. Alexiadou, J. Androutsopoulos, A. Kalokairinos, S. Skopeteas, & K. Stathi (επιμ.) *Proceedings of the 12th International Conference on Greek Linguistics*: 369-381.
- Goutsos κ.ά. 2017. The diachronic corpus of Greek of the 20th Century: design and compilation. Στο T. Georgakopoulos, T.-S. Pavlidou, M. Pechlivanos, A. Alexiadou, J. Androutsopoulos, A. Kalokairinos, S. Skopeteas, & K. Stathi (επιμ.), *Proceedings of the 12th International Conference on Greek Linguistics*: 369-381.
- Havinga, A. 2021. Intra-individual Variation in Nineteenth-century Private Letters. Στο A. Werth, L. Bülow, S. Pfenninger & M. Schiegg (επιμ.), *Intra-individual Variation in*

- Language* Berlin, Boston: De Gruyter Mouton: 315-346.
<https://doi.org/10.1515/9783110743036-010>
- Hering, G. 2020. *Η Διαμάχη για τη Γραπτή Νεοελληνική Γλώσσα: Σύντομη Ιστορία του Γλωσσικού Ζητήματος*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Hernández-Campoy, J. & T. García-Vidal. 2018. Style-shifting and accommodative competence in Late Middle English written correspondence: Putting Audience Design to the test of time. *Folia Linguistica*, 52(s39-s2): 383-420. <https://doi.org/10.1515/flih-2018-0014>
- Hernández-Campoy, J.M., J.C., Conde-Silvestre & T., García-Vidal. 2019. Tracing Patterns of Intra-Speaker Variation in Early English Correspondence: A Change from Above in the Paston Letters. *Studia Anglica Posnaniensia*, 54(s1): 287-314. <https://doi.org/10.2478/stap-2019-0014>
- Koch, P., & W., Oesterreicher. 2012. Language of immediacy – language of distance: Orality and literacy from the perspective of language theory and linguistic history, στο C. Lange, B. Weber, & G. Wolf (επιμ.) *Communicative spaces: Variation, contact, change. Papers in honour of Ursula Schaefer*. Peter Lang: 441–473.
- Labov W. 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC: Cent. Appl. Ling.
- Mackridge, P. 2013. *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα, 1766-1976* (Γ. Ν. Κονδύλης, μεταφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Nevalainen, T. 2015. What are historical sociolinguistics?. *Journal of Historical Sociolinguistics*, 1(2): 243-269. <https://doi.org/10.1515/jhsl-2015-0014>
- Schiegg, M. & J., Huber. 2023. *Intra-Writer Variation in Historical Sociolinguistics*. Oxford, United Kingdom: Peter Lang Verlag.
- Schiegg, M., & J., Huber. 2023. Intra-writer variation in historical sociolinguistics: The emergence of a new research field. Στο M. Schiegg & J. Huber (επιμ.), *Intra-writer variation in historical sociolinguistics*. Peter Lang: 1-35.
- Schneider, E.W. 2002. Investigating variation and change in written documents. Στο J.K., Chambers, P., Trudgill & N., Schilling-Estes (επιμ.), *The Handbook of Language Variation and Change*. Oxford: Blackwell, 67 – 96.
- Ulbrich, C. & Werth, A. 2021. What Is Intra-individual Variation in Language?. Στο A. Werth, L. Bülow, S. Pfenninger & M. Schiegg (επιμ.), *Intra-individual Variation in Language*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 9-44.
<https://doi.org/10.1515/9783110743036-002>

- Γεράρης, Ι. 1914. *Ελληνική Χρηστομάθεια*. Αθήνα: Τυπογραφείον «Το Κράτος» Θ. Τζαβέλλα.
- Κεφαλληναίου, Ε. 1995. *Νεοελληνικά Αλφαβητάρια (1771-1981)*. Αθήνα: Παρασκήνιο.
- Τζάρτζανος, Α. 1930. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (της απλής Καθαρευούσης)*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε.
- Φραγκουδάκη, Α. 2001. *Η Γλώσσα και το Έθνος 1880-1980: Εκατό Χρόνια Αγώνες για την Αυθεντική Ελληνική Γλώσσα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Αποσπασματικές αναπαραστάσεις ετερότητας και άρνηση βλέμματος: ελαχιστοποίηση και απλοποίηση του/της Άλλου/ης σε φιλομεταναστευτικά μιντιακά κείμενα

Μαρία Λυμπέρη

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Το άρθρο αυτό εμπίπτει στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνικής αναπαράστασης των μεταναστών/τριών στους δυτικούς/ευρωπαϊκούς λόγους. Το βασικό μου επιχείρημα είναι ότι τα κείμενα που θα αναλυθούν, αν και φιλομεταναστευτικά, δεν επιβεβαιώνουν τις πραγματικότητες των μεταναστών/τριών, αλλά φαίνεται να αντλούν περισσότερο από εθνικούς και δυτικοκεντρικούς λόγους, παρέχοντας μια μετριασμένη, ελεγχόμενη ορατότητα στους/στις μετανάστες/τριες: υπερπροβάλλουν έναν/μία ανεκτό/ή, απλοποιημένο/η μετανάστη/τρια, κοινωνικοπολιτισμικά και γλωσσικά οικείο/α στα ευρωπαϊκά/δυτικά ακροατήρια· σε αντίθεση με μια απομακρυσμένη, απροσδιόριστη και απειλητική, μη ανεκτή ετερότητα, η οποία ελαχιστοποιείται σε μεγάλο βαθμό, απαξιώνεται και υποβάλλεται σε μια εκ των προτέρων άρνηση του βλέμματος. Το ρατσιστικό υπόβαθρο αυτής της διαδικασίας θα αποδομηθεί στη βάση δύο θεωρητικών υποθέσεων: α) ότι η στερεοτυπική αναπαράσταση του/της 'Άλλου/ης ως απειλής' συχνά εξακολουθεί να υπόκειται των φιλομεταναστευτικών λόγων όταν αυτοί εκφράζονται με όρους ανοχής, και β) ότι ένα τέτοιο υπόβαθρο λειτουργεί πιο πολύ υπόρρητα, ωθείται στα περιθώρια αυτών των λόγων και περιλαμβάνει μια περισσότερο ή λιγότερο αποσπασματική αναπαράσταση της ετερότητας. Το γλωσσικό υπόβαθρο αυτών των αναπαραστάσεων θα εξεταστεί στα δεδομένα με βάση τις αναλυτικές κατηγορίες της *ανάδειξης* και της *ελαχιστοποίησης*, οι οποίες θα εννοιοποιηθούν λεπτομερέστερα αξιοποιώντας το πλαίσιο του van Leeuwen (2008).

1. Εισαγωγικά

Παρά την εκτεταμένη πολυπολιτισμικότητα και πολυγλωσσία στους ευρωπαϊκούς χώρους τις τελευταίες δεκαετίες, οι δυτικές αξίες του μονοπολιτισμισμού και της μονογλωσσίας εξακολουθούν να κυριαρχούν σε μεγάλο βαθμό (βλ. Archakis 2014, 2016, 2022α, 2022β· Archakis & Tsakona 2022· Μοσχονάς 2005). Σε αυτό το πλαίσιο, επιστρατεύονται διάφορες ρατσιστικές και ξενοφοβικές πολιτικές. Γίνονται συνεχείς προσπάθειες: είτε α) είτε να υπονομευθεί και να διακοπεί άμεσα η

μετακίνηση πληθυσμών, με βίαιο και θανατηφόρο αποκλεισμό τους στα ευρωπαϊκά σύνορα, είτε β) οι μετακινούμενοι πληθυσμοί να αφομοιωθούν στις ευρωπαϊκές/δυτικές νόρμες, δηλαδή μια λιγότερο βίαιη αλλά εξίσου ρατσιστική πολιτική (βλ. Archakis 2014· 2016· 2022α· Archakis & Tsakona 2022· Balibar 1991, 2017· Lentin 2004· Παπαταξιάρχης 2014). Από την άλλη, στις δυτικές φιλελεύθερες δημοκρατίες, γίνονται συνεχείς προσπάθειες για τη νομική και ηθική κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι ρητοί ρατσιστικοί λόγοι καταγγέλλονται σε μεγάλο βαθμό, ενώ η ανοχή προς τον/την Άλλο/η επικρατεί σχεδόν ως επιτακτική αναγκαιότητα (Blommaert & Verschueren 1998: 11· βλέπε επίσης van Dijk 1992: 95-96).

Ως αποτέλεσμα αυτών των αντιφάσεων, οι ευρωπαϊκοί εθνικοί/ρατσιστικοί λόγοι συχνά μετασχηματίζονται –αντί να καταργούνται–, κυκλοφορούν με πιο ευέλικτους τρόπους και γίνονται πιο «συμπεριληπτικοί» (Balibar 1991: 39· βλ. επίσης Balibar 2005, 2009, 2017· Barker 1979, 1981· Lentin 2004· van Dijk 1992). Όπως εξηγεί ο Bonilla-Silva (2006), αν και η γλώσσα του ρατσισμού μεταβάλλεται συνεχώς, η γλώσσα για τον ρατσισμό (δηλαδή η γλώσσα που χρησιμοποιείται για να περιγράψει ή να καταγγείλει τον ρατσισμό) παραμένει σχετικά σταθερή και, συνεπώς, αναποτελεσματική στο να αποτυπώσει πώς λειτουργεί ο ρατσισμός (βλ. επίσης Barker 1979, 1981). Ο Weaver (2016) εισάγει τον όρο «ρευστός ρατσισμός» για να περιγράψει πώς ο ρατσισμός μπορεί να συνυπάρχει με μη-ρατσιστικές αναγνώσεις του, προκύπτοντας από ή στοχεύοντας στην παραγωγή αμφισημιών, που καθιστούν τις στατικές αναγνώσεις και αναλύσεις του ρατσισμού αναποτελεσματικές.

Σε αυτό το πλαίσιο, το παρόν άρθρο διερευνά κατά πόσο, και με ποιους τρόπους, φιλομεταναστευτικοί λόγοι μπορεί να επιμένουν στη στερεοτυπική ρατσιστική αναπαράσταση του/της Άλλου/ης ως απειλής. Στην ενότητα 2 περιγράφω συνοπτικά τις εθνικές/ρατσιστικές παραδοχές στις οποίες βασίζεται μια τέτοια αναπαράσταση, ενώ στην ενότητα 3 εστιάζω στο πώς αυτές οι παραδοχές μπορεί να εξακολουθούν να αποτελούν ένα (λιγότερο ρητό) μέρος των λόγων ανοχής. Με βάση αυτά, στην ενότητα 4 θα εμβαθύνω στην αναπαράσταση της (μη) ανοχής στον λόγο και θα αναπτύξω ένα εννοιολογικό πλαίσιο για την ανάλυσή της. Τα δεδομένα της έρευνας που θα παρουσιάσω αποτελούνται από 10 βίντεο που αναρτήθηκαν στο διαδίκτυο από την ΜΚΟ Μετάδραση και το Ίδρυμα Μποδοσάκη, με στόχο την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των ελληνικών και ευρωπαϊκών ακροατηρίων σε ζητήματα μετανάστευσης. Το βασικό συμπέρασμά στο οποίο θα καταλήξω είναι ότι τα βίντεο

αυτά προβαίνουν σε μια αποσπασματική αναπαράσταση και ανοχή του/της μετανάστη/τριας Άλλου/ης: παρέχουν περιορισμένη ορατότητα στους/στις μετανάστες/τριες, ελαχιστοποιώντας τους/τες σε μεγάλο βαθμό και απλοποιώντας τους/τες στο πρότυπο ενός/μιας ‘οικείου/ας Άλλο/ης’, ενώ αρνούνται προκαταβολικά το βλέμμα σε οποιαδήποτε ‘ανοίκεια’ ή ‘ανεπιθύμητη ετερότητα’ (βλ. επίσης Lymperi & Archakis 2024).

2. Εθνικοί ετεροποιητικοί λόγοι: εντοπίζοντας και εκτοπίζοντας τον/την ‘μετανάστη/τρια Άλλο/η’

Οι διάφορες μετακινήσεις πληθυσμών προς την Ελλάδα, και την Ευρώπη γενικότερα, έχουν αντιμετωπιστεί σε μεγάλο βαθμό με εθνικές πολιτικές κλειστών συνόρων και αυστηρή περιθωριοποίηση. Τέτοιες πολιτικές συνίστανται σε –και εξυπηρετούν– το δυτικό/ευρωπαϊκό ιδεώδες των ‘ομοιογενών’ και ‘ενιαίων’ κρατών που παραμένουν σχετικά αμετάβλητα στον χρόνο και τον τόπο.

Σύμφωνα μάλιστα με την Ahmed (2000: 25, 27), το «αίσθημα κοινότητας» (το εθνικό στην προκειμένη) τείνει να στηρίζεται σε συνεχείς αναπαραστάσεις οι οποίες προωθούν το εσωτερικό ως ‘καθαρό’ και ‘ασφαλή’ τόπο που «δεν επιτρέπει στους/στις άλλους/ες να μπουν» και εγείρει «αμυντικά» αντανάκλαστικά απέναντι σε κάθε μορφή ετερότητας. Το κοινωνικό κτήμα δηλαδή, το «ζούμε μαζί», προκύπτει και βιώνεται μέσα από τον «αποκλεισμό οποιουδήποτε/οποιασδήποτε άλλου/ης» (Ahmed, 2000: 5) και λαμβάνει τη μορφή μιας κοινής πεποίθησης περί «αντιμετώπισης προβλημάτων» και «αίσθησης ασφάλειας» απέναντι σε κάθε «ανοίκειο/α και ανεπιθύμητο/η» Άλλο/η (Ahmed 2000: 27-28).

Η «υπεράσπιση» συνεπώς των «κοινωνικών ορίων απέναντι σε ανεπιθύμητες εισβολές [...] παράγει συγκεκριμένες κατηγορίες ξένων –εκείνους/ες που δεν ανήκουν», κάτι που εξηγεί και τη «διατήρηση των κοινωνικών προνομίων» που ορισμένες ομάδες εντός ενός έθνους-κράτους μοιράζονται, ενώ άλλες στερούνται (Ahmed 2000: 27).

Ο/η «μετανάστης/τρια Άλλος/η» προσεγγίζεται εδώ ως «ανοιχτή πολιτική κατηγορία» (βλ. Gilroy 1987: 38-39), η οποία παράγεται σε μεγάλο βαθμό στους δυτικούς/εθνικούς λόγους: λόγοι που, με τη σειρά τους, εκφράζονται και νομιμοποιούνται με ποικίλους τρόπους μέσω –και υπό τη μορφή– λόγων φόβου (βλ. Ahmed 2000, 2003· Altheide 2006· Gale 2004). Όπως εξηγεί η Ahmed (2000: 29), η

«συγκρότηση [...] της κοινότητας» περιλαμβάνει τόσο τη «συγκρότηση του κοινού» (εκείνου που μοιραζόμαστε), και όσο και την εγγήγορση απέναντι στην «απειλή» που υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύει το «μη-κοινό», το ανοίκειο, εκείνο δηλαδή που «βρίσκεται εκτός τόπου σε αυτόν τον τόπο», το Άλλο (Ahmed 2000: 29). Η «διαμόρφωση [...] της κοινότητας» συνδέεται, συνεπώς, με τον «εντοπισμό» απειλών και παράγει τη μορφή του Άλλου ως «ορατό κίνδυνο για το ‘εμείς’ της κοινότητας» (Ahmed 2000: 32, έμφαση στο πρωτότυπο).

Στο πλαίσιο των δυτικών εθνικών λόγων, οι μετανάστες/τριες –ιδίως όσοι προέρχονται από μη δυτικά περιβάλλοντα– συγκροτούνται ως «οι κατεξοχήν [...] ξένοι/ες», ως ο/η απόλυτος Άλλος/η, ως υπέρμετρη απειλή που «έρχεται από έξω από τα προστατευτικά τείχη του [...] έθνους-κράτους» (Ahmed 2000: 36· βλ. επίσης Fassin 2001· Mbembe 2001· Said 1978). Η «πολιτισμική διαφορά καθίσταται» αυτό πάνω στο οποίο «εγγράφεται ο φόβος» προς τον/την μετανάστη/τρια Άλλο/η (Ahmed 2000: 36), με αποτέλεσμα η πολυπολιτισμικότητα και η πολυγλωσσία να αντιμετωπίζονται ως κίνδυνοι και όχι ως γλωσσικοί ή κοινωνικοπολιτισμικοί πόροι (βλ. Archakis 2014· 2016· 2022α).

Αυτή ακριβώς η «προβολή του κινδύνου πάνω» στους/στις μετανάστες/τριες είναι που «επιτρέπει» και «την άσκηση βίας» εναντίον τους (Ahmed 2000: 37). Οι μετανάστες/τριες αναπαρίστανται ως τίποτα πέρα από «απειλή», η οποία χρειάζεται να αντιμετωπιστεί ή ακόμη και να εξαλειφθεί (Ahmed 2000: 36-37· βλ. επίσης Ahmed 2003· Altheide 2006· Butler 2004α· Chouliaraki & Stolic 2017· Foucault 2002, 2006· Gale 2004· Mbembe 2003· Poulakidakos 2018· Yancy & Butler 2015).

Τα όρια, επομένως, ανάμεσα σε ‘εμάς’ και τους/τις ‘Άλλους/ες’ γίνονται συχνά τα «όρια ανάμεσα σε εκείνους/ες που πρέπει να ζήσουν» και σε εκείνους που «μπορούν να αφεθούν να πεθάνουν» (βλ. Foucault 2002: 313-314). Αυτό καθίσταται δυνατό και αποδεκτό στα φιλελεύθερα και δημοκρατικά δυτικά κράτη μέσω ρατσιστικών λόγων, οι οποίοι με ποικίλους τρόπους εγγυώνται την απώλεια και τον «θάνατο [...] του Άλλου» ως το μέσο για να καταστούν οι κοινωνίες μας πιο «ασφαλείς» και «καθαρές» (Foucault 2002: 314-315). Ο ρατσισμός δηλαδή ρυθμίζει «την κατανομή του θανάτου» και καθιστά «δυνατές τις δολοφονικές λειτουργίες» των δυτικών κρατών (Mbembe 2003: 17), αποδίδοντας «ορθολογικούς στόχους στην ίδια την πράξη της δολοφονίας» (Mbembe 2003: 23) και δικαιολογώντας «την υλική καταστροφή» συγκεκριμένων «σωμάτων και πληθυσμών» (Mbembe 2003: 14).

Αυτό το πολύπλοκο δίκτυο, εξηγεί ο Mbembe (2003: 17), οδηγεί σε μια κατακερματισμένη, αποσπασματική (fragmented) και αντιφατική «βίωση της ετερότητας» στη Δύση. Σε τέτοια πλαίσια, οι μετανάστες υποβιβάζονται σε ένα σχεδόν μη-ανθρώπινο καθεστώς ύπαρξης (βλ. Ahmed 2000· Αθανασίου 2007· Butler 2004α· Mbembe 2003· Chouliaraki & Stolic 2017). Απογυμνώνονται από τα όποια «πολιτικά διακυβεύματα» και αναγνωρίζονται ως μια «ανώνυμη [...], αναλώσιμη και καταστρέψιμη» ετερότητα (βλ. Αθανασίου 2007: 15). Έτσι επιτρέπεται η «αποποίηση» και η άρνηση «οποιασδήποτε κοινωνικής και πολιτικής ευθύνης για τη βία» εναντίον τους (Ahmed 2000: 37). Η βία, επομένως, κατά των μεταναστών/τριών, είναι πιθανότερο να γίνει αποδεκτή, να θεωρηθεί «εκτός νόμου» (βλ. Mbembe 2003: 23) και να αναχθεί σε «κατάσταση εξαιρέσεως» (βλ. Agamben 2004), παρά να αναγνωριστεί ως η κινητήρια δύναμη του δυτικού πολιτικού φαντασιακού καθαυτού.

Η επισφάλεια των μεταναστών/τριών, πλαισιωμένη σε τέτοιους λόγους, ακόμη και οι ίδιες οι απώλειές τους, κανονικοποιούνται ως «παράπλευρες» (βλ. Bauman 2011). Δεν παρουσιάζονται μόνο ως πιθανές ή λογικές, αλλά συχνά και ως αναγκαίες (βλ. Ahmed 2000· Foucault 2002), ως υποδεέστερες ή/και «αδιάφορες» (βλ. Αθανασίου 2007· Butler 2004α). Μάλιστα, τέτοιες απώλειες μπορεί να περιλαμβάνουν, όπως εξηγεί ο Foucault (2002: 315-316), «όχι μόνο την άμεση δολοφονία αλλά και [...] την έκθεση [...] σε πολιτικό θάνατο», μέσω, για παράδειγμα, του «αποκλεισμού, της απόρριψης» και της περιθωριοποίησης.

Μπορούμε λοιπόν να μιλήσουμε για έναν ανθρωπισμό, που παράγεται μέσω των δυτικών εθνικών λόγων, και ο οποίος δημιουργεί ένα «ανθρώπινο εμείς» *απομακρύνοντας και προστατεύοντάς το από ένα απροσδιόριστο «μη-ανθρώπινο 'αυτό'», το οποίο με τη σειρά του βιώνεται ως το «μη-κοινό», το Άλλο* (Ahmed 2000· βλ. επίσης Foucault 2002). Ένας τέτοιος ανθρωπισμός αξιολογεί, συνεπώς, «ορισμένες ζωές [...] πάνω από άλλες» (Ahmed 2000: 29), κανονικοποιώντας τις απώλειες των τελευταίων ως εκείνο που θα σηματοδοτούσε μεγαλύτερη «ασφάλεια» για τις πρώτες (Ahmed 2000· βλ. επίσης Αθανασίου 2007· Butler 2004α· Foucault 2002· Mbembe 2003).

3. Ανοχή και/ως εθνικός λόγος

Η εκτεταμένη συνύπαρξη και επαφή μεταξύ τοπικών πληθυσμών και μεταναστών/τριών στους ευρωπαϊκούς χώρους, καθώς και οι πολιτικές διεκδικήσεις

των μεταναστών/τριών, που έθεσαν τα σώματά τους ως το έσχατο όριο πάνω στο οποίο θα ασκηθεί η εξουσία και η βία της Δύσης (βλ. επίσης Fassin 2001), έχουν αναγκάσει τα ευρωπαϊκά κράτη, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, να αρχίσουν να συμπεριλαμβάνουν τουλάχιστον ορισμένους/ες μετανάστες/τριες στα όρια της «ανθρώπινης» ζωής που «πρέπει να προστατευτεί» (βλ. Foucault 2002).

Σε αυτό το πλαίσιο, αρχίζει να εγείρεται ένας ευρωπαϊκός λόγος ανοχής απέναντι στον/στην «αναξιοπαθούντα/ούσα μετανάστη/τρια» (σε αντιπαράθεση με τους ρητούς ρατσιστικούς λόγους). Ο λόγος αυτός όμως, σε μεγάλο βαθμό, προβάλλει πάνω στον/στην μετανάστη/τρια όσα οι ευρωπαϊκοί πληθυσμοί είναι πρόθυμοι να ανεχτούν και αναμένουν από αυτόν/ή. Σύμφωνα με την Brown (2006, 2008), παρόλο που αυτή η ανοχή παρουσιάζεται ευρέως ως «αδιαμφισβήτητο επίτευγμα» του «πολιτισμένου δυτικού κόσμου» και «εναλλακτική λύση» στον φόβο και στη βία, μπορεί επίσης να θεωρηθεί ως μια πιο ήπια μορφή απόρριψης μιας –ήδη αναγνωρισμένης ως– ετερότητας. Η «ρητή αποδοχή» (Blommaert & Verschueren 1998: 15) λοιπόν που κυριαρχεί στους λόγους ανοχής απέναντι στους/στις μετανάστες/τριες:

- αφενός, εκχωρείται υπό όρους ενώ βασίζεται σε «σιωπηλούς ενδοιασμούς» (Blommaert & Verschueren 1998: 15)
- και, αφετέρου, λειτουργεί ως «μηχανισμός ρύθμισης» (Haynes 2013: 31): συγκροτεί έναν λόγο που προσδιορίζει *πόσο* από τον/την μετανάστη/τρια Άλλο/η θα (μη) γίνει αποδεκτό χωρίς να διαταράξει τις εδραιωμένες ευρωπαϊκές κανονικότητες (βλ. Brown 2006: 27, 29· Haynes 2013: 37).

Οι ευρωπαϊκοί λόγοι ανοχής δηλαδή, από τη μια, μετατοπίζουν «το δικαίωμα στη ζωή [...] από το πολιτικό στο ανθρωπιστικό πεδίο» (βλ. Fassin 2001: 4), αποπολιτικοποιώντας το σε μεγάλο βαθμό (βλ. Mavelli 2017: 814) και ρυθμίζοντάς το με βάση «κοινές ηθικές αρχές» (βλ. Fassin 2001: 5), όπως αυτές αντλούνται κυρίως από το ευρωπαϊκό/δυτικό απόθεμα αξιών. Αυτό σημαίνει ότι ο/η μετανάστης/τρια, σε αυτό το ανθρωπιστικό πλαίσιο, εξαντλείται σε ό,τι ταιριάζει και μπορεί να συντονιστεί με αυτό το ευρωπαϊκό απόθεμα. Και, από την άλλη, τέτοιοι λόγοι ανοχής μπορούν να θεωρηθούν ότι λειτουργούν εντός ενός ευρύτερου πλαισίου το οποίο ο Fassin (2001) αποκαλεί «βιοπολιτική της ετερότητας». Οι δυτικοί λόγοι ανοχής ουσιαστικά θέτουν τους όρους και, συνεπώς, ρυθμίζουν και «παράγουν»

εκείνα τα σώματα των μεταναστών/τριών «που έχουν περιεχόμενο και συνοχή» (βλ. Αθανασίου 2007: 30-31) μέσα σε –και για– τη Δύση, και τα οποία οι μετανάστες/τριες καλούνται να επιτελέσουν προκειμένου η ένταξη τους να γίνει ανεκτή.

Η παραγωγή του ανεκτού μεταναστευτικού σώματος στους λόγους ανοχής προϋποθέτει επιπλέον την αποκοπή και την απώλεια εκείνου του μέρους του μεταναστευτικού σώματος που δεν συμμορφώνεται με τις δυτικές αξίες –και δεν θα λειτουργούσε σωστά εντός τους. Αυτή η αποκοπή και απώλεια περιλαμβάνει –και κανονικοποιεί περαιτέρω– την αποσπασματική αντίληψη της ετερότητας (βλ. ενότητα 2) και αφορά συνήθως εκείνες τις διαστάσεις των μεταναστών/τριών που θεωρούνται γενικώς μη διαχειρίσιμες και είναι δυσκολότερο να αλλάξουν: οι διαστάσεις αυτές παραμένουν «μη-ανεκτές» και, σε μεγάλο βαθμό, απορρίπτονται ακόμη και σε πλαίσια ανοχής (βλ. και Brown 2006: 6, 29· Haynes 2013: 32, 35-36, 40-41· αυτό θα το εξετάσω λεπτομερέστερα στην ενότητα 4).

Υπό αυτή την οπτική, οι λόγοι ανοχής θα λέγαμε ότι εξακολουθούν να αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο που υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύουν οι μετανάστες/τριες στην Ευρώπη· έναν κίνδυνο που, ωστόσο, δεν αντιμετωπίζουν ως κάτι που πρέπει να εξαλειφθεί, αλλά ως κάτι που μπορεί –και πρέπει– να ρυθμιστεί και να καταστεί διαχειρίσιμο. Τέτοιοι λόγοι μπορούν λοιπόν να θεωρηθούν περισσότερο ως μια συνειδητή στάθμιση της όποιας «ενδεχομενικότητας» (βλ. Foucault 2002: 302) συνδέεται με τους/τις μετανάστες/τριες. Και, συνεπώς, μπορούν να θεωρηθούν μέρος των εθνικών λόγων που επιχειρούν να εκτοπίσουν την όποια ετερότητα θεωρείται ότι απειλεί τις εθνικές τάξεις (βλ. ενότητα 2). Ο/η μετανάστης/τρια Άλλος/η, ο/η οποίος/α εξακολουθεί να γίνεται ορατός/ή ως Άλλος/η και να υπερφορτώνεται με όλες εκείνες τις εθνικές παραδοχές που τον αντιμετωπίζουν ως κίνδυνο, συγκροτείται στους λόγους ανοχής όχι τόσο ως κάποιος/α που πρέπει ή θα μπορούσε να αφηθεί να πεθάνει, όσο πρωτίστως ως κάποιος/α του οποίου/ας η ζωή και η συμπεριφορά του θα μπορούσε –και θα έπρεπε– να ρυθμιστεί.

Οι λόγοι ανοχής δηλαδή δεν ανατρέπουν τις ρατσιστικές παραδοχές, αλλά μάλλον τις επιτρέπουν και τις ανακυκλώνουν. Τις ενσωματώνουν, τις επεξεργάζονται εν μέρει και τις τροποποιούν και, κυρίως, μπορούν να λειτουργήσουν ακριβώς επειδή δομούνται πάνω σε αυτές τις ρατσιστικές παραδοχές. Το ‘ας πεθάνουν’ των ευθείων θανατοπολιτικών (βλ. ενότητα 2), απηχείται εδώ μεταφορικά μέσα σε όσα οι

μετανάστες/τριες θα μπορούσαν –και καλούνται– να αφήσουν πίσω τους προκειμένου να τους επιτραπεί να ζήσουν στην Ευρώπη χωρίς να διαταράξουν τις ευρωπαϊκές κανονικότητες.

Στην επόμενη ενότητα, θα επεξεργαστώ περαιτέρω πώς η ανοχή διαμορφώνει τη ρητή έκφραση των δυτικών φιλελεύθερων λόγων, παρότι βασίζεται σε όσα αποσιωπούνται από αυτούς, καταλήγοντας σε μια αποσπασματική αναπαράσταση της ετερότητας.

4. Λόγοι ανοχής και αποσπασματικές αναπαραστάσεις της ετερότητας

Η πολιτική κατηγορία του/της μετανάστη/τριας Άλλου/ης αποκτά γλωσσική –και πολιτική– συνοχή, σε μεγάλο βαθμό, μέσα από –και μέσα σε– δυτικές αναπαραστάσεις, οι οποίες συντηρούν –και αντλούν από– «δυαδικές» και «βίαιες» διακρίσεις και ιεραρχίες του τύπου ‘εμείς-αυτοί/ές’ (βλ. Derrida 1981· Hall 1997β), επιδιώκοντας, σε μεγάλο βαθμό, να απονομιμοποιήσουν την παρουσία των μεταναστών/τριών στα δυτικά κράτη, και πλαισιώνοντάς τους/τες –περισσότερο ή λιγότερο ρητά– ως επικίνδυνους/ες και απειλητικούς/ες.

Μια τέτοια –λιγότερο σαφής ωστόσο– αναγνώριση του/της ‘Άλλου/ης ως απειλής’ φαίνεται να υπόκειται των λόγων ανοχής, χωρίς να γίνεται ρητή, αλλά αντιθέτως ωθείται στο περιθώριο αυτών των λόγων: βασίζεται πρωτίστως σε όσα αποσιωπώνται από τις αναπαραστάσεις τέτοιων λόγων.

Αρχικά, οι δυτικές αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών, γενικότερα, θεωρείται ότι «ασκούν συμβολική βία» επάνω τους, δηλαδή την ίδια τη «δύναμη της αναπαράστασης», τη δύναμη να «αποδίδουν και να ταξινομούν», να «υπερβάλλουν» για αυτούς/ες ή να τους/τις «απλουστεύουν» στερεοτυπικά (Hall 1997β: 258-259· βλ. επίσης Said 1978), καθιερώνοντας αυτό που η Butler (2004a, 2004β) ονομάζει «νόρμες αναγνώρισης» (βλ. επίσης Lymperi & Archakis 2024).

Αυτές οι νόρμες αναγνώρισης, από τη μια πλευρά, υποδεικνύουν τι θα αναγνωριστεί και πώς, καθιστώντας ορισμένα τμήματα της πραγματικότητας ορατά και διανοητά (Butler 2004β: 2-4, 31-35, 106, 109· βλ. επίσης Butler 1997: 4-5, 32-33, 40· Butler 2004a). Τέτοιες νόρμες καθιερώνουν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, «εκείνα που θα έπρεπε να θεωρούμε δεδομένα», όσα θα έπρεπε «να γνωρίζουμε ήδη», τα οποία στη συνέχεια «βιώνονται» ως πραγματικά και, επιπλέον, ως κανονικά (Ahmed 2000: 29). Υπό αυτό το πρίσμα, οι δυτικές αναπαραστάσεις των

μεταναστών/τριών τους/τις εγκλωβίζουν σε μια λίγο-πολύ παγιωμένη εικόνα: προδιαγράφουν και ρυθμίζουν το πώς οι μετανάστες/τριες θα μπορούσαν –και θα έπρεπε– να επιτελούν τον εαυτό τους προκειμένου να αποκτήσουν κοινωνική ορατότητα και αναγνώριση (βλ. Αθανασίου 2007· Barker & Jane 2016· Butler 1993, 1997, 2004α, 2004β· Hall 1997β, 1997γ). Η ορατότητα δηλαδή των μεταναστών/τριών θεωρείται ότι στηρίζεται σε νόρμες που παράγονται στη γλώσσα, τους λόγους και τις αναπαραστάσεις και αντλούνται σε μεγάλο βαθμό από μια δυτική ‘κοινή λογική’ σε σχέση με τον/την Άλλο/η.

Από την άλλη, τέτοιες νόρμες αναγνώρισης θεωρείται ότι αποκτούν την εσωτερική τους «ενότητα» και συνοχή μέσω πρακτικών «αποκλεισμού» (Butler 2004β: 206), μέσω «συμβολικών ορίων» (Hall 1997β: 258), τα οποία με τη σειρά τους αποκλείουν προκαταβολικά ό,τι «δεν ταιριάζει με την εκάστοτε νόρμα» (Butler 2004β: 206· βλ. επίσης Hall 1997α: 10). Η αναγνώριση λοιπόν θεωρείται «τόπος εξουσίας», μέσω του οποίου η γνώση δεσμεύεται σε «σχήματα» που είτε την παρέχουν και τη διευκολύνουν είτε την αποσύρουν (Butler 2004β: 2).

Βέβαια, όσα αποσιωπώνται συστηματικά από τις αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών στους δυτικούς λόγους (αν και αποκλείονται προκαταβολικά από τις νόρμες αναγνώρισης που αυτοί οι λόγοι παρέχουν) θεωρείται δεν παραμένουν απλώς κενά περιεχομένου ούτε εντελώς αόρατα. Ακολουθώντας την ανάλυση της Ahmed (2000), προτείνεται εδώ ότι τέτοιοι αποκλεισμοί δεν προκύπτουν απλώς από πλήρη «αποτυχία αναγνώρισης» (βλ. Ahmed 2000: 24), αλλά συνιστούν μάλλον ένα είδος «παραγνώρισης», δηλαδή μια μορφή απόκρισης σε κάτι που έχει, κατά κάποιον τρόπο, «ήδη αναγνωριστεί» (βλ. Ahmed 2000: 21). Ό,τι απορρίπτεται λοιπόν συστηματικά από αυτές τις αναπαραστάσεις θεωρείται εδώ ότι του αποδίδεται μια ορισμένη, παράπλευρη ορατότητα και αναγνωρίζεται οριακά. Υποστηρίζω, συνεπώς, ότι τέτοιοι αποκλεισμοί δεν είναι ούτε ουδέτεροι ούτε τυχαίοι, αλλά συνιστούν μια –πολιτική– άρνηση του βλέμματος, η οποία με τη σειρά της σηματοδοτεί ένα ασαφές, όχι όμως κενό, περιεχόμενο ετερότητας.

Αυτό το περιεχόμενο της ετερότητας, το οποίο πλαισιώνεται εδώ περαιτέρω με όρους απόρριψης (abjection) (Kristeva 1982· βλ. επίσης Butler 1993), θεωρείται ότι απονομιμοποιείται εμμέσως, ότι διαμορφώνεται ως κάτι «ξένο» και «ανεπιθύμητο», ως μια εγγενώς «μη-ανεκτή απειλή» (βλ. επίσης Ahmed 2000· Brown 2006· Haynes 2013· Hook 2006), η οποία, ακριβώς για αυτό, απορρίπτεται (από τον κατά περίπτωση λόγο), στερούμενη προκαταβολικά του βλέμματος.

Η βασική θεωρητική μου υπόθεση είναι ότι μια τέτοια απονομιμοποίηση υπόκειται και των λόγων ανοχής: α) εκτοπίζοντας προκαταβολικά κάθε ανεπιθύμητη ετερότητα, β) χωρίς, ωστόσο, να λαμβάνει σαφή και ρητή γλωσσική μορφή. Ωθείται, αντιθέτως, στα περιθώρια αυτών των λόγων και παραμένει περισσότερο υπαινικτική και υπόρρητη. Τέτοιες νοηματοδοτήσεις δεν αναπαριστούν τον «ορατό κίνδυνο» του Άλλου (όπως συζητήθηκε στην ενότητα 2), αλλά μάλλον μια καταπιεσμένη αίσθηση αυτού του κινδύνου, η οποία προκαταβάλλεται ως δεδομένη –αντί π.χ. να στιγματίζεται άμεσα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, μπορούμε επομένως να μιλήσουμε για οριακή νοηματοδότηση μιας απροσδιόριστης (αλλά κατά κάποιον τρόπο ήδη εντοπισμένης και αναγνωρισμένης) απειλής, η οποία παραμένει υπόρρητη και αποκτά μια παράπλευρη –όχι πλήρη– ορατότητα. Σύμφωνα με την Ahmed (2000: 29), είναι εκείνη «η αποτυχία να κατονομαστούν όσοι/ες κατοικούν» την κατηγορία αυτού του/της απειλητικού/ής Άλλου/ης που «παράγει τη μορφή» ενός «απροσδιόριστου» κινδύνου. Και αυτός ο απροσδιόριστος κίνδυνος συγκροτείται «ακριβώς μέσω της αποκοπής του από» τις «ιστορίες» του «προσδιορισμού» του (βλ. Ahmed 2000: 31).

Τέτοιες νοηματοδοτήσεις θεωρώ ότι εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο του δυτικού/εθνικού φόβου απέναντι στην –όποια– ετερότητα (βλ. ενότητα 2). Η βασική παραδοχή μου, ωστόσο, είναι ότι σε αυτή περίπτωση ο φόβος αυτός υπερβαίνει τη γλωσσική διάσταση της αναπαράστασης του/της Άλλου/ης –παρότι υπόκειται αυτής. Ο φόβος αυτός δεν γίνεται ρητός και, συνεπώς, καθίσταται πιο λανθάνων. Και εννοιολογείται εδώ με τους όρους του Bauman (2006) ως «ρευστός»: δηλαδή ένας μη εμφανής φόβος, χωρίς σαφή αναφορά, ο οποίος αποσπάται από και υπερβαίνει την υποτιθέμενη πηγή του. Δεν παράγεται σε «ρητό λόγο», αλλά εντοπίζεται κυρίως «στις σιωπές» ενός λόγου (πρβλ. Butler 2004α: 35-36). Με αυτούς τους όρους, η απειλή που υποτίθεται ότι πυροδοτεί έναν τέτοιο φόβο γίνεται εδώ αντιληπτή ως επίσης ρευστή.

Με βάση τα παραπάνω, υποστηρίζω ότι οι δυτικές αναπαραστάσεις του/της μετανάστη/τριας Άλλου/ης, ακόμη και σε πλαίσια ανοχής, περιλαμβάνουν και κανονικοποιούν σε μεγάλο βαθμό μια αποσπασματική αντίληψη της ετερότητας. Τέτοιες αναπαραστάσεις δεν δεσμεύουν απλώς τις νόρμες μέσω των οποίων ορισμένα μεταναστευτικά σώματα καθίστανται ορατά και αναγνωρίσιμα, αλλά συνιστούν επίσης το πλαίσιο εντός του οποίου άλλα μεταναστευτικά σώματα έχουν ήδη αποσπαστεί, έχουν ήδη αποκανονικοποιηθεί και στερηθεί της εκχωρούμενης ανοχής και ορατότητας. Αυτή η αποσπασματικά εκχωρούμενη ανοχή, όπως παράγεται εντός

–και μέσω– ενός ορισμένου λόγου μπορεί, συνεπώς, να ιδωθεί ως μέρος των λεγόμενων βιοπολιτικών της ετερότητας (βλ. επίσης ενότητα 3), δηλαδή ως ρυθμιστική διαχείριση του μεταναστευτικού σώματος:

- παράγει τις νόρμες βάσει των οποίων οι μετανάστες/τριες θα μπορούσαν και θα έπρεπε να αναγνωρίζονται, τις νόρμες δηλαδή μέσω των οποίων οι μετανάστες/τριες γίνονται ανεκτοί/ές προκειμένου να ενταχθούν στο ανθρωπιστικό πεδίο των σωμάτων που «αφήνονται να ζήσουν» (βλ. Butler 2004β: 3) στην Ευρώπη (βλ. επίσης ενότητα 3).
- προσδιορίζει εμμέσως ποιες διαστάσεις του/της μετανάστη/τριας Άλλου/ης θα μπορούσαν και θα έπρεπε να αποκλειστούν εκ των προτέρων από την εκχωρούμενη ανοχή, καθώς και να αποκοπούν από το ορατό και ανεκτό μεταναστευτικό σώμα, προσδίδοντάς τους μια –ασαφή και ρευστή– απειλητική διάσταση, απονομιμοποιώντας αυτές τις διαστάσεις ως –κατά κάποιον τρόπο– «εκτός τόπου» σε αυτόν τον τόπο (βλ. επίσης ενότητα 2).
- και ταυτόχρονα διατηρεί μια ορισμένη απόσταση από τον προαναφερθέντα αποκλεισμό, ο οποίος εμφανίζεται ως αυτόματος, ‘κανονικός’: η απώλεια καταγράφεται στο επίπεδο του λόγου ως «ασήμαντη» (βλ. Butler 2004α) ή ως «παράπλευρη» (βλ. Bauman 2011· βλ. επίσης ενότητα 2), ακριβώς επειδή παράγεται μέσα από σιωπές, ωθείται στα κενά και λαμβάνει χώρα στα περιθώρια τέτοιων λόγων και όχι μέσω «ρητού λόγου» (βλ. Butler 2004α: 35-36).

Ο Πίνακας 1 συνοψίζει τις βασικές θεωρητικές έννοιες υπό τις οποίες προσεγγίστηκε παραπάνω η αναπαράσταση της (μη) ανοχής στον λόγο.

Αναπαράσταση της (μη) ανοχής στον λόγο και αποσπάσματα ετερότητας	Ανεκτή ετερότητα (ρητή έκφραση)	Μη ανεκτή ετερότητα (περιθωριακότητα)
Ανοχή και/ως αναγνώριση	-Νόρμες αναγνώρισης -Ορατότητα	-Περιθωριακή αναγνώριση -Παράπλευρη ορατότητα -Άρνηση βλέμματος

Ανοχή (απο)νομιμοποίηση και/ως	-Νομιμοποίηση	-Απονομιμοποίηση -Εκτοπισμός -Κανονικοποίηση της απώλειας -Ρευστός φόβος, ρευστή απειλη(τικότητα)
--------------------------------------	---------------	--

Πίνακας 1: Αναπαράσταση της (μη) ανοχής στον λόγο και περιθωριακές νοηματοδοτήσεις: ένα εννοιολογικό δίκτυο για την προσέγγιση της αποσπασματικής αναπαράστασης της ετερότητας

Στην επόμενη ενότητα, θα εξετάσω κατά πόσο το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο μπορεί να συστηματοποιηθεί και να εφαρμοστεί μέσα σε συγκεκριμένες κατηγορίες της κριτικής ανάλυσης λόγου.

5. Αναπαράσταση και κριτική ανάλυση λόγου: στρατηγικές ελαχιστοποίησης και ανάδειξης

Η ανάλυση που ακολουθεί εμπίπτει στο ευρύτερο πλαίσιο της κριτικής ανάλυσης λόγου, η οποία διερευνά πώς οι γλωσσικές πρακτικές (ανα)παράγουν κοινωνικές διακρίσεις (Fairclough, 1995). Πιο συγκεκριμένα, αντλώ από το πλαίσιο και τα εργαλεία ανάλυσης που προτείνει ο van Leeuwen (2008), εστιάζοντας στο πώς τα εργαλεία αυτά μπορούν να λειτουργήσουν στο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της αναπαράστασης της (μη) ανοχής, όπως αυτή προτάθηκε στην ενότητα 4.

Αρχικά, σύμφωνα με τον van Leeuwen (2008: 33), οι αναπαραστάσεις στον λόγο μπορούν να αποδίδουν στα πρόσωπα που παρουσιάζουν είτε «ενεργούς» είτε «παθητικούς ρόλους». Όσον αφορά τους ενεργούς ρόλους, είναι κρίσιμο να εξετάζεται όχι μόνο σε ποιους/ες αποδίδονται, αλλά και σε τι είδους δράσεις τους/τις εμπλέκουν. Ο van Leeuwen (2008: 60) διακρίνει τις δράσεις σε:

- «επενεργητικές» (transactive), δηλαδή δράσεις που «εμπλέκουν δύο συμμετέχοντες/ουσες», αυτόν/ή που δρα και τον «στόχο» της δράσης
- και «μη-επενεργητικές» (non-transactive), δηλαδή δράσεις που «εμπλέκουν μόνο έναν/μία συμμετέχοντα/ουσα, αυτόν/ή που δρα».

Όπως εξηγεί ο van Leeuwen (2008: 60), «η ικανότητα επενέργειας προϋποθέτει» και συνεπάγεται «έναν ορισμένο βαθμό εξουσίας, και όσο μεγαλύτερη είναι αυτή η εξουσία, τόσο μεγαλύτερο είναι το εύρος των στόχων που μπορούν να επηρεαστούν από τις δράσεις ενός/μιας δράστη/τριας».

Επιπροσθέτως, τα πρόσωπα μπορούν να αναπαρίστανται είτε ως άτομα, μέσω «ατομικών αναφορών» (individualizations), είτε ως ομάδες, μέσω «αφομοιωτικών αναφορών» (assimilations, van Leeuwen 2008: 37). Ένας βασικός τύπος αφομοιώτικής αναφοράς είναι η «αθροιστική» αναπαράσταση (aggregation), η οποία «ποσοτικοποιεί τις ομάδες, αντιμετωπίζοντάς τις ως στατιστικά δεδομένα» ή ως αριθμούς (van Leeuwen 2008: 37). Επιπλέον, τα αναπαριστώμενα πρόσωπα μπορούν είτε να «κατονομάζονται» είτε να παραμένουν «ανώνυμα, εκπληρώνοντας [...] διαδικαστικούς ρόλους» (van Leeuwen 2008: 40).

Ακολουθώντας τον van Leeuwen (2008: 53–54), ορισμένες από τις παραπάνω στρατηγικές θεωρείται ότι αναδεικνύουν τα άτομα/τις ομάδες που αναπαριστούν, πλαισιώνοντάς τα ως σημαντικά και ενδιαφέροντα για το ακροατήριο· ενώ άλλες στρατηγικές υποβαθμίζουν τα άτομα/τις ομάδες που αναπαριστούν, πλαισιώνοντάς τα ως λιγότερο σημαντικά και μικρότερου ενδιαφέροντος για το ακροατήριο (βλ. επίσης Lymperi & Archakis, 2024). Βάσει αυτού, θεωρώ ότι οι στρατηγικές αναπαράστασης που περιγράφονται παραπάνω θα μπορούσαν να ταξινομηθούν σε ένα φάσμα στρατηγικών: από την *ανάδειξη* έως την *ελαχιστοποίηση*, με βάση δύο άξονες: την απόδοση/αφαίρεση δράσης και την απόδοση/αφαίρεση προσώπου/ονόματος, ως εξής (βλ. επίσης Πίνακα 2):

- απόδοση/αφαίρεση δράσης: απόδοση ενεργού ρόλου σε επενεργητικές δράσεις > απόδοση ενεργού ρόλου σε μη-επενεργητικές δράσεις > απόδοση παθητικού ρόλου
- απόδοση/αφαίρεση προσώπου/ονόματος: ονομαστική αναφορά > ατομική αναφορά > μη-ονομαστική, αφομοιωτική αναφορά > αθροιστική αναφορά

	Στρατηγικές ανάδειξης	Στρατηγικές ελαχιστοποίησης	
Δράση	Απόδοση ενεργού ρόλου σε επενεργητικές δράσεις	Απόδοση ενεργού ρόλου σε μη-επενεργητικές δράσεις	Απόδοση παθητικού ρόλου

Πρόσωπο/όνομα	Ονομαστικές αναφορές	Ατομικές αναφορές	Μη-ονομαστικές, αφομοιωτικές αναφορές	Αθροιστικές αναφορές
---------------	----------------------	-------------------	---------------------------------------	----------------------

Πίνακας 2: στρατηγικές ανάδειξης-ελαχιστοποίησης

Με βάση τις παραπάνω κατηγορίες ανάλυσης λόγου και συνδυάζοντάς τες με το θεωρητικό πλαίσιο της αναπαράστασης της (μη) ανοχής (όπως παρουσιάστηκε στην ενότητα 4), προτείνεται εδώ ότι:

- η αναπαράσταση του «ανεκτού», που αποκτά πιο ευθεία/ρητή έκφραση και μεγαλύτερη ορατότητα (βλ. ενότητα 4), βασίζεται περισσότερο στη χρήση στρατηγικών ανάδειξης·
- ενώ η αναπαράσταση του «μη ανεκτού», που μένει στα περιθώρια της αναπαράστασης, είναι λιγότερο ρητό και υποβάλλεται προκαταβολικά σε μια άρνηση του βλέμματος (βλ. ενότητα 4), βασίζεται περισσότερο στη χρήση στρατηγικών ελαχιστοποίησης.

6. Τα δεδομένα της ανάλυσης

Τα δεδομένα αποτελούνται από 10 βίντεο (βλ. Πίνακα 2), τα οποία αναρτήθηκαν στο YouTube (περίοδος: Σεπτέμβριος 2016-Ιανουάριος 2024) από δύο ανθρωπιστικούς οργανισμούς, το Ίδρυμα Μποδοσάκη και τη ΜΚΟ Μετάδραση. Μέσα από τα συγκεκριμένα βίντεο, οι οργανισμοί αυτοί προβάλλουν τις δράσεις τους με σκοπό να ενημερώσουν και να ευαισθητοποιήσουν τα ελληνικά και ευρωπαϊκά ακροατήρια σε ζητήματα μετανάστευσης. Τα κείμενα αυτά εκφράζουν ρητά μια θετική στάση απέναντι στους/στις μετανάστες/τριες και την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, καταγγέλλοντας πρακτικές διάκρισης και αποκλεισμού. Υπό αυτή την έννοια, αντιτίθενται στους ρητούς ρατσιστικούς και ξενοφοβικούς λόγους και προσεγγίζουν το φαινόμενο της μετανάστευσης από μια ανθρωπιστική σκοπιά.

Η επιλογή των δεδομένων βασίστηκε σε τρία κριτήρια: (α) τη χρονική περίοδο, η οποία επιλέχθηκε ώστε να καλύπτει τη λεγόμενη ‘προσφυγική κρίση’ από το 2015 και εξής, (β) τον χαρακτήρα ανοιχτής πρόσβασης των κειμένων και (γ) την κοινή τους θεματολογία και την ευρύτερη ιδεολογική/πολιτική φιλομεταναστευτική στάση.

Βίντεο	Τίτλος	Σύνδεσμος	Πηγή	Ημερομηνία δημοσίευσης	Διάρκεια
1	Ξενώνας Φιλοξενίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων "Ιριδα" - the making of	https://www.youtube.com/watch?v=qKH1vM-4WXs	Ίδρυμα Μποδοσάκη	8/9/2016	1:59
2	Ξενώνας 'Μαλλιοπούλειο' για τα ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες (En subs)	https://www.youtube.com/watch?v=XIp_mAC0EYw	Ίδρυμα Μποδοσάκη	9/11/2016	2:45
3	Η ζωή στον ξενώνα 'Ιριδα' της Ιατρικής Παρέμβασης Ίδρυμα Μποδοσάκη	https://www.youtube.com/watch?v=PLHIUe_d_zg	Ίδρυμα Μποδοσάκη	22/11/2016	2:41
4	Ξενώνας 'Ελαία' Γιατρών του Κόσμου - Ίδρυμα Μποδοσάκη	https://www.youtube.com/watch?v=uwlWz3xQNYc	Ίδρυμα Μποδοσάκη	20/12/2016	2:13
5	METAδραση - Δράση για τη Μετανάστευση και την Ανάπτυξη	https://www.youtube.com/watch?v=2YjNffdfOC0	ΜΚΟ Μετάδραση	15/12/2017	2:05
6	Ανάδοχη Φροντίδα Ασυνόδευτων Ανηλίκων από τη METAδραση	https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=w1504d-T66Y	ΜΚΟ Μετάδραση	8/1/2018	1:53
7	Βήμα στο Σχολείο: καλοκαιρινά μαθήματα από τη METAδραση Ρεπορτάζ του Euronews	https://www.youtube.com/watch?v=sqUBo6UPB9s	ΜΚΟ Μετάδραση	13/6/2018	1:34
8	Εκπαίδευση για παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες	https://www.youtube.com/watch?v=2vtL0vEpeRQ	ΜΚΟ Μετάδραση	18/1/2019	1:08
9	METAdrasi's School: refugees and migrants study Greek to pave the way for a new beginning	https://www.youtube.com/watch?v=Mf_yirg82gI	ΜΚΟ Μετάδραση	13/10/2023	5:59
10	Πρόγραμμα Ακαδημαϊκού Προσανατολισμού από τη METAδραση	https://www.youtube.com/watch?v=azbQfAxW3ak	ΜΚΟ Μετάδραση	18/1/2024	1:14

Πίνακας 3: Τα δεδομένα της έρευνας

7. Ανάλυση δεδομένων

Στην ενότητα αυτή, παρουσιάζω την ανάλυση των γλωσσικών μέσων που χρησιμοποιούνται στα δεδομένα για την αναπαράσταση των μεταναστών/τριών και των μελών της (ελληνικής) εθνικής πλειονότητας, διερευνώντας ειδικότερα την κατανομή των στρατηγικών ελαχιστοποίησης και ανάδειξης μεταξύ των δυο ομάδων, καθώς και τις προϋποθέσεις –εφόσον υπάρχουν– υπό τις οποίες λαμβάνει χώρα αυτή η κατανομή.

Αρχικά, στα δεδομένα που αναλύθηκαν, οι στρατηγικές ανάδειξης (απόδοση ενεργού ρόλου σε επενεργητικές δράσεις, ατομικές και ονομαστικές αναφορές) χρησιμοποιούνται κυρίως για την αναπαράσταση των μελών της εθνικής πλειονότητας. Συγκεκριμένα, στους/στις εκπροσώπους της εθνικής πλειονότητας αποδίδονται συνήθως ενεργοί ρόλοι και μάλιστα σε επενεργητικές δράσεις: αναπαρίστανται δηλαδή ως δρώντα υποκείμενα που επενεργούν πάνω σε άλλους ανθρώπους και, τις περισσότερες φορές, πάνω στους/στις μετανάστες/τριες, όπως φαίνεται στα ενδεικτικά αποσπάσματα (1)-(3):¹

(1) Κάθε μέρα **στεκόμαστε** δίπλα στα παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες (Μετάδραση 2019, 0:35-0:39).

(2) Δέχονται με απίστευτη χαρά οτιδήποτε **τους προσφέρουμε**, και νιώθουν ευγνωμοσύνη για οτιδήποτε (Μετάδραση 2018α, 0:28-0:32).

(3) Σκοπός μας είναι να **δώσουμε** σ' αυτά τα παιδιά [...] το δικαίωμα στη ζωή και στην αξιοπρέπεια (Ίδρυμα Μποδοσάκη 2016β, 1:32-1:41).

Επιπλέον, στα δεδομένα, τα μέλη της εθνικής πλειονότητας συνήθως εξατομικεύονται, αναπαρίστανται δηλαδή ως συγκεκριμένα άτομα (αποκτούν πρόσωπο) και κατονομάζονται, όπως φαίνεται στα ενδεικτικά αποσπάσματα (4)-(5):²

¹ Οι επενεργητικές δράσεις της εθνικής πλειονότητας σημειώνονται με έντονους χαρακτήρες. Οι επωφελούμενοι/ες μετανάστες/τριες αυτών των δράσεων σημειώνονται με πλάγιους χαρακτήρες.

² Οι ονομαστικές αναφορές σημειώνονται με έντονους χαρακτήρες, οι ατομικές με πλάγιους.

(4) ((υπότιτλος)) **ΙΑΣΟΝΑΣ ΠΟΔΗΜΑΤΑΣ** Υπεύθυνος Ξενώνα (Ιδρυμα Μποδοσάκη 2016γ, 0:59-1:03).

(5) ((υπότιτλος)) **ΣΚΕΥΗ ΤΡΑΜΠΑ** Ψυχολόγος (Ιδρυμα Μποδοσάκη 2016β, 0:58-1:02).

Η απόδοση προσώπου και ονόματος στους/στις εκπροσώπους της εθνικής πλειονότητας, σε συνδυασμό με την απόδοση δράσης, συμβάλλει σε μια συνολικότερη ανάδειξή τους (βλ. επίσης Πίνακα 5) και τους/τις συγκροτεί ως σημαντικά πρόσωπα που παρουσιάζουν ενδιαφέρον για το ακροατήριο.

Από την άλλη, οι μετανάστες/τριες ελαχιστοποιούνται συστηματικά στα δεδομένα. Τους αποδίδεται συνήθως παθητικός ρόλος: αναπαρίστανται συστηματικά ως αποδέκτες/τριες ή επωφελούμενοι/ες των πλειονοτικών δράσεων (βλ. ενδεικτικά αποσπάσματα 1-3), ενώ σπανιότερα τους αποδίδεται ενεργός ρόλος³ και, όταν αυτό συμβαίνει, η δράση τους αναπαρίσταται ως μη-επενεργητική (βλ. ενδεικτικά αποσπάσματα 6-7). Επιπλέον, στα δεδομένα οι μετανάστες/τριες σπάνια κατονομάζονται. Αναπαρίστανται κυρίως μέσω αφομοιωτικών αναφορών: ως μια ομοιογενής ομάδα χωρίς επιμέρους ιδιαιτερότητες (βλ. ενδεικτικά αποσπάσματα 6-7). Ενώ είναι συχνές και οι αθροιστικές αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών: οι αναπαραστάσεις τους δηλαδή μέσω αριθμών ή στατιστικών (βλ. ενδεικτικά αποσπάσματα 7-8):³

(6) Δέχονται με απίστευτη χαρά οτιδήποτε *τους* προσφέρουμε και **νιώθουν ευγνωμοσύνη** για οτιδήποτε. Μπορεί να σου πουν εικοσιπέντε φορές ευχαριστώ ας πούμε για το πιάτο φαγητό που *τους* προσέφερες (Μετάδραση 2018α, 0:19-0:39).

(7) Κάθε μέρα *χιλιάδες άνθρωποι* **φτάνουν** στην Ελλάδα, αναζητώντας ασφάλεια. Οι περισσότεροι από *αυτούς* **αδυνατούν** να εκφράσουν τις ανάγκες τους. [...] Ανάμεσα σε αυτούς που ζητάνε βοήθεια, **υπάρχουν** εξαιρετικά ευάλωτοι άνθρωποι [...] **Χρειάζονται** νομική στήριξη [...] *Πολλοί από αυτούς* **στερούνται** βασικών αναγκών. [...] *Χιλιάδες ασυνόδευτα παιδιά* **βρίσκονται**

³ Οι αφομοιωτικές και αθροιστικές αναφορές στους/στις μετανάστες/τριες σημειώνονται με πλάγιους χαρακτήρες, ενώ οι μη επενεργητικές δράσεις τους με έντονους χαρακτήρες.

μόνα τους στην Ελλάδα. [...] [Η Μετάδραση] τους προσφέρει την οικογενειακή ζεστασιά που τους λείπει (Μετάδραση 2017, 0:00-0:09, 0:36-0:43, 0:54-1:04, 1:12-1:14, 1:22-0:24).

(8) 40% των προσφύγων είναι παιδιά. Το 2018 1250 παιδιά παρακολούθησαν μαθήματα ενισχυτικής διδασκαλίας (Μετάδραση 2019, 0:08-0:28).

Οι αφομοιωτικές αναπαραστάσεις, η απουσία κατονομασίας και –ακόμη περισσότερο– οι αθροιστικές αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών τους/τις παρουσιάζουν ως απομακρυσμένες, λιγότερο σημαντικές, απρόσωπες και ανώνυμες ομάδες, παρά ως υπολογίσιμα άτομα/πρόσωπα, προσιτά και ενδιαφέροντα για το ακροατήριο. Αυτή η αφαίρεση προσώπου και ονόματος από τους/τις μετανάστες/τριες, σε συνδυασμό με τη αφαίρεση της δράσης τους, συμβάλλει στη συνολικότερη ελαχιστοποίησή τους στα κείμενα που αναλύθηκαν εδώ (βλ. επίσης Πίνακα 4).

Η συστηματική ελαχιστοποίηση των μεταναστών/τριών –ιδίως σε σύγκριση με τη συστηματική ανάδειξη των μελών της εθνικής πλειονότητας (βλ. παραπάνω)– υποδηλώνει ότι οι παραγωγοί των κειμένων αντιλαμβάνονται και παρουσιάζουν τους/τις μετανάστες ως λιγότερο σημαντικούς/ες και ενδιαφέροντες για τα ακροατήρια στα οποία στοχεύουν. Η αναπαριστώμενη εξουσία στα κείμενα κατανέμεται κυρίως στους/στις εκπροσώπους της εθνικής πλειονότητας, ενώ οι μετανάστες/τριες αναπαρίστανται, σε μεγάλο βαθμό, χωρίς ουσιαστική επίδραση στο ακροατήριο (βλ. van Leeuwen 2008). Οι Πίνακες 4-5 παρουσιάζουν αυτή την άνιση κατανομή των στρατηγικών ελαχιστοποίησης και ανάδειξης μεταξύ των αναπαριστώμενων μεταναστών/τριών και των μελών της εθνικής πλειονότητας στο σύνολο των δεδομένων.

	Παθητικοί ρόλοι	Μη-επενεργητικές δράσεις	Αφομοιωτικές, Μη-ονομαστικές αναφορές	Αθροιστικές αναφορές	Σύνολο
Ελαχιστοποίηση μεταναστών/τριών	89	182	140	24	435

Ελαχιστοποίηση πλειονοτικών	3	80	80	4	167
--------------------------------	---	----	----	---	-----

Πίνακας 4: Αναπαράσταση μεταναστών/τριών και εθνικής πλειονότητας: κατανομή των στρατηγικών ελαχιστοποίησης

	Επενεργητικές δράσεις	Ονομαστικές αναφορές	Ατομικές αναφορές	Σύνολο
Ανάδειξη μεταναστών/τριών	10	17	118	145
Ανάδειξη πλειονοτικών	145	97	104	346

Πίνακας 5: Αναπαράσταση μεταναστών/τριών και εθνικής πλειονότητας: κατανομή των στρατηγικών ανάδειξης

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5, σε κάποιες περιπτώσεις στα δεδομένα ορισμένοι/ες μετανάστες/τριες επιλέγεται να αναδειχθούν: τους αποδίδεται πρόσωπο μέσω ατομικών αναφορών, ενώ υπάρχουν λίγες περιπτώσεις στις οποίες τους αποδίδεται και όνομα. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι οι μετανάστες/τριες αποκτούν μια κάποια μορφή εξουσίας στα κείμενα που αναλύθηκαν εδώ. Αναδεικνύονται δηλαδή και αναμένεται –ή επιδιώκεται– να έχουν μια μεγαλύτερη επίδραση στα εθνικά ακροατήρια (βλ. ενδεικτικά αποσπάσματα 9-10):⁴

(9) *Mona Toba* is a migrant from Egypt. *She* lives with her family in Athens. Every day *she* is the first student who **comes** to education centre. [...] *Mona started* taking lessons with us and soon *she accomplished* a lot. [...] *Marina* is *Mona's* daughter. [...] *Marina attends* classes for minors. [...] To date, more than 21.000 students **have joined** the educational programmes of METAdrasi (Μετάδραση 2023, 0:19-0:44, 1:11-1:15, 1:28-1:30, 2:01-2:16, 3:43-3:52).

(10) ((υπότιτλος: *Arzoo*, Student, EPA.S Web Design)) Hello. My name is *Arzoo*. *I'm* from Pakistan. *I'm* twenty-one years old. *I graduated* from Greek high school. And *I* didn't know what to **do** after that. Then *I came* to Metadrasi. And they told *me* what opportunities *I* have. And they sent *me* in EPA.S. And *I started studying* as a graphic designer there (Μετάδραση 2024, 0:00-0:24).

⁴ Οι ατομικές και ονομαστικές αναφορές στους/στις μετανάστες/τριες σημειώνονται με πλάγιους χαρακτήρες, ενώ οι επενεργητικές δράσεις τους με έντονους χαρακτήρες.

Αυτό που παρατηρείται βέβαια είναι ότι οι μετανάστες/τριες που επιλέγεται να αναδειχθούν και στους/στις οποίου/ες πρόσωπο, όνομα και δράση, είναι –σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις– όσοι/ες έχουν κατορθώσει ή εκφράζουν ρητά την πρόθεση τους να αφομοιωθούν στις γλωσσικές και κοινωνικοπολιτισμικές νόρμες της εθνικής πλειονότητας και όσοι/ες εμπλέκονται ενεργά σε πρακτικές αφομοίωσης (βλ. ενδεικτικά αποσπάσματα 9-10).

8. Συζήτηση

Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα κείμενα που μελετήθηκαν δεν προβάλλουν συνολικά τους/τις μετανάστες/τριες, όπως ισχυρίζονται (βλ. ενότητα 6). Αντίθετα, η ανάδειξη των μεταναστών/τριών φαίνεται ότι συμβαίνει υπό όρους και είναι σχετικά περιορισμένη. Μόνο ένας/μια ‘οικείος/α’ μετανάστης/τρια κυριαρχεί και ξεχωρίζει στα κείμενα: του/της αποδίδεται δράση, πρόσωπο και όνομα, και αναμένεται –και προορίζεται– να έχει κάποιον αντίκτυπο στα εθνικά ακροατήρια. Αυτό που λοιπόν αναδεικνύεται στα δεδομένα δεν είναι ο/η μετανάστης/τρια καθ’αυτός/ή, αλλά μάλλον η δυνητική οικειότητα και αφομοιωσιμότητά του/της στα εθνικά/πλειονοτικά πρότυπα:

- υπερ-προβάλλεται ένας/μια ‘οικείος/α’ μετανάστης/τρια, και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό που θα υποστηρίζαμε ότι, αν και ορατός/ή ως ‘Άλλος’, εισάγεται ως η κυρίαρχη νόρμα μέσω της οποίας οι μετανάστες/τριες αναγνωρίζονται στα κείμενα και γίνονται ανεκτού/ές·
- οποιαδήποτε ‘ανοίκεια ετερότητα’, από την άλλη, υπο-εκπροσωπείται στα δεδομένα και ελαχιστοποιείται συστηματικά: αναγνωρίζεται, συνεπώς, μόνο παραπλεύρως, δεν γίνεται ανεκτή, αντιθέτως απορρίπτεται, απονομιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό, και υποβάλλεται προκαταβολικά σε μια άρνηση του βλέμματος.

Τα κείμενα δηλαδή αναπαριστούν εκείνους/ες τους μετανάστες τους/τις οποίους/ες τα εθνικά ακροατήρια θα ήταν πρόθυμα να αναγνωρίσουν, ελαχιστοποιώντας ωστόσο εκείνες τις πτυχές των μεταναστών/τριών που δεν θα γίνονταν εύκολα ανεκτές από τα

ακροατήρια αυτά. Και είναι ακριβώς η ανάγκη για μια τέτοια διάκριση που θεωρώ ότι αποτελεί ένδειξη μιας παράδοξης, υπόρρητης λειτουργίας του ρατσιστικού στερεοτύπου του ‘Άλλου ως απειλή’ σε τέτοια κείμενα. Η απειλή του ‘ανοίκειου άλλου’ δεν αναπαρίσταται ρητά στα δεδομένα. Παραμένει ρευστή και νοηματοδοτείται περιθωριακά: στις σιωπές και τα κενά τέτοιων λόγων, στα περιθώρια δηλαδή του/της ‘οικείου/ας Άλλου/ης’ που υπερπροβάλλεται.

Θα υποστηρίζω λοιπόν ότι τέτοια κείμενα –και λόγοι γενικότερα– αναπαράγουν έναν πιο ρευστό φόβο απέναντι στους/στις μετανάστες/τριες, έναν φόβο που περισσότερο προκαταβάλλεται παρά εκφράζεται ρητά. Αυτός ο λανθάνων φόβος φαίνεται εδώ να συνυπάρχει με –και μάλιστα να λειτουργεί μέσω– της ανοχής που υπερπροβάλλεται απέναντι στον/στην αφομοιώσιμο/η μετανάστη/τρια. Πρόκειται επομένως για έναν φόβο που, αντί να στιγματίζει άμεσα μια συγκεκριμένη απειλή, την ελαχιστοποιεί και χωρίς να την προσδιορίζει ρητά: την καθιστά δηλαδή ασαφή και ρευστή (αν και παρούσα).

Θα λέγαμε, επομένως, ότι η αναπαράσταση και η αναγνώριση των μεταναστών/τριών σε τέτοια κείμενα ρυθμίζεται κυρίως με προτεραιότητα όχι να παρουσιαστεί η μεταναστευτική εμπειρία καθαυτή, αλλά να μην απειληθούν οι εθνικές/πλειονοτικές κανονικότητες. Είναι ακριβώς η καταλληλότητα και η εγγύτητα του/της οικείου/ας μετανάστη/τριας προς τις εθνικές νόρμες που επιτρέπει την αναγνώριση και την απόδοση μιας ανεκτής ορατότητας στους/στις μετανάστες/τριες· και είναι ακριβώς η απουσία αυτής της εγγύτητας που αποτελεί το κριτήριο με βάση το οποίο η όποια/τυχόν ανοίκεια ετερότητα ελαχιστοποιείται αβίαστα, αυτομάτως, και αποβάλλεται ως παράπλευρη απώλεια κατά τη διαδικασία της απόδοσης ορατότητας στους/στις μετανάστες/τριες.

Υποστηρίζω λοιπόν ότι η αποσπασματική αναπαράσταση των μεταναστών/τριών που καταγράφεται στα δεδομένα «περνάει» γλωσσικά μέσα από μια απλοποίηση, η οποία εισάγει τους/τις μετανάστες/τριες στα κείμενα: ως μονοδιάστατα και διαχειρίσιμα άτομα, σε μεγάλο βαθμό απογυμνωμένα από οποιαδήποτε πολυπλοκότητα και αποσπασμένα από οποιαδήποτε ετερότητα θα μπορούσε να διαταράξει τις εθνικές –και ευρωπαϊκές γενικότερα– κανονικότητες.

Κλείνοντας, αυτή την αποσπασματική αναπαράσταση, την ελαχιστοποίηση και την απλοποίηση των μεταναστών/τριών που παρατηρήθηκε στα δεδομένα την αντιλαμβάνομαι ως μέρος του ευρύτερου εθνικού/δυτικού φόβου απέναντι στο ‘ανοίκειο άλλο’. Θεωρώ δηλαδή ότι τέτοιες αναπαραστάσεις εκκινούν έμμεσα από –

και παράλληλα κανονικοποιούν περαιτέρω— τις προκαθορισμένες δυτικές αντιλήψεις για τους/τις μετανάστες/τριες ως ‘εκτός τόπου’ σε αυτόν τον τόπο.

Βιβλιογραφία

- Agamben, G. 2004. *State of Exception* (Κ. Attell μτφρ.). Chicago: University of Chicago Press.
- Αθανασίου, Α. 2007. *Ζωή στο Όριο: Δοκίμια για το Σώμα, το Φύλο και τη Βιοπολιτική*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Ahmed, S. 2000. *Strange Encounters: Embodied Others in Post-Coloniality*. London: Routledge.
- Ahmed, S. 2003. “The politics of fear in the making of worlds.” *International Journal of Qualitative Studies in Education* 16(3): 337-398.
- Altheide, D. L. 2006. *Terrorism and the Politics of Fear*. Oxford: AltaMira Press.
- Archakis, A. 2014. “Immigrant voices in students’ essay texts: Between assimilation and pride.” *Discourse & Society* 25(3): 297-314.
- Archakis, A. 2016. “National and post-national discourses and the construction of linguistic identities by students of Albanian origin in Greece.” *Multilingua* 35(1): 57-83.
- Archakis, A. 2022α. “Tracing racism in antiracist narrative texts online.” *Ethnic and Racial Studies* 45(7): 1261-1282.
- Archakis, A. 2022bβ. “The continuum of identities in immigrant students’ narratives in Greece.” *Narrative Inquiry* 32(2): 393-423.
- Archakis, A. & Tsakona, V. 2022. “‘It is necessary to try our best to learn the language’: A Greek case study of internalized racism in antiracist discourse.” *Journal of International Migration and Integration* 23: 161-182.
- Balibar, É. 1991. “Racism and nationalism.” In É. Balibar & I. M. Wallerstein (επιμ.), *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London: Verso, 37-67.
- Balibar, É. 2005. “The construction of racism.” *Actuel Marx* 38(2): 11-28.
- Balibar, É. 2009. “Europe as borderland.” *Environment and Planning D: Society and Space* 27(2): 190-215.
- Balibar, É. 2017. “Reinventing the stranger: Walls all over the world, and how to tear them down.” *Symplokē* 25(1-2): 25-41.
- Barker, M. 1979. “Racism: The new inheritors.” *Racial Philosophy* 21: 2-17.

- Barker, M. 1981. *The New Racism: Conservatives and the Ideology of Tribe*. London: Junction Books.
- Barker, C. & Jane, E. A. 2016. *Cultural Studies: Theory and Practice* (5th ed.) London: SAGE Publications.
- Bauman, Z. 2006. *Liquid Fear*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. 2011. *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Blommaert, J. & Verschueren, J. 1998. *Debating Diversity: Analyzing the Discourse of Tolerance*. London: Routledge.
- Bonilla-Silva, E. 2006. *Racism without Racists: Color-blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in the United States*. New York: Rowman and Littlefield.
- Brown, W. 2006. *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Brown, W. 2008. "Tolerance as/in civilizational discourse." In M. S. Williams & J. Waldron (επιμ.), *Toleration and its Limits*. New York: NYU Press, 408-442.
- Butler, J. 1993. *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex*. New York: Routledge.
- Butler, J. 1997. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York: Routledge.
- Butler, J. 2004α. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. New York: Verso.
- Butler, J. 2004β. *Undoing Gender*. New York: Routledge.
- Choulialarki, L. & Stolic, T. 2017. "Rethinking media responsibility in refugee 'crisis': A visual typology of European news." *Media, Culture & Society* 39(8): 1162-1177.
- Derrida, J. 1981. *Positions*. Chicago: Chicago University Press.
- Fairclough, N. 1995. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Fassin, D. 2001. "The biopolitics of otherness." *Anthropology Today* 17(1): 3-7.
- Foucault, M. 2002. *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας* (T. Dimitroulia μτφρ.). Αθήνα: Ψυχογιός.
- Foucault, M. 2006. *Madness and Civilization*. New York: Vintage Books.

- Gale, P. 2004. "The refugee crisis and fear: Populist politics and media discourse." *Journal of Sociology* 40(4): 321-340.
- Gilroy, P. 1987. *There Ain't No Black in the Union Jack*. London: Unwin Hyman.
- Hall, S. 1997α. "Introduction." In S. Hall (επιμ.), *Representation: Cultural Representation and Signifying Practices*. London: Sage, 1-12.
- Hall, S. 1997β. "The spectacle of the other." In S. Hall (επιμ.), *Representation: Cultural Representation and Signifying Practices*. London: Sage, 223-290.
- Hall, S. 1997γ. "The work of representation." In S. Hall (επιμ.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage, 13-74.
- Haynes, M. 2013. "Regulating abjection: Disgust, tolerance and the politics of the cove." *ESC* 39(1): 27-50.
- Hook, D. 2006. "'Pre-discursive' racism." *Journal of Community and Applied Social Psychology* 16(3): 207-232.
- Ίδρυμα Μποδοσάκη. 2016α. "Ξενώνας Φιλοξενίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων "Ίριδα" - the making of". YouTube. Ανακτήθηκε 10 Ιανουαρίου 2026, από: <https://www.youtube.com/watch?v=qKH1vM-4WXs>.
- Ίδρυμα Μποδοσάκη. 2016β. "Ξενώνας 'Μαλλιοπούλειο' για τα ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες (En subs)". YouTube. Ανακτήθηκε 10 Ιανουαρίου 2026, από: https://www.youtube.com/watch?v=XIp_mAC0EYw.
- Ίδρυμα Μποδοσάκη. 2016γ. "Η ζωή στον ξενώνα 'Ίριδα' της Ιατρικής Παρέμβασης | Ίδρυμα Μποδοσάκη". YouTube. Ανακτήθηκε 10 Ιανουαρίου 2026, από: https://www.youtube.com/watch?v=PLHIUe_d_zg.
- Ίδρυμα Μποδοσάκη. 2016δ. "Ξενώνας 'Ελαία' Γιατρών του Κόσμου - Ίδρυμα Μποδοσάκη". YouTube. Ανακτήθηκε 10 Ιανουαρίου 2026, από: <https://www.youtube.com/watch?v=uw1Wz3xQNYc>.
- Kristeva, J. 1982. *Powers of Horror: An Essay on Abjection* (L. S. Roudiez trans.). New York: Columbia University Press.
- Lentin, A. 2004. *Racism and Anti-Racism in Europe*. London: Pluto Press.
- Lymperi, M. & Archakis, A. 2024. "(Non) representation and normalized losses of the other in pro-migrant media texts: What is at stake in migrant visibility?" *Social Semiotics*, 1-18.
- Mavelli, L. 2017. "Governing populations through the humanitarian government of refugees: Biopolitical care and racism in the European refugee crisis." *Review of International Studies* 43(5): 809-832.

- Mbembe, A. 2003. "Necropolitics" (L. Meintjes μτφρ.). *Public Culture* 15(1): 11-40.
- Metadrasi. 2017. "ΜΕΤΑδραση - Δράση για τη Μετανάστευση και την Ανάπτυξη". YouTube. Ανακτήθηκε 10 Ιανουαρίου 2026, από: <https://www.youtube.com/watch?v=2YjNffdfOC0>.
- Metadrasi. 2018α. "Ανάδοχη Φροντίδα Ασυνόδευτων Ανηλίκων από τη ΜΕΤΑδραση". YouTube. Ανακτήθηκε 10 Ιανουαρίου 2026, από: <https://m.youtube.com/watch?v=w1504d-T66Y>.
- Metadrasi. 2018β. "Βήμα στο Σχολείο: καλοκαιρινά μαθήματα από τη ΜΕΤΑδραση | Ρεπορτάζ του Euronews". YouTube. Ανακτήθηκε 10 Ιανουαρίου, από: <https://www.youtube.com/watch?v=sqUBo6UPB9s>.
- Metadrasi . 2019. "Εκπαίδευση για παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες". YouTube. Ανακτήθηκε 10 Ιανουαρίου 2026, από: <https://www.youtube.com/watch?v=2vtL0vEpeRQ>.
- Metadrasi. 2023. "ΜΕΤΑdrasi's School: refugees and migrants study Greek to pave the way for a new beginning". YouTube. Ανακτήθηκε 10 Ιανουαρίου 2026, από: https://www.youtube.com/watch?v=Mf_yirg82gI.
- Metadrasi. 2024. "Πρόγραμμα Ακαδημαϊκού Προσανατολισμού από τη ΜΕΤΑδραση". YouTube. Ανακτήθηκε 10 Ιανουαρίου 2026, από: <https://www.youtube.com/watch?v=azbQfAxW3ak>.
- Μοσχονάς, Σ. 2005. *Ιδεολογία και Γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Παπαταξιάρχης, Ε. 2014. "Ο αδιανόητος ρατσισμός: Η πολιτικοποίηση της "φιλοξενίας" την εποχή της κρίσης". *Σύγχρονα Θέματα* 127: 46-62.
- Poulakidakos, S. N. 2018. "The Greek public discourse on immigration: The merchants of conditional humanism." *Science and Society: Journal of Political and Moral Theory* 37:109-138.
- Said, E. W. 1978. *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- van Dijk, T. A. 1992. "Discourse and the denial of racism." *Discourse and Society* 3: 87-118.
- van Leeuwen, T. 2008. *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Weaver, S. 2016. *The Rhetoric of Racist Humour: US, UK and Global Race Joking*. London: Routledge.
- Yancy, G. & Butler, J. 2015. "What's Wrong with All Lives Matter?" *The Stone*. Ανακτήθηκε 10 Ιανουαρίου 2026, από:

[https://opinionator.blogs.nytimes.com/2015/01/12/whats-wrong-with-all-lives-matter.](https://opinionator.blogs.nytimes.com/2015/01/12/whats-wrong-with-all-lives-matter)

Άνθρωποι και Ανθρώπισσες: Βαδίζοντας (;) προς τη (γλωσσική) συμπερίληψη

Πολίτη Μαρία-Αγγελική
Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Το παρόν άρθρο συνιστά εκτεταμένη περίληψη της έρευνας που διεξήγαγα στο πλαίσιο της διπλωματικής μου εργασίας με ομώνυμο τίτλο, εστιάζοντας στα αποτελέσματα που εξήχθησαν.¹ Πρόκειται για εγχείρημα συγχρονικής σκιαγράφησης των γλωσσικών στρατηγικών που παρατηρείται να εφευρίσκουν οι ομιλητές/ριες της ΚΝΕ (Κοινής Νέας Ελληνικής), με σκοπό την αποφυγή του γλωσσικού σεξισμού. Η έρευνα βασίζεται σε πραγματικά δεδομένα γραπτού λόγου (usage-based) από το διάστημα 2020-2024 ενώ η προσέγγιση της συγκεκριμένης γλωσσικής μεταβολής εν εξελίξει πραγματώνεται bottom-up, υπό το πρίσμα της ιστορικής κοινωνιογλωσσολογίας. Κεντρικό άξονα της μελέτης αποτελεί το κοινωνικό φύλο σε συνάρτηση με τη γλώσσα. Εκτός από τις ίδιες τις γλωσσικές χρήσεις που τίθενται υπό ενδελεχή παρατήρηση, εξετάζονται παράμετροι όπως το είδος της εκάστοτε πηγής, το κοινό στο οποίο απευθύνονται οι γράφοντες/ουσες, την ιδεολογία από την οποία αντλούν κλπ.

Λέξεις κλειδιά: κοινωνικό φύλο, (γλωσσικός) σεξισμός, συμπερίληψη, γλωσσική μεταβολή

1. Εισαγωγή - Θεωρητικό πλαίσιο

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά προσδιορισμού του ατόμου είναι το φύλο. Τα προβλήματα ξεκινούν όταν ο αυτοπροσδιορισμός - η προσωπική αντίληψη του κάθε ανθρώπου σχετικά με το φύλο του, διαφέρει από το πώς προσδιορίζεται βιολογικά και κατ' επέκταση κοινωνικά ως προς αυτό. Ανέκαθεν, γινόταν λόγος για τους ρόλους των δύο φύλων, μετέπειτα στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, για την ισότητα αυτών και ούτω καθεξής. Οι άνθρωποι αντιλαμβάνονταν τον κόσμο βάσει του αντιθετικού ζεύγους των δύο φύλων, αρσενικό και θηλυκό, και οι

¹ ΠΜΣ: «Γλωσσολογία: Γλώσσα και Επικοινωνία», Πανεπιστήμιο Πατρών, 2022-2024

κοινωνίες πορεύονταν σύμφωνα με αυτήν την διάκριση και όποια στερεότυπα συνεπάγεται. Η διάκριση λόγω φύλου επαφίεται αμιγώς στα βιολογικά χαρακτηριστικά του ατόμου, δηλαδή στη φυσιολογία του. Βλέπουμε, όμως, πως η δυαδική αυτή διάκριση δεν είναι απόλυτη, καθώς γεννιούνται άτομα με χαρακτηριστικά και από τα δύο φύλα (intersex). Συνεπώς, η ταυτότητα φύλου (gender identity) σε τέτοιες περιπτώσεις, αποκτά αποκλειστικά κοινωνική διάσταση. Το κοινωνικό φύλο (gender), παρ' όλα αυτά, αφορά όλα τα άτομα ανεξαιρέτως, είτε τυγχάνει να ταυτίζεται με το βιολογικό φύλο (sex) είτε όχι. Πρόκειται για κοινωνική κατασκευή, αφορά επιτρεπτές ή μη συμπεριφορές και διαμορφώνεται από επιρροές και ερεθίσματα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Το κοινωνικό φύλο καθίσταται ρευστό και αποτελεί μέσο έκφρασης της αυτοδιάθεσης, της σεξουαλικότητας κλπ. του ατόμου (Jule, 2008: 4-8, Τσοκαλίδου, 1996:18).

Οι διακρίσεις και τα παγιωμένα στερεότυπα βάσει φύλου (gender bias) απηχώντας την ιεραρχία που ιστορικά προστάζει η πατριαρχία, δε θα ήταν δυνατόν να μην αφορούν τη γλώσσα ως αναπόσπαστο κομμάτι έκφρασης του ατόμου και των κοινωνιών (Τσοκαλίδου, 1996: 14, Jule, 2008: 16, Αρχάκης & Κονδύλη, 2011: 155-156, κ.ά.). Πρόκειται, δηλαδή, για το φαινόμενο του *γλωσσικού σεξισμού* (linguistic sexism) (Τσοκαλίδου, 1996: 16, 2001). Οι έμφυλες (σεξιστικές) διακρίσεις² αποτυπώνονται στις γλωσσικές αναπαραστάσεις και χρήσεις, διαιωνίζονται αλλά και περιορίζονται από αυτές. Έπειτα, με τη σειρά της, η γλώσσα επηρεάζει και διαμορφώνει τη σκέψη και τις ιδέες των ατόμων, οι οποίες εκ των πραγμάτων καθορίζουν τις κοινωνικές σχέσεις· βλέπουμε, δηλαδή, την «κοινωνική πράξη του λόγου» (Φραγκουδάκη, 1987: 27, Αρχάκης, 2020: 28-30, Αρχάκης & Κονδύλη, 2011: 44-45, 146, Τσοκαλίδου, 1996: 15-16, κ.ά.). Σημαντικό ρόλο στην έκφραση ή μη έμφυλων διακρίσεων διαδραματίζει το είδος της κάθε γλώσσας ως προς τη γραμματική της, δηλαδή η ύπαρξη ή μη γενών, αλλά και το πολιτικό και θρησκευτικό σύστημα της εκάστοτε κοινωνίας. Στην περίπτωση της ΚΝΕ, η σημασιολογική σχέση γραμματικού γένους και φύλου είναι άμεσης αλληλεξάρτησης, όταν αφορά σε πρόσωπα (Παυλίδου, Καπελλίδη & Καραφώτη, 2015: 463, 465)³.

² Αναλυτικότερα για τον όρο *σεξισμός*, βλ. Jule, 2008: 13, Τσοκαλίδου, 1996: 16, Γεωργαλίδου & Λαμπροπούλου, 2016: 23, κ.ά.

Για την κατηγοριοποίηση του σεξισμού σε αμφίθυμο (*ambivalent sexism*), όπως προτείνεται από Glick & Fiske (1996) και μεταφεμινιστικό (*post-feminist sexism*), βλ. Μαρμάνη (2020: 191).

³ Οι Kaufmann & Bohner (2014: 9) αναφέρουν την κατηγοριοποίηση που προτείνουν οι Stahlberg, Braun, Immen & Sczesny (2007) για τις γλώσσες βάσει του τρόπου εκπροσώπησης-αποτύπωσης του γένους στον λόγο σε γλώσσες γραμματικού γένους (ελληνικά, γερμανικά, ισπανικά κλπ), γλώσσες φυσικού γένους (σκανδιναβικές γλώσσες, αγγλικά κλπ) και γλώσσες που δεν κωδικοποιούν το γένος (τουρκικά, σουαχίλι κλπ) (βλ. επίσης Horvath, Merkel et al, 2016: 2).

Η σχέση, λοιπόν, κοινωνικού και γλωσσικού σεξισμού είναι σαφώς αμφίδρομη. Στο πλαίσιο αυτό, υιοθετείται η πρόσληψη του λόγου ως *discourse* από την παράδοση του Foucault, όπως εκφράστηκε υπό το πρίσμα του Fairclough, της επιτελεστικής προσέγγισης του Μοσχονά (2004:165-166, κ.ά.) κλπ., όταν γίνεται αναφορά σε σεξιστικό λόγο, φεμινιστικό λόγο, συντηρητικό λόγο κοκ. Οι λόγοι αντανακλούν και συνάμα διαμορφώνουν την πραγματικότητα σύμφωνα με τις αξιακές στάσεις από τις οποίες είναι φορτισμένοι (Αρχάκης, 2020: 28-30, Jule, 2008: 13). Η μεγαλύτερη απόδειξη της άνισης ορατότητας των φύλων στον λόγο, που αντανακλά ταυτόχρονα την κοινωνική πραγματικότητα, είναι η γενικευτική χρήση του αρσενικού «by default»⁴. Το γεγονός αυτό φανερώνει την κοινωνική παθογένεια ενώ παράλληλα επιφέρει καθαυτό αρνητικές συνέπειες. Ως άνθρωπος έχει εντυπωθεί στις νοητικές μας αναπαραστάσεις ο άνδρας⁵ και οι επιπτώσεις αυτού, σε ατομικό αλλά και κοινωνικό επίπεδο, διαχρονικά και συγχρονικά, είναι πολύπλευρες. Οι συμπεριληπτικοί γλωσσικοί τύποι που επιστρατεύονται για την αποφυγή γλωσσικού σεξισμού από τους/τις ομιλητές/ριες — όπως π.χ. στην ΚΝΕ η διπλοτυπία (π.χ. συνάδελφοι/ισσες), η χρήση «@» αντί καταληκτικού επιθήματος στα κλιτικά κατά τον γραπτό λόγο κοκ. — επιτυγχάνουν την ορατότητα του γυναικείου φύλου στον λόγο και κατ' επέκταση στην ίδια την κοινωνία. Συμβάλλουν, τέλος, στον περιορισμό των προκαταλήψεων αναφορικά με τα χαρακτηριστικά και τους ρόλους των φύλων (Horvath, Merkel et al, 2016: 2-3).

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στον *φεμινισμό*, καθώς με την εμφάνισή του τον 20ο αιώνα αλλά και τα μετέπειτα ρεύματα που αναδύθηκαν, άρχισαν να συντελούνται δραστικές αλλαγές σε όλο το φάσμα της ζωής των ανθρώπων, της διανοήσης, της κοινωνίας, της εργασίας κλπ. Όπως αναφέρεται στη Jule (2008: 8), το «The Oxford English Dictionary» ορίζει τον φεμινισμό ως *την πολιτική, πρακτική ή υπεράσπιση της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ισότητας των γυναικών*. Αντιτίθεται στην πατριαρχική θεώρηση των κοινωνιών, η οποία θέλει την εμπειρία του αρσενικού να ορίζει τον τρόπο ύπαρξης του ανθρώπου γενικότερα, τη γυναίκα να προσδιορίζεται από οποιαδήποτε σχέση της

⁴ Στη γραμματική του Τριανταφυλλίδη (1978) δηλώνεται πως «Το αρσενικό γένος είναι γενικά το δυνατότερο προσωπικό γένος» (Τσοκαλίδου, 1996: 25-26). «By default» μεταφράζεται το αρσενικό φύλο στις νοητικές αναπαραστάσεις των ανθρώπων σε περικείμενο όπου δεν παρέχονται διευκρινίσεις για το φύλο (Siegling, Eskritt & Delaney, 2014: 496). Η Silveira (1980), ερευνώντας το φαινόμενο της άνισης απεικόνισης των φύλων στον λόγο, υποστήριξε πως λέξεις απροσδιόριστου φύλου, όπως «άτομο», «άνθρωποι» κλπ, τείνουν να νοούνται κατά κύριο λόγο ως άνδρες - αρσενικού φύλου άτομα (Kaufmann & Bohner, 2014: 12).

⁵ Βλ. Siegling, Eskritt & Delaney, 2014, για την άρρητη/έμμεση υποδήλωση του φύλου στον λόγο και τις νοητικές αναπαραστάσεις βάσει συγκεκριμένων γλωσσικών χρήσεων

με άτομα αρσενικού φύλου και τις σχέσεις να βασίζονται στην ισχύ που προκύπτει αυθαίρετα από το φύλο του ατόμου, δηλαδή το αρσενικό.

Όσον αφορά την κοινωνιογλωσσική μελέτη του φύλου που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο, εκτυλίσσεται υπό το πρίσμα της ιστορικής κοινωνιογλωσσολογίας και στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκε usage-based έρευνα, bottom-up. Στόχος ήταν να εξαχθούν συμπεράσματα για τη σύγχρονη γλωσσική πραγματικότητα της KNE σε σχέση με τις γλωσσικές στρατηγικές που παρατηρείται να αναπτύσσουν οι ομιλητές/ριες προς αποφυγή σεξιστικών διακρίσεων. Το φαινόμενο παράλληλης χρήσης του αρσενικού και του θηλυκού γένους ή μόνο του ουδέτερου ως γενικευτικό κλπ. (αποκλίνουσες-μη standard χρήσεις) έναντι της standard επίσημης χρήσης της νόρμας, δηλαδή του αρσενικού ως γενικευτικό, μάς οδηγεί στην άποψη πως πρόκειται για μια *γλωσσική μεταβολή εν εξελίξει*.

Καθώς η έννοια της *συμπερίληψης* διατρέχει όλο το παρόν κείμενο, κρίνω εξαιρετικά σημαντικό να τονίσω πως την υιοθετώ δηλώνοντας την ίση ορατότητα (στην προκειμένη, των φύλων) στην κοινωνία και τη γλώσσα και σε καμία περίπτωση, την αφομοίωση συγκεκριμένων «μειονοτικών» ομάδων από την κοινωνικά ισχυρότερη, τη συμμόρφωση στις επιταγές της εκάστοτε νόρμας ή την επιδίωξη κοινωνικοπολιτικής ομοιογένειας. Θεωρώ πως γόνιμο θα ήταν, να δίνεται κοινωνικά χώρος και βήμα σε οποιαδήποτε «διαφορετικότητα», να εκφράζεται άφοβα και να προβάλλεται· όχι να «λειαίνεται», να αποσιωπάται ή πόσο μάλλον να αφανίζεται.

2. Μεθοδολογία της έρευνας

Για τις ανάγκες της παρούσας usage-based μελέτης διεξήγαγα έρευνα bottom-up, αντλώντας δεδομένα γραπτού λόγου φυσικών ομιλητών/τριών της KNE από μη σταθμισμένο σώμα κειμένων μέσω διαδικτυακών πηγών. Το corpus αυτό, ουσιαστικά, χωρίζεται σε δύο τμήματα βάσει του τρόπου αναζήτησης και συλλογής των γλωσσικών χρήσεων. Στο πρώτο τμήμα, ανέγνωσα όλα τα κείμενα από τα οποία συνέλεξα τα δεδομένα μου, χειροκίνητα, εντοπίζοντας γλωσσικές χρήσεις που εξυπηρετούν τον σκοπό της έρευνάς μου. Η συγκρότηση του δεύτερου τμήματος του συνολικού corpus έγινε αναζητώντας συγκεκριμένους γλωσσικούς τύπους, όπως π.χ. τη λέξη «μεταναστά», στην πλατφόρμα του Facebook και διατρέχοντας, έπειτα, τα αποτελέσματα της εκάστοτε αναζήτησης με τη σειρά εμφάνισής τους. Επέλεξα να διερευνήσω φαινόμενα γενίκευσης, συμπερίληψης, εμφάνισης νέων λέξεων/τύπων δήλωσης ή μη του

φύλου κλπ. στην ΚΝΕ, σε παραδείγματα γραπτού λόγου εντός των ετών 2020-2024. Στόχος ήταν η παρακολούθηση της εξέλιξης φαινομένων γλωσσικού σεξισμού και αντίστοιχα αποτροπής του, έστω και σε επίπεδο βραχείας διαχρονίας και όχι συγχρονικά, ώστε να καταλήξω σε συγκριτικά συμπεράσματα.

Οι πηγές από τις οποίες άντλησα το υλικό που χρησιμοποιήθηκε και παρουσιάζεται στην παρούσα μελέτη είναι: οι ανακοινώσεις από την ιστοσελίδα του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, η ιστοσελίδα «Alfavita.gr» με εκπαιδευτικό και κοινωνικο-πολιτικό περιεχόμενο, το τεύχος Μαρτίου-Απριλίου 2024 του ηλεκτρονικού περιοδικού του Πανεπιστημίου Πατρών, η ιστοσελίδα «kiouria.com» μιας πολιτικά και οργανωτικά αυτοτελούς φεμινιστικής και ΛΟΑΤΚΙ συλλογικότητας, η ηλεκτρονική φεμινιστική εφημερίδα «tomon.gr» και η σελίδα φεμινιστικής συλλογικότητας «Συνέλευση 8 Μάρτη» στο Facebook, αναρτήσεις τυχαίων χρηστών/ριών του Facebook, καθώς και σελίδες του Facebook με αντιρατσιστικό-αντισεξιστικό περιεχόμενο που εμφανίστηκαν τυχαία βάσει αναζήτησης συγκεκριμένων γλωσσικών τύπων.

Επέλεξα τις συγκεκριμένες πηγές ώστε να διερευνηθούν τυχόν διαφορές μεταξύ επίσημου και ανεπίσημου γραπτού λόγου σχετικά με την αποφυγή σεξιστικών διακρίσεων. Το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, για παράδειγμα, συνιστά άκρως ενδεικτικό παράδειγμα κρατικού φορέα που προωθεί τη χρήση της πρότυπης, επίσημης ΚΝΕ. Όσον αφορά την επιλογή του Πανεπιστημίου Πατρών, το σκεπτικό είναι αντίστοιχο με εκείνης του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων· μόνο που στην προκειμένη περίπτωση σκέφτηκα το ηλεκτρονικό πανεπιστημιακό περιοδικό ποικίλης ύλης, αντί των ανακοινώσεων στο επίσημο site του Πανεπιστημίου π.χ., επιδιώκοντας τον εντοπισμό πιθανών διαφοροποιήσεων στις γλωσσικές χρήσεις από την πρότυπη ΚΝΕ. Προσανατολίστηκα σε φορείς εκπαίδευσης, σκεπτόμενη πως εάν πρόκειται κάποιος κρατικός φορέας να ενσωματώνει στον λόγο του συμπεριληπτικές χρήσεις ή οποιαδήποτε αντίστοιχη γλωσσική «καινοτομία», θα συνδέεται με τον τομέα της εκπαίδευσης, λόγω της άμεσης συνάρτησης με τα γλωσσικά ζητήματα. Επίσης, σχετικά με τις σελίδες του Facebook που χρησιμοποιήθηκαν (εκτός από τα ατομικά προσωπικά προφίλ), το ηλεκτρονικό περιοδικό «tomon.gr» και το «kiouria.com», επιλέχθηκαν λόγω του αντιρατσιστικού-μη σεξιστικού περιεχομένου που προωθούν, θεωρώντας, όπως θα ήταν αναμενόμενο, ότι θα συναντήσω σε αυτά ως επί το πλείστον περισσότερες «μη standard» χρήσεις. Γενικότερος στόχος ήταν να καλυφθεί όσο το δυνατόν μεγαλύτερο εύρος ειδών γραπτού λόγου (ανακοινώσεις, άρθρα κλπ.) στο πλαίσιο του εφικτού για μια διπλωματική

εργασία, ώστε να διερευνηθούν όσο το δυνατόν πιο σφαιρικά τα συγκεκριμένα γλωσσικά φαινόμενα.

Η συλλογή δεδομένων στο πρώτο τμήμα του corpus έγινε διατρέχοντας το κάθε κείμενο με χρονολογική σειρά, όπως ήταν αναρτημένα στο εκάστοτε site. Σταματούσα την αναζήτησή μου σε καθεμία από τις πηγές, όταν το πλήθος «standard» αλλά και «μη standard» αντίστοιχα, γλωσσικών χρήσεων, ήταν κατά την κρίση μου ικανοποιητικό για την μετέπειτα εξαγωγή βάσιμων συμπερασμάτων. Εντέλει, ο συνολικός αριθμός των περιόδων λόγου στις οποίες εντόπισα τις διερευνώμενες γλωσσικές χρήσεις ανάγεται σε 641, 422 πρότυπες και 219 μη πρότυπες. Σημαντικό στο σημείο αυτό είναι, να σημειώσω ότι όλες οι γλωσσικές χρήσεις που συνιστούν τα δεδομένα ανάλυσης της εργασίας μου, ελέγχθηκαν ώστε να αποτελούν, όντως, γενικευτικές χρήσεις· δεν απευθύνονται σε συγκεκριμένα πρόσωπα.

Σε δεύτερη φάση, ομαδοποίησα τα δεδομένα μου σε κατηγορίες, όπου ουσιαστικά συνιστούν διαφορετικές γλωσσικές στρατηγικές των ομιλητών/ριών κατά τη χρήση γενικεύσεων, σχετικά με τη δήλωση φύλου ή την αποφυγή της. Έπειτα, αρίθμησα και κατέταξα με χρονολογική σειρά τα tokens από κάθε περίοδο λόγου που συνέλεξα. Για την επιτυχή ανάλυση του συνόλου των δεδομένων, μετρήθηκαν οι γλωσσικές χρήσεις στην ολότητά τους (πρότυπες και μη) αλλά και ανά κατηγορία-στρατηγική γενίκευσης ώστε να μπορέσουν να γίνουν συγκρίσεις μεταξύ τους. Η ποικιλία χρήσεων που εμφανίζεται κατά το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα, ατομικά (*ενδοατομική ποικιλία*)⁶ αλλά και κοινωνικά, μάς επιτρέπει να κάνουμε λόγο για μια γλωσσική μεταβολή εν εξελίξει.

3. Παρουσίαση δεδομένων

Οι γλωσσικές στρατηγικές γενίκευσης των ομιλητών/ριών που αναδεικνύονται μέσω των δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας είναι οι εξής: 1) Γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους by default (standard χρήση), 2) Δημιουργία νέων όρων/αντικατάσταση ήδη υπάρχοντων όρων με νέους, πιο στοχευμένους ως προς τον προσδιορισμό ή μη φύλου 3) Χρήση του θηλυκού γένους σε ουσιαστικά και αντωνυμίες που χρησιμοποιούνταν μόνο στο αρσενικό, 4) Χρήση «@» ως κατάληξη επιθέτων, αντωνυμιών κλπ. στον γραπτό λόγο, 5) Χρήση και των δύο/τριών γενών της ίδιας λέξης, 6) Δημιουργία/χρήση τύπου ουδέτερου γένους σε λέξεις που χρησιμοποιούνταν μόνο σε

⁶ Βλ. (Aitchison, 2005: 63-66)

αρσενικό και θηλυκό ως γενικευτικά, 7) Χρήση του θηλυκού τύπου ουσιαστικών, αντωνυμιών κλπ. ως γενικευτικό, 8) Χρήση ουσιαστικών ουδέτερου γένους, μη μαρκαρισμένων ως προς το βιολογικό φύλο.

Ενδεικτικά:

1) Γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους by default
(*standard χρήση*)

a. Οι υποψήφιοι θα λάβουν μήνυμα στη διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

b. Η υποβολή αιτήσεων μετεγγραφής για όσους επλήγησαν κατά τις πυρκαγιές.

c. Το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων ενημερώνει τους φοιτητές/κατοίκους της Περιφέρειας Αττικής και της Περιφέρειας Πελοποννήσου.

2) Δημιουργία νέων όρων/αντικατάσταση ήδη υπαρχόντων γενικευτικών όρων με νέους, πιο στοχευμένους ως προς τον προσδιορισμό ή μη φύλου

a. παιδοθεσία

b. τεκνοθεσία

c. γυναικοκτονία

Εικόνα 1. Γλωσσικές στρατηγικές γενίκευσης

3) Χρήση του θηλυκού γένους σε ουσιαστικά και αντωνυμίες που χρησιμοποιούνταν μόνο στο αρσενικό

- a. μετανάστριες
- b. προσφύγισσες
- c. πρυτάνισσα

4) Χρήση «@» ως κατάληξη επιθέτων, αντωνυμιών κλπ στον γραπτό λόγο

- a. Να γιατί βολεύει πολύ να λειτουργούν τα τμήματα με όλο και *περισσότερ@ συμβασιούχ@*.
- b. Αυτή η χώρα δε μας χωράει *όλ@*, αλλά τουλάχιστον να έχουμε το *έν@* το *άλλ@*.
- c. *Οι υπόλοιπ@ διδάσκοντες/ουσες* του Τμήματος δεν ξέρουνε πως ντρέπομαι.

Εικόνα 2. Γλωσσικές στρατηγικές γενίκευσης.

5) Χρήση και των δύο/τριών γενών της ίδιας λέξης

- a. Καλούνται *οι ενδιαφερόμενοι/ενδιαφερόμενες* να καταθέσουν σχετικά δικαιολογητικά.
- b. Δυνατότητα συμμετοχής έχουν *οι νέες και οι νέοι* ηλικίας 18 – 30 ετών
- c. Στέλνουμε την αλληλεγγύη μας σε *κάθε Παλαιστίνη και Παλαιστίνιο* που αντιστέκεται.

6) Δημιουργία/χρήση τύπου ουδέτερου γένους σε λέξεις που χρησιμοποιούνταν μόνο σε αρσενικό και θηλυκό ως γενικευτικά

- a. Είμαστε *τα εργαζόμενα φοιτητά*.
- b. Ο τύπος πνίγει *μεταναστά* στο Αιγαίο.
- c. Θα *σιχαθείτε το εαντό σας*.

Εικόνα 3. Γλωσσικές στρατηγικές γενίκευσης

7) Χρήση του θηλυκού τύπου ουσιαστικών, αντωνυμιών κλπ ως γενικευτικό

- a. Το να αγαπάς πρώτα πρώτα *την εαυτή σου* είναι η βάση για όλων των ειδών των εκφράσεων της αγάπης.
- b. Η νέα καθημερινότητα δεν κυλάει με το ίδιο τρόπο για *όλες*.
- c. Είστε *έτοιμες*;

Εικόνα 4. Γλωσσική στρατηγική γενίκευσης

- 8) Γενικευτική χρήση ουσιαστικών ουδέτερου γένους, μη μαρκαρισμένων ως προς το βιολογικό φύλο
- a. κοινωνικά αναγνωρισμένη ένωση δύο *προσώπων*
 - b. *Τα άτομα* κάνουν οικογένεια.
 - c. *Ήδη καταπιεσμένα υποκείμενα* αναγκάστηκαν να σηκώσουν και πάλι δυσανάλογο φορτίο.

Εικόνα 5. Γλωσσική στρατηγική γενίκευσης

Η συνολική κατανομή των χρήσεων που συγκεντρώθηκαν διαμορφώνεται ως εξής:

Πρότυπη χρήση (standard)	Συμπεριληπτική χρήση (μη standard)
422	219
Σύνολο: 641	

Πίνακας 1.

Εικόνα 6. Κατανομή standard και μη standard χρήσεων γενίκευσης

Η κατανομή των μη standard χρήσεων διαμορφώνεται ως εξής:

Μη standard χρήσεις

1) Απροσδιορίστου φύλου ουσιαστικά, π.χ. άτομο	72 (32,8%)
2) Διτλός/τριτλός τύπος, π.χ. όλοι/όλες/όλα	60 (27,4%)
3) Θηλυκό ως γενικευτικό, π.χ. όλες οι διαδηλώτριες	22 (10%)
4) Νέοι όροι, π.χ. γυναικοκτονία	7 (3,2%)
5) Ουδέτερο σε κατ' έξοχήν αρσενικά ουσιαστικά, αντωνυμίες κλπ, π.χ. το μεταναστό, τα εαυτά μας	25 (11,4%)
6) Θηλυκό σε σε κατ' έξοχήν αρσενικά ουσιαστικά, π.χ. διδακτόρισσα	27 (12,3%)
7) Κατάληξη «@» σε ουσιαστικά, αντωνυμίες κλπ, π.χ. όλ@	6 (2,7%)
Σύνολο	219 (34,1%)

Πίνακας 2. Παρατίθενται οι κατηγορίες μη standard χρήσεων που προκύπτουν από τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν για την παρούσα εργασία. Το ποσοστό % που καταλαμβάνει η καθεμία, αφορά το σύνολο των μη standard χρήσεων. Οι μη standard χρήσεις ανήγουν σε 219, δηλαδή καταλαμβάνουν το 34,1% των συνολικών δεδομένων (πρότυπες και μη πρότυπες χρήσεις) (641).

Εικόνα 7. Κατανομή μη standard χρήσεων γενίκευσης

Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη standard χρήσεις</i>
84	17
Σύνολο: 101	
Πίνακας 3.	
Alfavita.gr	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη standard χρήσεις</i>
55	5
Σύνολο: 60	
Πίνακας 4.	
@UP: Περιοδική Έκδοση Πανεπιστημίου Πατρών	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη standard χρήσεις</i>
146	17
Σύνολο: 163	
Πίνακας 5.	

Εικόνα 8. Κατανομή standard και μη standard χρήσεων γενίκευσης σε πηγές σχετικές με την εκπαίδευση

Παρατηρώντας συνολικά τα αποσπάσματα λόγου του corpus που συγκροτήθηκε (βλ. αναλυτικά ενότητα 2: Μεθοδολογία της έρευνας), αρχικά, διαπιστώνω πως το μεγαλύτερο ποσοστό αμιγώς standard γενικευτικών χρήσεων ή έστω συντηρητική χρήση διπλοτυπίας, εντοπίζεται στα κείμενα που προέρχονται από επίσημους φορείς.

Όσον αφορά τις ανακοινώσεις στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, αν και βλέπουμε να γίνεται χρήση διπλοτυπίας ήδη από το 2020, π.χ. να συγχαρούμε όλους και όλες τους μαθητές/τριες, τους/τις εκπαιδευτικούς, δεν παρουσιάζει συστηματικότητα. Η standard γενικευτική χρήση του αρσενικού φαίνεται να κυριαρχεί, π.χ. διευκρινίσεις σχετικά με την επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση παραίτησης αναπληρωτών εκπαιδευτικών για ανακήρυξή τους ως υποψήφιων ευρωβουλευτών. Η συνειδητοποίηση αυτή δεν μας κάνει ιδιαίτερη εντύπωση· αντιθέτως, θα έλεγα πως ήταν κάτι αναμενόμενο, διότι εάν οι γενικευτικές χρήσεις που ορίζονται στην παρούσα έρευνα ως «μη standard» είχαν ήδη

υιοθετηθεί και από τον επίσημο κρατικό λόγο (και πόσο μάλλον στη γραπτή του μορφή), δε θα επρόκειτο για γλωσσική μεταβολή εν εξελίξει αλλά για μια μεταβολή που έχει ήδη συντελεστεί και εδραιωθεί στην ΚΝΕ.

Kiouria.com	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη Standard χρήσεις</i>
31	56
Σύνολο: 87	
Πίνακας 6.	
tomov.gr	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη Standard χρήσεις</i>
51	16
Σύνολο: 67	
Πίνακας 7.	
Συνέλευση 8 Μάρτη	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη Standard χρήσεις</i>
39	61
Σύνολο: 100	
Πίνακας 8.	
Δημοσιεύσεις χρηστών/ριών του Facebook	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη Standard χρήσεις</i>
16	47
Σύνολο: 63	
Πίνακας 9.	

Εικόνα 9. Κατανομή standard και μη standard χρήσεων γενίκευσης σε πηγές αντιρατσιστικής ιδεολογίας

Από την άλλη, οι αρθρογράφοι/ισσες του «kiougia.com», αντλώντας από αντιρατσιστική, φεμινιστική ιδεολογία, επιλέγουν συμπεριληπτικές γλωσσικές χρήσεις σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα καθ' όλη τη διάρκεια της πενταετίας που εξετάζεται, π.χ. *Μπορεί η καθεμία, το καθένα και ο καθένας να παντρευτεί και να κάνει οικογένεια;* ή *ήδη τα καταπιεζόμενα υποκείμενα αναγκάστηκαν και πάλι να σηκώσουν δυσανάλογο φορτίο*. Συνεχίζοντας, η εικόνα από τα δεδομένα του «tomon.gr», δεν είναι τόσο ξεκάθαρη ως προς τις γενικευτικές χρήσεις. Φαίνεται, σαφώς, η τάση προς συμπεριληπτικές γλωσσικές επιλογές, όπως π.χ. *εφιάλτης για τις περισσότερες και περισσότερους από εμάς* ή *αυτή η χώρα δε μας χωράει όλ@*, αλλά τουλάχιστον να έχουμε το *έν@ το άλλ@*, παράλληλα, όμως, γίνεται διακριτή η δυσκολία συστηματικής τήρησης της ίδιας φιλοσοφίας από παραδείγματα όπως: *Είναι μία από τους Έλληνες νοσηλευτές και νοσηλεύτριες* ή *Ο κάθε ένας μένει σε δικό του μικρό διαμερισματάκι* μόνος ή μαζί με τον/ την σύντροφό του με έπιπλα που έχει φέρει από το σπίτι του.

Αυτή η «σύγχυση» σχετικά με τη συμφωνία ουσιαστικών και των προσδιορισμών τους, κατά την προσπάθεια δήλωσης δύο/τριών γενών στο πλαίσιο συμπεριληπτικού λόγου, συνιστά συχνό φαινόμενο και είναι κάτι που δύναται να εξηγηθεί, όταν μια γλωσσική μεταβολή βρίσκεται εν εξελίξει. Όπως ανέφερα και σε προηγούμενη ενότητα, η μακρόχρονη ύπαρξη ποικιλίας, τόσο κοινωνικά όσο και ενδοατομικά, κατά τη χρήση ανταγωνιστικών γλωσσικών τύπων/στρατηγικών, καθίσταται προϋπόθεση προκειμένου να συντελεστεί η εκάστοτε γλωσσική μεταβολή. Επιπλέον, η προτίμηση, άρα κατ' επέκταση η συχνότητα, ενός γλωσσικού τύπου έναντι άλλου/άλλων οδηγεί σε συστηματικότητα κι έτσι σε καθιέρωσή του. Όσον αφορά τη «Συνέλευση 8 Μάρτη», προφίλ φεμινιστικής συλλογικότητας στο Facebook, γίνεται εμφανής η προτίμηση των συντακτών/ριών των δημοσιεύσεων σε συμπεριληπτικούς γλωσσικούς τύπους, π.χ. *γονεϊκότητα για όλες/όλους/όλα, μείνετε συντονισμένες*, κ.ά. Η εικόνα που προκύπτει από τις πηγές άντλησης δεδομένων της έρευνάς μου με φεμινιστικό - αντιρατσιστικό - *lgbtq+ friendly* ιδεολογικό υπόβαθρο σε σχέση με τα είδη των γενικευτικών χρήσεων που προτιμούν, είναι επίσης αναμενομένη. Αυτό συμβαίνει, διότι οι γλωσσικές στρατηγικές μη σεξιστικών γενικεύσεων προέρχονται από τις αντίστοιχες κοινωνικές ομάδες υπέρ των οποίων μάχονται οι συντάκτες/ριες στις πηγές αυτές. Καθοριστικό ρόλο στο συγγραφικό χαρακτήρα που υιοθετεί το κάθε site, blog κλπ., διαδραματίζει και το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνεται ή επιδιώκει να κερδίσει. Πέραν του περιεχομένου, οι γλωσσικές επιλογές συνιστούν κοινό κώδικα μεταξύ συντάκτη/ριας και αναγνωστικού κοινού, συνεπώς, εκούσια ή μη, καθίστανται δηλωτικές ιδεολογίας και κοινωνικοπολιτικής στάσης του/της γράφοντος/ουσας. Επίσης, καθοριστικό παράγοντα κατά την επιλογή μη σεξιστικών

γλωσσικών τύπων, αποτελεί η ηλικιακή ομάδα στην οποία ανήκει το κάθε άτομο. Από την έρευνά μου, συμπεραίνω πως οι συντάκτες/ριες των κειμένων στις σελίδες αντιρατσιστικού χαρακτήρα που αξιοποίησα, κυμαίνονται στο ηλικιακό φάσμα 25-35 χρονών. Σίγουρα, στα δεδομένα μου δεν έχουμε ηλικιωμένους ούτε και παιδιά/εφήβους-ες συντάκτες/ριες σε ακτιβιστικά sites/Facebook profiles κλπ.

Άξιοι αναφοράς είναι, ακόμα, οι νέοι λεξιλογικοί τύποι που εντοπίζονται στα κείμενα που ανέτρεξα, τα ουσιαστικά *γυναικοκτονία*, *παιδοθεσία* και *τεκνοθεσία*. Τα δύο τελευταία αντικαθιστούν τον πρότυπο όρο *υιοθεσία*. Η κοινωνική ανάγκη έκφρασης και καθιέρωσης του όρου *γυναικοκτονία* έναντι της *ανθρωποκτονίας* γεννήθηκε με την εμφάνιση του κινήματος «Me too» στην Ελλάδα το 2021, με πρωτοστάτρια την Σοφία Μπεκατώρου, χρυσή Ολυμπιονίκη ιστιοπλοΐας, η οποία κατήγγειλε δημόσια τον βιασμό που είχε υποστεί από παράγοντα της Ελληνικής Ομοσπονδίας Ιστιοπλοΐας. Η συμβολή των social media ήταν καθοριστική για τη γνωστοποίηση του κινήματος και τη διάδοση του όρου *γυναικοκτονία* σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς γυναίκες (και όχι μόνο), διάσημες και μη, θύματα έμφυλης βίας, σεξουαλικής κακοποίησης κλπ. βρήκαν το θάρρος να δημοσιοποιήσουν τα δικά τους αντίστοιχα βιώματα, να κινηθούν νομικά ενάντια στους κακοποιητές τους ή να αναζητήσουν υποστήριξη από κατάλληλους φορείς. Το συγκεκριμένο κίνημα αποτέλεσε εφελτήριο για την αύξηση καταγγελιών περιστατικών έμφυλης βίας στην Ελλάδα.

Προχωρώντας, εξαιρετικής σημασίας κρίνεται το φαινόμενο που παρουσιάζεται αρκετά συχνά στα tokens που αναλύθηκαν, δηλαδή η ύπαρξη ασυμφωνίας κατά τη χρήση γλωσσικών στρατηγικών γενίκευσης εντός της ίδιας περιόδου λόγου από τον/την εκάστοτε γράφοντα/ουσα. Τα παρακάτω ενδεικτικά παραδείγματα από τα corpora κειμένων που συγκρότησα αποτυπώνουν ακριβώς αυτό το φαινόμενο:

- 1) στο κίνημα αλληλεγγύης και υπεράσπισης των δικαιώματων των μεταναστών/στριών και των προσφύγων
kiouria.com, 2024
- 2) Τον τελευταίο καιρό οι επιχειρήσεις σκούπα σε μεταναστά έχουν αυξηθεί στις τελευταίες γειτονιές του κέντρου που μπορούν να κατοικηθούν από τα εργαζόμενα άτομα που ζουν χρόνια εδώ, δίπλα το ένα με την άλλη. Οι νομάδες και οι τουρίστες έχουν εισβάλει στη ζωή μας και πραγματικά όποτε τους βλέπω πρέπει να ξινίζει όλο

μου το είναι. Θέλουμε λοιπόν να συνεχίσουμε να ζούμε μαζί με όσες μοιραζόμαστε τις πλατείες, τα καφενεία, τα μπαλκόνια, τα πεζοδρόμια.

30 χρονώ ανύπαντρες, Facebook, 2024

- 3) Μαλάκα μου, γιορτάζουν τη νίκη της ζωής στο θάνατο αρκεί αυτή να αφορά ανθρώπους, Έλληνες, χριστιανούς, ετεροκανονικούς. Δεν αφορά τα ζώα που ξεκοιλιάζουν για να γλεντοκοπάνε, τα μεταναστά, τους αλλόθρησκους, τα τρανς, τις σεξεργάτριες. Αφορά αυτούς που είναι κατάλληλοι για το πασχαλιάτικο τραπέζι. Αν υπάρχει Θεός εμένα μ' αγαπάει πιο πολύ από αυτούς κι ας μην κάνω τον σταυρό μου και ας είμαι ανήθικη για τα ήθη τους.

30 χρονώ ανύπαντρες, Facebook, 2022

Στο παράδειγμα (1) ενώ χρησιμοποιείται διπλοτυπία του ουσιαστικού μετανάστης, των μεταναστών/ριών, δεν εφαρμόζεται το ίδιο και στο ουσιαστικό που ακολουθεί αλλά χρησιμοποιείται ως γενικευτικό μόνο το αρσενικό, των προσφύγων. Έπειτα, στο παράδειγμα (2) εντοπίζονται διαφορετικές στρατηγικές γενίκευσης στην ίδια περίοδο λόγου. Συγκεκριμένα, έχουμε την «προοδευτική» χρήση ουδέτερου στον τύπο μεταναστά, τη χρήση της μη μαρκαρισμένης ως προς το φύλο λέξης άτομα να προσδιορίζεται από τις αντωνυμίες ένα και άλλη, στην πρόταση από τα εργαζόμενα άτομα που ζουν χρόνια εδώ, δίπλα το ένα με την άλλη. Δεν παρατηρείται συμφωνία στο γένος ούτε μεταξύ των αντωνυμιών ούτε μεταξύ των αντωνυμιών και του ουσιαστικού άτομα. Στη συνέχεια του ίδιου παραδείγματος, επιλέγεται η πρότυπη χρήση του αρσενικού στα ουσιαστικά νομάδες και τουρίστες ενώ παρακάτω επιλέγεται ως γενικευτικό το θηλυκό γένος στη λέξη όσες. Στο τελευταίο παράδειγμα (3), το γενικευτικό ουσιαστικό ανθρώπους, που για πολλούς/ές θεωρείται μη μαρκαρισμένο έμφυλα, επεξηγείται από τις λέξεις Έλληνες, χριστιανούς, ετεροκανονικούς. Μετέπειτα, γίνεται χρήση των ουσιαστικών τα μεταναστά, τους αλλόθρησκους, τα τρανς, τις σεξεργάτριες ως γενικευτικά, όπως βλέπουμε, μη συμφωνώντας μεταξύ τους σε γένος. Κλείνοντας, στις τελευταίες προτάσεις του συγκεκριμένου αποσπάσματος επιλέγεται το αρσενικό γένος ως γενικευτικό (αυτούς, κατάλληλοι κλπ), δηλαδή η standard χρήση γενίκευσης για την KNE.

4. Συζήτηση

Συμπεραίνοντας από τους συγκεντρωτικούς πίνακες των δεδομένων στην προηγούμενη ενότητα, οι πιο «προοδευτικές» των μη πρότυπων χρήσεων (π.χ. *τα μεταναστά, το Μυρτώ κλπ*), φαίνεται να επιλέγονται από άτομα που αντλούν από φεμινιστική, αντιρατσιστική, *lgbtq+ friendly* ιδεολογία. Αντίθετα, οι λιγότερο ριζοσπαστικές των μη πρότυπων χρήσεων, όπως είναι η διπλοτυπία (π.χ. *φοιτητές και φοιτήτριες*), βλέπουμε να υιοθετούνται σε μεγάλο βαθμό και από τους επίσημους φορείς εκπαίδευσης στον δημόσιο λόγο. Κρίνω ιδιαίτερα σημαντικό, το γεγονός ότι συναντάμε επίμονες προσπάθειες ατόμων να εκφράζουν το θηλυκό γένος στον λόγο τους, κυρίως στα επαγγελματικά ουσιαστικά· μιας και πρόκειται για τομέα όπου οι θηλυκότητες δίνουν επίπονους αγώνες, έως και στις μέρες μας, για να διεκδικήσουν τα (για άλλους) αυτονόητα. Όσον αφορά την ύπαρξη διαφοροποιήσεων στον λόγο των ατόμων, σχετικά με την επιλογή μη πρότυπων χρήσεων, στο χρονικό διάστημα 2020-2024, είναι εμφανής στους φορείς εκπαίδευσης (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πανεπιστήμιο Πατρών και *alfavita.gr*), όπου η εκτεταμένη χρήση διπλοτυπίας παρατηρείται κατά κόρον τη χρονιά 2024, σε αντίθεση με προηγούμενες χρονιές, που υιοθετούνταν αμιγώς (ή κατά κύριο λόγο) η χρήση του αρσενικού ως γενικευτικό. Από την άλλη, στις σελίδες ακτιβιστικού χαρακτήρα αλλά και σε μεμονωμένες δημοσιεύσεις χρηστών/ριών, είναι εμφανής η δυναμική προσπάθεια αποφυγής σεξιστικού λόγου, ήδη από το 2020.

Έπειτα από ενδελεχή παρατήρηση, λοιπόν, εγείρονται διάφοροι προβληματισμοί που χρήζουν διεξοδικότερης συζήτησης. Αρχικά, εντοπίζεται συχνή χρήση ουσιαστικών (32,8% των μη *standard* χρήσεων) όπως *άτομο, παιδί*, κ.ά. ως γενικευτικά, τα οποία σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των Παυλίδου, Καπελλίδη & Καραφώτη (2015) για την ΚΝΕ, συνιστούν ουσιαστικά ουδέτερου γένους και απροσδιορίστου λεξιλογικά φύλου. Πράγματι, αυτό φαίνεται να ισχύει στην περίπτωση των λέξεων *άτομο, πρόσωπο, υποκείμενο, στέλεχος* και *μέλος*, αν και θα παραθέσω παρακάτω ορισμένα παραδείγματα που προβληματίζουν. Παρ' όλα αυτά, η χρήση του ουσιαστικού *παιδί* ως γενικευτικό, ενώ θα προσλαμβάνονταν φαινομενικά ως συμπεριληπτική και το ουσιαστικό καθαυτό αμαρκάριστο ως προς συγκεκριμένο φύλο, οι ίδιες ομάδες παιδιών στα δεδομένα μου αναφέρονται άλλοτε ως *παιδιά* κι άλλοτε ως *οι μαθητές*, φερ' ειπείν. Άρα, επιβεβαιώνεται το ότι παρά τη χρήση της λέξης *παιδιά* ως συμπεριληπτική, εντέλει, φαίνεται κατά τις νοητικές αναπαραστάσεις πληθώρας ομιλητών/ριών, να είναι συνυφασμένη με το αρσενικό γένος/φύλο κι εκείνο με τη

σειρά του κατ' επέκταση να λειτουργεί αντιπροσωπευτικά για τα υπόλοιπα γένη. Ας δούμε τα παρακάτω παραδείγματα:

- 4) *Τα άτομα που υποστηρίζουν την υποχρεωτική συνεπιμέλεια [...].*
Συνέλευση 8 Μάρτη, Facebook, 2020
- 5) *Ο γάμος και η επιλογή συντρόφου δεν επαφιόταν στην ελεύθερη βούληση του ατόμου.*
kiouria.com, 2023
- 6) *τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας*
@UP: Περιοδική Έκδοση Πανεπιστημίου Πατρών, 2024
- 7) *πυρηνικής οικογένειας με δύο παιδιά και τρία κορίτσια*
kiouria.com, 2023
- 8) *[...] από το κάθε πρόσωπο, ανεξάρτητα αν είναι παντρεμένος ή όχι*
kiouria.com, 2023

Είναι εμφανής η χρήση των λέξεων *άτομα* και *μέλη* στα πρώτα τρία (4 - 6) παραδείγματα ως απεκδυόμενα αντρικού ή γυναικείου φύλου, σε αντίθεση με τα τελευταία δύο γλωσσικά περιβάλλοντα, όπου η λέξη *παιδιά* και *πρόσωπο*, παρά το ουδέτερό τους γένος, λαμβάνουν ταυτότητα αντρικού φύλου.

Αξίζει, έπειτα, να σταθούμε σε παραδείγματα λόγου όπου παρατηρείται καταστρατήγηση της μορφοσυντακτικής συμφωνίας μεταξύ των όρων, κατά την προσπάθεια των γραφόντων/ουσών για συμπεριληπτικό λόγο, όπως τα εξής:

- 9) *Ο κόσμος της εργασίας, φοιτήτριες, νεολαία, άνεργα, όλες και όλοι αντιδράσαμε στο δρόμο.*
Αρ.Εν. Νομικής Αθήνας, Facebook, 2021
- 10) *Ποιοι είμαστε, όμως, εμείς; Είμαστε οι εργαζόμενες που δουλεύουν σε ένα επισφαλές περιβάλλον, είμαστε τα εργαζόμενα φοιτητά, είμαστε οι άνεργοι, οι μητέρες*

εργαζόμενες, αυτοί που εργάζονται από το σπίτι, αυτά που προσπαθούμε να ζήσουμε με τον υποκατώτατο μισθό, αυτοί που κάνουμε δύο και τρεις δουλειές, ώστε να τα βγάλουμε πέρα. Είμαστε η πλειοψηφία που θα βάλουμε φρένο στην αντιλαϊκή πολιτική της Νέας Δημοκρατίας. Είμαστε αυτοί που μπορούμε να κινήσουμε γη και ουρανό.

Αρ.Εν. Νομικής Αθήνας, Facebook, 2021

Αυτή η φαινομενική «σύγχυση» στον λόγο που αποτυπώνεται στα παραπάνω παραδείγματα, κατά την προσπάθεια διαχείρισης γλωσσικών στρατηγικών συμπερίληψης, προοιωνίζει μια επερχόμενη γλωσσική μεταβολή. Άτομα ποικίλων κοινωνικών ομάδων, φαίνεται, να αποζητούν αλλά και να επιδιώκουν όλο και περισσότερο, πλέον, την ορατότητα του θηλυκού αλλά και του ουδέτερου γένους στη γλώσσα. Από την άλλη, μια ακόμη πιθανή ανάγνωση, θα ήταν αυτή η σύγχυση που παρατηρείται συχνά λόγω ασυμφωνίας στρατηγικών στον λόγο του/της ίδιου/ας ομιλητή/ριας, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις να συνιστά στοχευμένη στρατηγική συμπερίληψης και συνάμα προβληματισμού του αναγνωστικού κοινού/ακροατηρίου κλπ.

Συνεχίζοντας, βάσει των Παυλίδου, Καπελλίδη & Καραφώτη (2015), σε ουσιαστικά επαγγελματικά όπως *δικηγόρος, γιατρός, σύμβουλος* κλπ., όπου το φύλο στο οποίο αναφέρονται δε διαφαίνεται από την κατάληξή τους, προσδιορίζεται μέσω προσθήκης άρθρου ή μονοσήμαντου ως προς το φύλο ουσιαστικό/επίθετο κλπ., π.χ. *ο/η γιατρός ή άνδρας γιατρός/γυναίκα γιατρός*. Όμως, έχει ενδιαφέρον να συλλογιστούμε τι γίνεται, όταν εντοπίζονται στον λόγο αντίστοιχα επαγγελματικά ουσιαστικά χωρίς άρθρο ή κάποιον πρόσθετο προσδιορισμό που να δηλώνει το φύλο του ατόμου στο οποίο αναφέρονται, π.χ. *Πρέπει να κάνω επίσκεψη σε γιατρό άμεσα*. Τι συνδηλώσεις έχει το επαγγελματικό ουσιαστικό σε τέτοιες περιπτώσεις; Αντίστοιχο ζήτημα προκύπτει και στην περίπτωση ουσιαστικών/επιθέτων κλπ., που δεν προσδιορίζουν εγγενώς το φύλο, στη γενική πληθυντικού ή σύντομων τύπων αντωνυμιών σε αιτιατική πληθυντικού, π.χ. *οι αιτήσεις των ενδιαφερόμενων, η μισθοδοσία των υπαλλήλων, η βαθμολογία τους, αγάπη για τους εαυτούς τους*.

Στο σημείο αυτό, θα ήταν ενδιαφέρον να ανατρέξουμε σε μια τόσο παλαιότερη μορφή των ελληνικών, τα αρχαία ελληνικά, όπου στην ίδια τη γραμματική διαχωρίζονταν τα γένη, και κατ' επέκταση τα φύλα, από ξεχωριστούς τύπους άρθρων, αντωνυμιών κλπ. π.χ. *τους/τας/τα, έμαυτοῦ/έμαυτῆς* κλπ. Στην αυτοπαθή αντωνυμία, συγκεκριμένα, ενώ βλέπουμε να υφίσταται

γραμματικός τύπος για το θηλυκό, κατά την πορεία της λέξης στον χρόνο, επικράτησε ο αρσενικός τύπος ως γενικευτικός, αντίθετα κατέληξε να εκλείψει πλήρως ο τύπος του θηλυκού. Το ειλικρινά περίεργο είναι πως όχι μόνο βλέπουμε να έχει προκύψει ως «αντισυμβατική» και μη standard η χρήση, από συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, τύπων όπως *η εαυτή μου*, αλλά και το ότι προσλαμβάνεται από την πλειονότητα των φυσικών ομιλητών/ριών της ΚΝΕ ως μη απόλυτα θεμιτός τύπος, τουλάχιστον σίγουρα μη οικείος, παρά το ότι δε θα μπορούσε, συνάμα, να χαρακτηριστεί αντιγραμματικός (βλ. Ομιλία Φ. Παναγιωτίδη, «Βουλευτριες, μεταναστά ή όταν «εγώ νιώθω χαρούμενο»: θεωρητική γλωσσολογία και γλωσσικός ακτιβισμός», 2022). Το γεγονός ότι η εν λόγω γραμματική διάκριση των γενών χάθηκε, παρά το ότι η σύνδεση με το βιολογικό φύλο συνεχίζει να υφίσταται κατά βάση, συνιστά ειλικρινά παράδοξο. Κι ας μην ξεχνάμε, πως με την αλλαγή των γραμματικών αναπαραστάσεων, όπως είναι φυσικό, μεταβάλλονται και οι νοητικές· με ό,τι αυτό συνεπάγεται.

Στη βιβλιογραφία, υποστηρίζεται από διάφορους/ες ερευνητές/ριες η μη ουδετερότητα ως προς το φύλο της λέξης άνθρωπος (Φραγκουδάκη 1987, 1988α, κ.ά.), αλλά αντίθετα η ταύτισή της με το αρσενικό φύλο, γεγονός που υποβοηθείται και από το γραμματικό της γένος. Αυτό αποδεικνύεται και από τα δεδομένα της παρούσας εργασίας. Στα παρακάτω παραδείγματα καθίσταται εμφανές πως οι όροι που έχουν σχέση προσδιορισμού με τη λέξη *άνθρωπος* στην εκάστοτε πρόταση, βρίσκονται στο αρσενικό γένος.

Παραδείγματα:

- 11) Συναντιούνται *οι αντίπαλοι* - *άνθρωπος* εναντίον *ανθρώπου*.

@UP: Περιοδική Έκδοση Πανεπιστημίου Πατρών, 2024

- 12) Ο *άνδρας* φαίνεται *γυναίκα*, *ο άνθρωπος*, *θεός*.

@UP: Περιοδική Έκδοση Πανεπιστημίου Πατρών, 2024

- 13) *Οι καθηγητές* μου, όταν ήμουν *εγώ* *μαθητής* στην Ελλάδα, ήταν *άνθρωποι* *μορφωμένοι*.

@UP: Περιοδική Έκδοση Πανεπιστημίου Πατρών, 2024

14) Μαλάκα μου, γιορτάζουν τη νίκη της ζωής στο θάνατο αρκεί αυτή να αφορά ανθρώπους, Έλληνες, χριστιανούς, ετεροκανονικούς.

30 χρονώ ανύπαντρες, Facebook, 2022

15) Έχω πάρει συνεντεύξεις από σχεδόν 2.000 εξαιρετικούς ανθρώπους της τέχνης και του θεάτρου, των γραμμάτων και της εκπαίδευσης. Αυτό που τους συνδέει είναι το εξής: ο κάθε ένας από αυτούς και όλοι μαζί έχουν ανακαλύψει τι είναι εκείνο που κάνει «κλικ» μέσα τους, που τους συγκινεί, που τους κάνει επίσης να θέλουν να το εκφράσουν.

@UP: Περιοδική Έκδοση Πανεπιστημίου Πατρών, 2024

Παρατηρώντας να επιλέγεται η γενικευτική χρήση του αρσενικού σε αντωνυμίες κ.ά. από ομιλητές/ριες ενάντιους/ες στις έμφυλες διακρίσεις, φεμινιστές/ριες κλπ, διερωτώμαι εάν συμβαίνει λόγω αυτόματης νοητικής σύνδεσης, στην εκάστοτε περίπτωση, με τη λέξη *άνθρωπος*. Θεωρώ πως η πλειονότητα των μέσων φυσικών ομιλητών/ριών της ΚΝΕ, προσλαμβάνει τη λέξη *άνθρωπος* ως «ουδέτερη» σχετικά με το φύλο, μη συνειδητοποιώντας τη βαθύτατα ριζωμένη ταύτιση της νοητικά με το αρσενικό φύλο. Έτσι, πολλοί/ές, παρά το γεγονός ότι αντλούν από μη σεξιστική ιδεολογία και η ειλικρινής τους πρόθεση είναι να να απεκδύσουν τα λεγόμενά τους από διακρίσεις φύλου, δημιουργούν στους/στις αναγνώστες/ριες, /συνομιλητές/ριες κλπ. «λανθασμένες» νοητικές αναπαραστάσεις με χρήσεις όπως: *Αφήνει τους πάντες με το στόμα ανοιχτό*. Αντίστοιχα, σε φράσεις όπως: *ο κάθε ενήλικας/όλοι οι ενήλικες*, που υπάρχουν εν ενεργεία οι τύποι του θηλυκού και του ουδέτερου αλλά συστηματικά βλέπουμε να επιλέγεται το αρσενικό ως γενικευτικό, υπονοείται το *άνθρωπος/ άνθρωποι* (δηλ. ενήλικας άνθρωπος/ενήλικοι άνθρωποι); Άρα, συνηγορεί στην ταύτιση του ανθρώπου με το αρσενικό γένος και κατ' επέκταση το αρσενικό φύλο; Αρκεί να σκεφτούμε τις εικόνες που δημιουργούνται στο μυαλό μας αν πούμε: *ο κάθε ενήλικας/όλοι οι ενήλικες* και αντίστοιχα: *ο κάθε ενήλικας και η κάθε ενήλικη/όλοι και όλες οι ενήλικοι/ όλες οι ενήλικες και όλοι οι ενήλικοι*. Ακόμη, προς ενίσχυση του παρόντος επιχειρήματος, αξίζει να ανατρέξουμε στη χρήση της λέξης *man* σε διάφορες γλώσσες. Στα αγγλικά, για παράδειγμα, το ουσιαστικό *man* φέρει τις σημασίες *άνθρωπος-ανθρώπινο ον* αλλά και *άνδρας*, συγκεκριμένα. Χάριν αποφυγής σεξιστικών διακρίσεων, βέβαια, χρησιμοποιείται πλέον, κατά κόρον, με τη σημασία του *άνδρα* ή πιο αφηρημένα σε πλαίσιο *slang* ενώ το ανθρώπινο ον ορίζεται ως *human being*. Αντίστοιχα, στα γερμανικά η λέξη *man*, λειτουργεί ως αόριστη αντωνυμία

(κάποιος-α-ο) ενώ η λέξη Mann (με αρσενικό άρθρο *der*) είναι ουσιαστικό και δηλώνει τον άνδρα. Ας δούμε τις διαφορές στα παρακάτω παραδείγματα:

16) Don't act like a kid. You're a grown man, now, Jimmy!

Μτφρ: Μη συμπεριφέρεσαι σαν παιδί. Είσαι πλέον μεγάλος άνδρας-ενήλικας, Jimmy!

17) I saw an old man walking with his dog at the park.

Μτφρ: Είδα έναν ηλικιωμένο άνδρα να περπατάει με τον σκύλο του στο πάρκο.

18) Hey, man, wassup? (slang)

Μτφρ: Γεια σου, φίλε, πώς είσαι;

19) Der Mann mit den schwarzen Haaren ist mein Bruder.

Μτφρ: Ο άνδρας με τα μαύρα μαλλιά είναι ο αδερφός μου.

20) Man muss sich gut vorbereiten.

Μτφρ: Πρέπει κανείς να προετοιμαστεί καλά.

Σε άρθρα/δημοσιεύσεις/κείμενα προοδευτικού/φεμινιστικού/ακτιβιστικού κλπ. χαρακτήρα, θεωρώ ότι συχνά η αποκλειστική χρήση του αρσενικού γένους σε συγκεκριμένες κυρίως λέξεις (π.χ. δράστης, θύτης, κ.ά.) ως γενικευτικό, γίνεται στοχευμένα, με σκοπό τη σύνδεση των λέξεων αυτών (αρνητικής κυρίως σημασίας) με το αρσενικό φύλο λόγω ιδεολογίας από την οποία αντλούν οι γράφοντες/ουσες και την οποία προωθούν, αντίστοιχα. Αναλογικά, πιστεύω ότι ισχύει το ίδιο για τις περιπτώσεις όπου χρησιμοποιείται μόνο το θηλυκό γένος συστηματικά, δηλαδή έγκειται στην ιδεολογία του ατόμου και στο τι αποσκοπεί να περάσει στο αναγνωστικό του κοινό μέσω του χαρακτήρα των γλωσσικών του επιλογών. Ενδεικτικά παραδείγματα από τα συγκροτηθέντα corpora που αναδεικνύουν ανάλογες χρήσεις είναι τα εξής:

21) [...] όλο αυτό καθιστά τα ΜΜΕ *προστάτες των κακοποιητών* καθώς *ξεπλένουν τους δράστες*.

Συνέλευση 8 Μάρτη, Facebook, 2021

22) ενάντια σε όσους θεωρούν κτήμα τους το σώμα μας, σε όσους πιστεύουν πως έχουν το δικαίωμα να ορίζουν τη ζωή, τα όνειρα και τις επιλογές μας, σε όσους μας ασκούν σωματική και ψυχολογική βία με το περιτύλιγμα της αγάπης, σε όσους μας εκμεταλλεύονται και μας καταπιέζουν

Συνέλευση 8 Μάρτη, Facebook, 2021

23) Μαλάκα μου, γιορτάζουν τη νίκη της ζωής στο θάνατο αρκεί αυτή να αφορά ανθρώπους, Έλληνες, χριστιανούς, ετεροκανονικούς. Δεν αφορά τα ζώα που ξεκοιλιάζουν για να γλεντοκοπάνε, τα μεταναστά, τους αλλόθρησκους, τα τρανς, τις σεξεργάτριες. Αφορά αυτούς που είναι κατάλληλοι για το πασχαλιάτικο τραπέζι. Αν υπάρχει Θεός εμένα μ' αγαπάει πιο πολύ από αυτούς κι ας μην κάνω τον σταυρό μου και ας είμαι ανήθικη για τα ήθη τους.

30 χρονώ ανύπαντρες, Facebook, 2022

Στα παραπάνω παραδείγματα, είναι έκδηλο το γεγονός ότι συνειδητά τα άτομα που γράφουν, ταυτίζουν το αρσενικό φύλο με την ιδιότητα του κακοποιητή και διαμορφώνεται αντίθεση ανάμεσα στο «εμείς» και «οι άλλοι», όπου το «εμείς» αφορά θηλυκότητες ενώ το «άλλοι» είναι το κάθε αρσενικό που τις απειλεί και τις πλήττει με τον οποιοδήποτε τρόπο. Ακόμη και η λέξη *προστάτες* που προσδιορίζει τα ΜΜΕ, θεωρώ δεν είναι τυχαία· το γεγονός ότι στα στελέχη των ΜΜΕ δίνεται ταυτότητα αρσενικού φύλου, υποδηλώνει τον ρόλο ανδρών, κατά κόρον, σε ανώτατες θέσεις ισχύος στον τομέα της δημοσιογραφίας, οι οποίοι συχνά μετριάζουν κακοποιητικές συμπεριφορές άλλων ανδρών ή ακόμη και τις συγκαλύπτουν. Επιπλέον, στο παράδειγμα (23), η ιδεολογία από την οποία αντλεί η γράφουσα γίνεται σαφής από ποικίλες γλωσσικές της επιλογές, ακόμη και άσχετες ως προς το ζήτημα του φύλου. Φερ' ειπείν, το ρήμα *ξεκοιλιάζουν* που χρησιμοποιεί για να δώσει την ένταση που στοχεύει στον λόγο της ή τα ζητήματα Θεού και ηθικής που αναφέρει, θίγουν συγκεκριμένες ομάδες ατόμων. Στο πλαίσιο αυτό, ορίζει ως *ανθρώπους*, τους *Έλληνες*, *χριστιανούς*, *ετεροκανονικούς*, κάνοντας ξεκάθαρη αιχμή στο τρίπτυχο «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια» που αντιπροσωπεύει τις αντιλήψεις πατριαρχικών, ρατσιστικών κοινωνιών. Όλες αυτές οι γλωσσικές στρατηγικές σκοπεύουν να αγγίξουν άτομα αντίστοιχης κουλτούρας και ιδεολογίας ώστε να ταυτιστούν με τον/την γράφοντα/ουσα. Οι γλωσσικές επιλογές είναι δηλωτικές· μέσω αυτών, υπερασπιζόμαστε τα «πιστεύω» μας.

5. Συμπεράσματα

Μέσω της γλώσσας επικοινωνούμε τις ιδέες μας, και όχι μόνο· με τη γλώσσα πράττουμε. Η γλώσσα που διαιωνίζει τα σεξιστικά στερεότυπα, προτάσσει το αρσενικό φύλο ως κυρίαρχο και αντιπροσωπευτικό όλων και καθιστά την υπόσταση του θηλυκού αόρατη ή τουλάχιστον υποβιβασμένη, είναι η ίδια που συνάμα ανατρέπει όλα τα παραπάνω.

Στοχεύοντας στην αποφυγή του γλωσσικού σεξισμού, τα άτομα αναπτύσσουν γλωσσικές στρατηγικές, όπως αναδείχθηκε μέσω της παρούσας usage-based έρευνας. Οι στρατηγικές αυτές συνιστούν μια νεο-εμφανιζόμενη ποικιλία (ενδοατομικά και κοινωνικά), καθώς αποκλίνουν από την εξ ορισμού γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους. Οι ομιλητές/ριες εφευρίσκουν διαφορετικούς, συμπεριληπτικούς τρόπους γενίκευσης με τα εργαλεία της γραμματικής που παρέχει η ΚΝΕ. Πιο συγκεκριμένα, είδαμε πως επιλέγεται ευρέως η δήλωση του θηλυκού και του αρσενικού γένους παράλληλα ή και του ουδετέρου, κατά τη γενίκευση. Ακόμη, προσφιής είναι η γενικευτική χρήση ουσιαστικών μη μαρκαρισμένων ως προς το φύλο, όπως *το άτομο* ή η αποκλειστική χρήση του ουδετέρου γένους, κ.ά. Επισημαίνεται, πως στον επίσημο κρατικό λόγο δεν εντοπίζονται ιδιαίτερα ριζοσπαστικά στοιχεία, όπως ήταν και αναμενόμενο άλλωστε, καθώς ως πιο συντηρητικός, οικειοποιείται οποιαδήποτε γλωσσική αλλαγή τελευταίος. Αυτός είναι και ο λόγος που μια μεταβολή θεωρείται ολοκληρωμένη, όταν έχει υιοθετηθεί πλέον από τον επίσημο κρατικό λόγο και τους φορείς του.

Από την άλλη, οι πιο «προοδευτικές» αλλαγές, όπως η χρήση εξ ορισμού αρσενικών ουσιαστικών σε ουδέτερο γένος (π.χ. *το μεταναστό, το φοιτητό, το σκηνοθετό*, κ.ά.) συναντώνται σε κείμενα ηλεκτρονικών περιοδικών, sites κλπ. με φεμινιστικό, αντιρατσιστικό προφίλ. Θα ήταν ειλικρινά παράδοξο να υπήρχε διάθεση πειραματισμού και να επιλέγονταν αντίστοιχες χρήσεις, για παράδειγμα από γηραιότερα άτομα, με αναχρονιστικές αντιλήψεις. Όπως και να έχει, η σύγχυση κατά την προσπάθεια διαχείρισης όλων αυτών των γλωσσικών στρατηγικών, είναι διακριτή στον λόγο των ίδιων ατόμων που τις αναπτύσσουν· κι αυτό μας δείχνει ότι όντως πρόκειται για μια γλωσσική μεταβολή εν εξελίξει, καθώς συνυπάρχουν ποικίλοι τρόποι επίτευξης του ίδιου πράγματος, της γενίκευσης. Κρίνοντας από τα δεδομένα που αναλύθηκαν στην παρούσα μελέτη, τα άτομα από τα οποία φαίνεται να πυροδοτείται η εν λόγω αλλαγή, είναι νεότερης ηλικίας, εύρους 25-35 χρονών. Δεν εντόπισα μη standard γλωσσικές χρήσεις από παιδιά ή έφηβους/ες, όπως ούτε και από μεσήλικους/ες ή γηραιότερους/ες. Ωστόσο, εντοπίζονται πολύ συχνά στον λόγο των εφήβων χρήσεις όπως : *τύπισσα, Αρχαίου/Μαθηματικού/Φυσικού* κλπ. για καθηγήτριες, κ.ά. Συνεπώς, μια περεταίρω

έρευνα εστιασμένη στην ομιλία των εφήβων, μπορεί να άλλαζε τα παρόντα δεδομένα ή να τους έδινε άλλη διάσταση και σίγουρα θα διαφώτιζε το ζήτημα γενικότερα.

Η ευρεία, πλέον, χρήση συμπεριληπτικών στρατηγικών γενίκευσης, όπως ήταν φυσικό, εγείρει και ενστάσεις. Το βασικότερο θέμα που προκύπτει είναι εκείνο της «πρακτικότητας», της συντομίας και της φυσικής ροής του λόγου χωρίς να κουράζει τον/την εκάστοτε ομιλητή/ρια/γράφοντα/ουσα και τον/την συνομιλητή/ρια/αναγνώστη/ρια, τουλάχιστον όσον αφορά την παράλληλη χρήση δύο/τριών τύπων (π.χ. *όλοι/όλες/όλα* κλπ.). Έπειτα, τίθεται το ζήτημα μη λειτουργικής επικοινωνίας λόγω παρανοήσεων ή παρερμηνεύσεων στον προφορικό, διότι χρήσεις όπως, π.χ. *η φιλόσοφη* (;), δύναται να προσληφθεί ως *οι φιλόσοφοι* ή αντίστοιχα, *το σκηνοθετό* ως *σκηνοθετώ* κλπ. Τέλος, στον γραπτό λόγο συναντάται η χρήση «@» ως κατάληξη λέξεων ώστε να αποφευχθεί η δήλωση γένους, π.χ. *όλ@ μας, όποι@ ενδιαφέρεται* κλπ. Στον προφορικό λόγο, όμως, δεν γίνεται σαφές εάν ισοδυναμεί με τη χρήση αρσενικού γένους, παράλληλη χρήση και των τριών γενών ή κάτι άλλο. Η κάθε πιθανή επιλογή συγκεκριμένης γλωσσικής στρατηγικής, δεν απορρέει απαραίτητα από κοινή ιδεολογία αλλά δύναται να εκφράζει ή να στοχεύει σε κάτι διαφορετικό, γεγονός που είναι σημαντικό να καθίσταται ορατό στον λόγο του/της καθενός/καθεμιάς· όπως προανέφερα άλλωστε, για εμένα, ο λόγος συνιστά πρακτική.

Ευτυχές θεωρώ το γεγονός ότι η εμφάνιση και η ανάδειξη συμπεριληπτικών γλωσσικών χρήσεων, συνεπάγεται όχι μόνο την ευαισθητοποίηση των ατόμων σε θέματα σεξισμού αλλά και το επόμενο βήμα, την ανάληψη δράσης για την καταπολέμησή του. Το ότι μέσω των γλωσσικών αυτών στρατηγικών δίνεται ορατότητα και βήμα έκφρασης κι εκπροσώπησης σε άτομα ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, όπως ανέκαθεν θεωρούνταν οι γυναίκες, τα lgbtq+ άτομα κλπ., μόνο ελπιδοφόρο θα μπορούσα να το χαρακτηρίσω. Υποτίθεται ότι πάντα όλα γίνονταν για τον Άνθρωπο· ας ξεκινήσουν, λοιπόν, να γίνονται και για την Ανθρώπισσα. Η γλώσσα οφείλει να είναι μέσο έκφρασης του κάθε «εγώ» για να μπορεί να υπάρξει κι ένα υγιές, ειλικρινά ενοποιητικό «εμείς».

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσσες

Aitchison, J. (2005). *ΓΙΑΤΙ ΑΛΛΑΖΕΙ Η ΓΛΩΣΣΑ: Πρόοδος ή παρακμή;*. Αθήνα: Πατάκης.

Αρχάκης, Α. & Κονδύλη Μ. (2011). *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Γ' έκδοση. Αθήνα: Νήσος.

Αρχάκης, Α. (2020). *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο: Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Γεωργαλίδου, Μ. & Λαμπροπούλου, Σ. (2016). Γραμματικό γένος και γλωσσικός σεξισμός στα έγγραφα της ελληνικής δημόσιας διοίκησης. *Γλωσσολογία*, 24: 23-43.

Μαρμάνη, Φ. *Το φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού στην ελληνική δημόσια διοίκηση στο Γεωργογιάννης, Π. (2020), Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και τα ελληνικά ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα – Αξιολόγηση, Διοίκηση, Αναλυτικά Προγράμματα, Διδακτικό Υλικό*. Πρακτικά 30ου Διεθνούς Συνεδρίου, Πάτρα 3-5 Ιουλίου 2020: 187-202.

Μοσχονάς, Σ. Α. *Διορθωτικές πρακτικές στο Χρήσεις της γλώσσας*. Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου (Αθήνα, 3-5 Δεκεμβρίου 2004). Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας: 165-166.

Παναγιωτίδης, Φ. *Βουλευτριες, μεταναστά ή όταν «εγώ νιώθω χαρούμενο»: θεωρητική γλωσσολογία και γλωσσικός ακτιβισμός*. Διάλεξη στο Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 7 Απριλίου 2022. Πανεπιστήμιο Αθηνών. <https://youtu.be/DL4Z9hAZu2Y?si=1RCB9rE554GLSK3E>

Παυλίδου, Θ.-Σ., Καπελλίδη, Χ. & Καραφώτη, Ε. (2015). Γραμματικό γένος, φύλο και θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά: όψεις του γλωσσικού σεξισμού, *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 35: 463-477.

Τσοκαλίδου, Π. (1996). *Το φύλο της γλώσσας: Οδηγός μη σεξιστικής γλώσσας για τον δημόσιο λόγο*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων.

Φραγκουδάκη, Α. (1987). Γλώσσα λανθάνουσα 1. Δίνη, *Φεμινιστικό Περιοδικό*, 2: 27-28.

Φραγκουδάκη, Α. (1988α). Γλώσσα λανθάνουσα 2 - Η θυγάτηρ της Εύας και το επικρατέστερο γένος. Δίνη, *Φεμινιστικό Περιοδικό*, 2: 82-85.

Φραγκουδάκη, Α. (1988β). Γλώσσα λανθάνουσα 3 – ή γιατί δεν υπάρχουν βουλευτριες παρά μόνον χορεύτριες; *Δίνη, Φεμινιστικό Περιοδικό*, 4: 42-44.

Ξενογλωσσες

Jule, A. (2008). A beginner's guide to language and gender. Bristol: Multilingual Matters.

Horvath, L.K., Merkel, E.F., Maass, A. & Sczesny, S. (2016). Does Gender-Fair Language Pay Off? The Social Perception of Professions from a Cross-Linguistic Perspective. *Frontiers in Psychology*, 6: 1-12.

Kaufmann, C., Bohner, G. (2014). Masculine Generics and Gender-aware Alternatives in Spanish. *IZIGOnZeit*, 3(1): 8–17.

Siegling, A.B., Eskritt, M., Delaney, M.E. (2014). A Preliminary Investigation into Effects of Linguistic Abstraction on the Perception of Gender in Spoken Language. *Current Psychology* 33: 47.

Γλωσσικά «λάθη» και διορθωτικές πρακτικές: η περίπτωση της κωμικόγλωσσας στα μέσα μαζικής κουλτούρας

Ευδοκία Ρεβίθη

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη εξετάζω τη χρήση της γλώσσας και τα λεγόμενα «λάθη» της, όπως (ανα)παράγονται συστηματικά από ομιλήτρια ψυχαγωγικής εκπομπής και διορθώνονται χιουμοριστικά στον τηλεοπτικό λόγο (Moschonas & Spitzmüller 2010: 17-40). Συγκεκριμένα, το υλικό προέρχεται από αποσπάσματα εκπομπής με κεντρικό πρόσωπο τη Γωγώ, τα οποία προβάλλονται σε σατιρική ενότητα της εκπομπής «Καλό Μεσημεράκι» (ΣΚΑΪ, 2019-2023) με παρουσιαστή τον Νίκο Μουτσινά. Στόχος μου είναι να αναδείξω πώς τα επανειλημμένα γλωσσικά σφάλματα της ομιλήτριας μπορούν να ερμηνευθούν στο πλαίσιο της θεωρίας της *κωμικόγλωσσας* (jokelang) και ποιοι γλωσσικοί μηχανισμοί και διαδικασίες αξιοποιούνται, προκειμένου να κατασκευαστούν οι αποκλίνοντες τύποι (Φλιάτουρας & Κούκος 2019). Παράλληλα, μέσα από την καταγραφή των μεταγλωσσικών στάσεων που αναδύονται κατά τον σχολιασμό των αποσπασμάτων, διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο το «λάθος» λειτουργεί αφενός ως μέσο γλωσσικής οριοθέτησης και αφετέρου ως εργαλείο αυτοπροβολής της ομιλήτριας, που αξιοποιεί τη γλωσσική της ιδιομορφία για την ενίσχυση της τηλεοπτικής της παρουσίας. Τέλος, αναδεικνύεται ο ρόλος του χιούμορ στη διαμόρφωση ιδεολογιών περί «καθαρού» της γλώσσας, καθώς και στη νομιμοποίηση κοινωνικών ανισοτήτων μέσω του στιγματισμού ορισμένων μορφών λόγου και των φορέων τους (Švelch & Sherman 2017).

Λέξεις κλειδιά: γλωσσικό «λάθος», κωμικόγλωσσα, πρακτικές διόρθωσης, χιούμορ, μέσα μαζικής κουλτούρας

1. Εισαγωγή

Η ανάλυση της χρήσης της γλώσσας, των «λαθών» της και των πρακτικών διόρθωσής τους, μέσα από τηλεοπτικά δεδομένα, αποτελεί προνομιακό πεδίο μελέτης. Το μέσο αυτό παράγει μαζική κουλτούρα, δηλαδή κατασκευάζει και προωθεί συλλογικά ιδέες, πεποιθήσεις και στάσεις σε άτομα από διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα (Στάμου 2012: 22· Τσάμη 2018: 38-41). Στο πλαίσιο αυτό, στον τηλεοπτικό λόγο προβάλλεται συχνά από ειδικούς και μη η χρήση της γλώσσας ως κακό πρότυπο (Moschonas & Spitzmüller 2010: 17-40). Ωστόσο, η αξιολόγηση της γλώσσας ως θετικής-αρνητικής, καλής-κακής, χυδαίας ή πρόχειρης δεν προσεγγίζει τα γλωσσικά «λάθη» περιγραφικά, κατανοώντας ότι αποτελούν ενδείξεις επερχόμενης γλωσσικής αλλαγής, αλλά οδηγεί σε άκρατη τάση για ρύθμιση και γλωσσική οριοθέτηση (Ξυδόπουλος 2004, 2020: 199-238).

Τέτοιες πεποιθήσεις εγείρουν μεταγλωσσικές απόψεις που εκδηλώνονται με παρεμβατικές συμπεριφορές ή διορθωτικές υποδείξεις (Μοσχονάς 2004). Οι διορθωτικές πρακτικές είναι γλωσσικές, αφού επιτελούνται στη γλώσσα, και μεταγλωσσικές, διότι συμβαίνουν όταν κάποιος/α προσπαθεί να υπαγορεύσει σε κάποιον/α άλλον/η πώς να μιλάει ή να γράφει (Μοσχονάς 2004). Προσεγγίζοντας, λοιπόν, περιγραφικά την έννοια του γλωσσικού «λάθους», δεν ερμηνεύονται μόνο οι αποκλίσεις από την νόρμα, δηλαδή οι αποκλίσεις από τους κανόνες και τις κανονικότητες που διέπουν ένα γλωσσικό σύστημα στη συγχρονία του, αλλά πολύ περισσότερο αναδεικνύονται οι κοινωνικές προσδοκίες για την αποδοχή και τη διαχείριση των αποκλίσεων αυτών από τους ομιλητές και τις ομιλήτριες (Καρβούνης 2017).

Μάλιστα, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που τα ζητήματα αυτά γίνονται διαπραγματεύσιμα υπό το πρίσμα του χιούμορ (Τσάκωνα 2013: 67-69· Švelch & Sherman 2017· Τσάμη 2018: 70-75). Αυτό σημαίνει πως τηλεοπτικά πρόσωπα προβάλλονται και στοχοποιούνται για την «κακή» χρήση της γλώσσας τους, προκαλώντας το γέλιο σε τηλεθεατές και τηλεθεάτριες, και αναδεικνύοντας, παράλληλα, το χιούμορ ως αμφιλεγόμενο φαινόμενο. Από τη μία, γλωσσικά ατοπήματα προσφέρουν γέλιο και από την άλλη, εδραιώνονται ιδεολογίες για την καταστροφή και την αλλοίωση της γλώσσας, ενώ οι ομιλητές και οι ομιλήτριες που τα διαρθρώνουν χαρακτηρίζονται ως μη μορφωμένοι/ες (Švelch & Sherman 2017· Τσάμη 2018: 70-75).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά η Γωγώ, παρουσιάστρια ψυχαγωγικής εκπομπής, η οποία βρίσκεται συχνά στο επίκεντρο σχολιασμού για τα γλωσσικά της σφάλματα και μετατρέπεται σε πρόσφορο υλικό για την ενότητα άλλης ψυχαγωγικής

εκπομπής, το ενδιαφέρον της οποίας εστιάζεται, μεταξύ άλλων, στη στηλίτευση γλωσσικών «λαθών». Στο πλαίσιο της εκπομπής όπου η ομιλήτρια αυτή σχολιάζεται, έχει διατυπωθεί χαρακτηριστικά ότι «κάθε φορά καινούργιες λέξεις χαλάνε», καθώς και ότι «πια μιλάμε ότι υπάρχει στόχος να τελειώσει η γλώσσα».

Παρά τις επανειλημμένες επισημάνσεις αυτού του τύπου, η Γωγώ συνεχίζει να παράγει, στον προφορικό και αυθόρμητο λόγο της, γλωσσικά «λάθη», έχοντας πλέον διαμορφώσει, όπως η ίδια αναφέρει, «μια διάλεκτο δική της». Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνει, έστω και παράδοξα, την αναγνωρισιμότητα και τη διαφοροποίησή της στο τηλεοπτικό τοπίο. Τελικά, η γλωσσική ποικιλία που χρησιμοποιεί η Γωγώ μπορεί να θεωρηθεί ιδιόλεκτος και να λειτουργήσει ως σήμα κατατεθέν της τηλεοπτικής της περσόνας.

2. Κωμικόγλωσσα: η περίπτωση της Γωγώς

Τα γλωσσικά «λάθη» της Γωγώς μπορούν να ιδωθούν συνολικά και να συγκαταλεχθούν στην ειδική κατηγορία της λεγόμενης *κωμικόγλωσσας* (jokelang), η οποία ανήκει στο ευρύτερο φάσμα των *κατασκευασμένων* (constructed), *τεχνητών* (artificial) ή *σχεδιασμένων* (planned) γλωσσών. Οι γλώσσες αυτές, που συχνά αποκαλούνται *συνοπτικά κατασκευόγλωσσες* (conlangs), αποσκοπούν στην κωμική πραγμάτωση της γλωσσικής έκφρασης, ιδίως στο πλαίσιο λογοτεχνικών έργων ή τηλεοπτικών σειρών (Φλιάτουρας & Κούκος 2019). Από την άποψη της χιουμοριστικής λειτουργίας, οι κωμικόγλωσσες εντάσσονται στη θεωρία του απροσδόκητου, σύμφωνα με την οποία το γέλιο προκύπτει από την παραβίαση των προσδοκιών του/της αποδέκτη/τριας (Attardo 2001· Τσάκωνα 2004, και τις εκεί αναφορές).

Ανάλογα παραδείγματα κωμικόγλωσσας συναντώνται διεθνώς, όπως η Zango του Rick Harrison, μια γλώσσα κατασκευασμένη εξ ολοκλήρου εκ του μηδενός, και η Animalic, που χαρακτηρίζεται από μη κατανοητούς συνδυασμούς υπαρκτών λέξεων (Φλιάτουρας & Κούκος 2019). Στο ελληνικό πλαίσιο, μορφές παικτικής γλωσσικής κατασκευής, αν και ηπιότερες και περισσότερο προσανατολισμένες στη σάτιρα, εμφανίζονται ήδη στο έργο του Δημήτρη Ψαθά (Μαντάμ Σουσου) και του Νίκου Τσιφόρου, αλλά και του Μέντη Μποσταντζόγλου (Μποστ) με τη συνειδητή ανορθογραφία του και τη σατιρική ανατροπή της γλωσσικής κανονικότητας (Μπεκάκου & Φλιάτουρας 2018· Φλιάτουρας & Κούκος 2019).

Σύγχρονες εκφάνσεις του φαινομένου παρατηρούνται στο «Καφέ της Χαράς» των Χάρη Ρώμα και Άννας Χατζησοφιά, στα Φατσέικα, όπου, όπως και στην κωμικόγλωσσα της Γωγώς, η παικτική νεολογία λειτουργεί ως μηχανισμός χιούμορ, μεταγλωσσικού σχολιασμού και κατασκευής γλωσσικής και κοινωνικής ταυτότητας (Φλιάτουρας & Κούκος 2019).

Στην περίπτωση της Γωγώς, μπορούμε να μιλήσουμε για μια κλειστή κωμικόγλωσσα, η οποία έχει νόημα ύπαρξης μόνο όσο προβαλλόταν σατιρικά μέσα από την εκπομπή «Καλό Μεσημεράκι». Η γλώσσα της είναι συστηματική, καθώς διέπεται από νόμους και τάσεις λειτουργίας, αλλά και παραγωγική, καθώς διαθέτει μεγάλο αριθμό παικτικών λεξικών μονάδων. Οι παραγόμενοι τύποι της εντάσσονται, από την άποψη της γλωσσικής δημιουργικότητας, στην κατηγορία της παικτικής νεολογίας (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1986· Κατσούδα & Νάκας 2012). Η Γωγώ παράγει λεξικές μονάδες που καλύπτουν όλο το συνεχές της παικτικής κατασκευαστικότητας, από περιφερειακά γλωσσικά και εν δυνάμει στοιχεία έως αντιγλωσσικά στοιχεία, όπως οι σολοικισμοί. Ειδικότερα, παρατηρούνται φωνολογικοί και μορφολογικοί σχηματισμοί εκ του μηδενός, μεταβολές λεξικών μονάδων, μη παραγωγικές ή αδιαφανείς διαδικασίες, όπως η παρετυμολογία και η σύμφυση, καθώς και χρήση περιφερειακών λεξιλογίων ή μορφοσυντακτικών ασυμμετριών (Τσάκωνα 2013: 67-69· Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2015· Φλιάτουρας & Κούκος 2019).

Τέλος, ως προς τη λειτουργία του χιούμορ, η γλωσσική δημιουργικότητα της Γωγώς αποδεικνύεται ιδιαίτερα επιτυχημένη, καθώς αποτέλεσε αναπόσπαστο στοιχείο της εκπομπής του Νίκου Μουτσινά και συνδέθηκε με τη σατιρική προβολή του «λάθους». Παρά τις πολλαπλές αποκλίσεις από την «κανονική» χρήση, η γλώσσα της παραμένει απολύτως κατανοητή και επικοινωνιακά λειτουργική. Η «εσφαλμένη» χρήση της, επομένως, δεν συνιστά ένδειξη γλωσσικής ανεπάρκειας, αλλά λειτουργεί ως συνειδητός μηχανισμός αυτοπροβολής και στρατηγική συγκρότησης της τηλεοπτικής της ταυτότητας. Μέσω αυτής της διαδικασίας, η Γωγώ εδραιώνεται ως χαρακτηριστική περσόνα της μαζικής κουλτούρας, γεγονός που αποτυπώνεται και από την καθιέρωσή της με το προσωνύμιο «Γωγουλίни».

3. Δεδομένα

Τα δεδομένα της έρευνας προέρχονται από την τηλεοπτική εκπομπή «Καλό Μεσημεράκι», η οποία προβλήθηκε στο κανάλι ΣΚΑΪ, κατά την περίοδο 2019-2023, με

κεντρικό παρουσιαστή και υπεύθυνο προγράμματος τον Νίκο Μουτσινά. Η αξιοποίηση τηλεοπτικών δεδομένων αποτελεί καταξιωμένη κοινωνιογλωσσολογική πρακτική, χάρη στη μεγάλη τους διάχυση και, άρα, στον ρόλο που αυτά διαδραματίζουν ως πρότυπα χρήσεων για το κοινό (Μακρή-Τσιλιπάκου 2012).

Συγκεκριμένα η ανάλυση βασίστηκε στην ενότητα της εκπομπής «Χρυσή Τηλεόραση», κατά την οποία η στηλίτευση γλωσσικών «λαθών» και η χιουμοριστική ανάδειξη ιδιότυπων εκφράσεων συνιστούσε βασικό μηχανισμό ψυχαγωγίας και γλωσσικού σχολιασμού. Τα αποσπάσματα της εκπομπής της Γωγώς προβάλλονταν στην ενότητα αυτή ύστερα από επεξεργασία, ώστε να είναι μαρκαρισμένοι οι αποκλίνοντες τύποι και να σχολιάζονται ζωντανά από τον Νίκο Μουτσινά, ενσωματώνοντας μεταγλωσσικό σχολιασμό και στοιχεία χιούμορ.

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε ύστερα από απομαγνητοφώνηση των διαθέσιμων επεισοδίων της εκπομπής «Καλό Μεσημεράκι» μέσω της πλατφόρμας YouTube. Από το υλικό αυτό συγκροτήθηκε σώμα δεδομένων με 400 ατάκες της Γωγώς, οι οποίες αναδεικνύονται κατά την προβολή των αποσπασμάτων.

4. Εργαλεία ανάλυσης

Η ανάλυση του υλικού στηρίχθηκε στη μελέτη των Φλιάτουρα & Κούκου (2019) για τα Φατσέικα, η οποία προσφέρει ένα λειτουργικό πλαίσιο για την εξέταση των γλωσσικών μηχανισμών κατασκευής λεξικών μονάδων, φωνολογικών, μορφολογικών, σημασιολογικών και λεξικολογικών. Ακόμα, αναλύονται οι παικτικές λεξικές μονάδες ως μορφές γλωσσικής δημιουργικότητας. Στο ίδιο πλαίσιο, εξετάζεται και ο ρόλος του λόγιου και μη λόγιου χρηστικού επιπέδου, μέσω φαινομένων λογοποίησης ή απολογοποίησης/ λαϊκοποίησης των τύπων, που συμβάλλουν στην κατασκευή της περσόνας της ομιλήτριας και στη διαμόρφωση του γλωσσικού της ύφους. Με άλλα λόγια, αναδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο η παρουσιάστρια διαχειρίζεται τα γλωσσικά «λάθη», άλλοτε για να προβληθεί ως μορφωμένη, κάνοντας για παράδειγμα υπερδιόρθωση,¹ και άλλοτε ως εντελώς αδαής.

Για τις κοινωνικές και μεταγλωσσικές απόψεις και στάσεις του κεντρικού παρουσιαστή, Νίκου Μουτσινά, αξιοποιώ τις έννοιες της ετεροδιόρθωσης και αυτοδιόρθωσης (Schegloff *et al.* 1977: 361-382· Jefferson 1987: 86-100· Μακρή-

¹ Βλ. σχετικά Ξυδόπουλος (2004, 2020: 199-238) και τις εκεί αναφορές.

Τσιλιπάκου 1997: 532-546, 2012: 928-939). Η πρακτική της διόρθωσης μπορεί να αφορά οποιοδήποτε στοιχείο της συνομιλίας για την αποκατάσταση των «λαθών» και είναι δυνατόν να εκκινήσει από οποιοδήποτε άτομο, αλλά να πραγματοποιηθεί είτε από το ίδιο είτε από κάποιον/α άλλον/η (Schegloff *et al.* 1977: 361-382). Η ετεροδιόρθωση, ωστόσο, δεν είναι επιθυμητή σε σχέση με την αυτοδιόρθωση και αποτελεί μαζί με τον σχολιασμό μέσο για τον στιγματισμό, τόσο των σχετικών τύπων, όσο και των χρηστών/τριών για τα οποία γίνονται «υπόλογοι/ες» (Jefferson 1987: 86-100· Μακρή-Τσιλιπάκου 1997: 535).

5. Ανάλυση υλικού

5.1. Μηχανισμοί και διαδικασίες κατασκευής λεξικών μονάδων

Αναλύοντας τα παραδείγματα της γλώσσας της Γωγώς φαίνεται πως οι γλωσσικοί μηχανισμοί αλλά και οι διαδικασίες που αξιοποιούνται συνδέονται σχεδόν με όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης – φωνολογικό, μορφολογικό, σημασιολογικό – αλλά και με το λεξιλόγιο. Μάλιστα, συλλειτουργούν ως αποτέλεσμα της συνεπίδρασης των γλωσσικών επιπέδων, για αυτό και είναι συνήθως διεπίπεδοι και διαβαθμίσιμοι. Εκκινούν συχνά από την ηχητική ομοιότητα, τη μορφολογική αλλαγή, και κυρίως την αναλογία, αλλά και από τις σημασιολογικές σχέσεις των λεξικών μονάδων, ενώ η βάση μπορεί να είναι είτε λεκτική είτε φραστική. Παρακάτω παραθέτω ενδελεχώς δειγματοληπτικά παραδείγματα:

(1) Φωνολογικοί μηχανισμοί και διαδικασίες: Σε φωνολογικό επίπεδο αξιοποιούνται στη γλώσσα της Γωγώς πρωτογενείς και δευτερογενείς μηχανισμοί και διαδικασίες. Συγκεκριμένα, πρωτογενείς φωνολογικοί μηχανισμοί και διαδικασίες που χρησιμοποιούνται είναι η ανομοίωση, λ.χ. *απαστραύτουσα* [απαστράπτουσα], *κτες* [χθες], η συνίζηση, λ.χ. *να ευχηθούμε σε όλες τις νιόνυφες* [νεόνυμφες], *το μαθαίνεις μωρό μου παπαγαλιά* [παπαγαλία] και η ηχηροποίηση/ αποηχηροποίηση, λ.χ. *σου έχω στείλει εδώ και πάρα πολύ γκαιρό* [καιρό], *φέρτε μου ένα... έναν συνθετήρα* [συνδετήρα]. Ακόμα, αξιοποιείται η παρωνυμία, λ.χ. *τους δίνετε τα φόντα σας* [φώτα], *να ενεργοποιήσουμε τα τσάρκα* [τσάκρα], *δεν μπορώ να ορθώσω λέξη* [αρθρώσω], *καλύπτετε όλοι τη χάσμα των... όλη τη φάσμα* [γκάμα], και αναγραμματισμοί/ ανασυλλαβισμοί λ.χ. *στο ανάλκιδρο να κάτσεις* [ανάκλιντρο], *αυτό το γλάνο βλέμμα* [λάγνο], *τελιδιάσκεψη* [τηλεδιάσκεψη] και *ασεξοράις* [αξεσοράιζ].

Παράλληλα, τα «λάθη» της Γωγώς ερμηνεύονται με βάση το φαινόμενο της παρετυμολογίας, ως αποτέλεσμα δευτερογενών φωνολογικών μηχανισμών. Ειδικότερα, ως προς το είδος μπορεί να οδηγούν σε φωνολογική απώλεια, λ.χ. *Ντουμπάι; Θέλω κάτι πιο ζωτικό* [εξωτικό], φωνολογική προσθήκη, λ.χ. *τον συμπαραστάχη μου* [συμπαραστάτη], φωνολογική τροπή, λ.χ. *ήταν σαν αλουμινόχορτο* [αλουμινόχαρτο] και μετακίνηση, λ.χ. *Μαλβίδες* [Μαλδίβες]. Σχετικά με τον βαθμό επενέργειας, εντοπίζεται φθογγική φωνολογική αλλαγή, λ.χ. *αυτά όλα είμαι εγώ, είμαι συσσωρευμένη* [συσσωρευμένη], συλλαβική, λ.χ. *να ανεβαίνει η τεσερόνη* [τεστοστερόνη] ή πολυτεμαχιακή, λ.χ. *θα γίνει μία εντίσιονερ με επώνυμους* [οντισιόν].

(2) Μορφολογικοί μηχανισμοί: Στην κωμικόγλωσσα της Γωγώς αξιοποιούνται αρκετοί μορφολογικοί μηχανισμοί, όπως η παρετυμολογία, είτε είναι φραστική λ.χ. *μπόντι πέι* [body painting], είτε λεκτική, λ.χ. *το δηλώνω ρητώς και ευστρατός* [ευθαρσώς]. Επιπλέον, πολλά παραδείγματα δείχνουν ότι χρησιμοποιείται η διαδικασία της σύμφυρσης,² λ.χ. *εμείς δεν είμαστε οπαδοί, ούτε οπαδόμαστε γενικότερα με τις ομάδες* [φανατίζόμαστε + οπαδός], *είναι εποχιακό, μόλις εποχιαστείτε* [προσαρμοστείτε + εποχή], *να μπορέσει να ανταπεξέλθει* [ανταπεξέλθει + ανταποκριθεί]. Στους μορφολογικούς μηχανισμούς εντάσσεται και η προσαρμογή δανείου (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994) και καταγράφονται αρκετές περιπτώσεις στο υλικό, λ.χ. *το μπαγκράουντ του πλατού μας* [πλατό], *μια γκοσιπάετη εκπομπή* [γκόσιπ].

Ένας ακόμα μηχανισμός που διακρίνεται στη γλώσσα της Γωγώς είναι η αναλογική επέκταση ή αλλιώς εξομάλυνση (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2004). Η αναλογική επέκταση μπορεί να περιλαμβάνει την αλλομορφική εναλλαγή, είτε αυτή είναι θεματική, λ.χ. *το δάγκασε* [δάγκωσε], *σε πόσες ταινίες έχεις συμμετέχει* [συμμετάσχει], είτε είναι προσφυματική (κλιτική ή παραγωγική) λ.χ. *κάθεται και μετά ταμποναρίζεται* [ταμπονάρεται], *είμαι καλή εμπορεύτρια* [έμπορος]. Παράλληλα, η αναλογική επέκταση μπορεί να πραγματωθεί και μέσω της αλλαγής μορφολογικού χαρακτηριστικού, δηλαδή του γένους, λ.χ. *ένας τσιγάρος δρόμος* [τσιγάρο], της πτώσης, λ.χ. *άνευ νυστέρι* [νυστεριού], της κλιτικής τάξης, λ.χ. *βαθιό καλοκαίρι* [βαθύ] και της γραμματικής κατηγορίας, λ.χ. *εγώ είμαι πολυπράγμα* [πολυπράγμων].

² Βλ. σχετικά Ralli & Xydopoulos (2012) και Κατσούδα & Νάκας (2013).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η διαδικασία της υπερδιόρθωσης, ή/και της μεταπήδησης μεταξύ του λόγιου και μη λόγιου χρηστικού επιπέδου (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2004, 2018· Ξυδόπουλος 2004, 2020: 199-238). Κατά τον Φλιάτουρα & Κούκο (2019) ο μηχανισμός αυτός περιγράφει την ψευδο-λογοποίηση με τη μορφή της λόγιας ενίσχυσης, λ.χ. *και ενόψει εορτών* [εν όψει εορτών], την αμιγώς λογοποίηση, λ.χ. *ο Χ είναι σχεδιαστάς* [σχεδιαστής] και από την άλλη την ψευδο-απολογοποίηση με τη μορφή της ενίσχυσης της λαϊκότητας, λ.χ. *δεν θέλω να ευλογώ τα μούσια* [γένια] και της αμιγούς λαϊκοποίησης, λ.χ. *επειδή έχουν ξεχρονιστεί πάρα πολύ τα σχολεία* [εκσυγχρονιστεί].

Εντοπίζεται, επίσης, σε αρκετά παραδείγματα η αντικατάσταση/ υποκατάσταση, που μπορεί να χαρακτηρίζεται μορφηματική, λ.χ. - *μου δίνουν στίχο - Α!* και τα *μηλοποιείς* [μελοποιείς], αλλομορφική, λ.χ. *απαστράφτουσα* [απαστράπτουσα], ή ακόμα να σχετίζεται με την προσθήκη ή την αφαίρεση κάποιου προσφύματος, λ.χ. *είμαστε συνάδελφοι διότι ξέρετε ότι και εγώ ενασχολούμαι* [ασχολούμαι], να γίνεται πιο δραστικό το παιχνίδι [διαδραστικό]. Μορφολογικός μηχανισμός που αξιοποιείται στο υλικό είναι και η αλλαγή της λεξικής υπόστασης μέσω αποφραστικής λεξικοποίησης (από φράση σε λέξη), λ.χ. *καλά εμείς θα τα πούμε και κατιδιά* [κατ' ιδίαν], αλλά και η αλλαγή της μορφολογικής υπόστασης, που μπορεί να πραγματώνεται είτε με την μορφολογικοποίηση φράσης/ παγιωμένης έκφρασης, δηλαδή από συντακτική φράση να γίνεται μορφολογικά δομημένη λέξη, λ.χ. *όταν σας δεσμεύω εναερίως* [στον αέρα (ενν. της εκπομπής)] ή να γίνεται σύνθετη λέξη, λ.χ. *να τρωγοπιείς καλά* [να φας και να πιείς καλά]. Τέλος, ενδέχεται να γίνεται αλλαγή της δόμησης ως αποτέλεσμα της παρετυμολογίας που οδηγεί είτε σε ημιδόμηση (αναγνώριση επιθήματος ή βάσης), λ.χ. *σανηγευτικός* [σαηγευτικός], είτε σε αναδόμηση, από παράγωγη σε σύνθετη και το αντίστροφο, λ.χ. *προπρόθεμα* [μακροπρόθεσμα] είτε σε ψευδοδόμηση, από απλή σε σύνθετη/ παράγωγη λέξη, λ.χ. *το κοστούμι αυτό σε κάνει στρέιτινγκ* [στρέιτ].

(3) Σημασιολογικοί μηχανισμοί: Στην κωμικόγλωσσα της Γωγώς εντοπίζονται μηχανισμοί σημασιολογικής αλλαγής (Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004: 161-165), όπως η αξιολογική αλλαγή, που περιλαμβάνει τη σημασιολογική βελτίωση, λ.χ. *βλέπω πως θα γονοποιήσουμε* [γονιμοποιήσουμε] και τη σημασιολογική δείνωση, λ.χ. *σου κάνει μόνο μακαρονάδες* [μακαρονάδες] και η εκφραστική αλλαγή που οδηγεί σε μεταφορά/ κυριολεξία, λ.χ. *είσαι αστρολόγος από αυτές που αστρολογεύουν* [γνωρίζουν καλά τα ζώδια] ή σε υπερβολή, λ.χ. *με το γλωσσάκι να τρισφογυρίζει* [τρεις φορές στριφογυρίζει].

Τέλος, παρατηρείται περιγραφική/αναφορική αλλαγή μέσω υποκατάστασης, λ.χ. *αξιοκρατικούς χορούς* [αριστοκρατικούς], *αθλογραφείς* [αθρογραφείς], *πρωτεύουν οι γάμοι* [προηγούνται].

(4) Λεξικολογικοί μηχανισμοί: Σύμφωνα με τον Φλιάτουρα & Κούκο (2019), η λεξικολογική αλλαγή αφορά υπαρκτές λεξικές μονάδες, εν δυνάμει λεξιλογικά στοιχεία και αντιγλωσσικά στοιχεία (σολοικισμούς). Πιο συγκεκριμένα, οι υπαρκτές λεξικές μονάδες μπορεί να είναι λαϊκότροπες ή διαλεκτικές, είναι αποτέλεσμα μετακίνησης ή δανεισμού από περιφερειακά/ ειδικά λεξιλόγια και συνήθως είναι χαμηλής συχνότητας, λ.χ. ο *σινεμάς* [σινεμά], *γευστογνώστης* [γευσιγνώστης], *μπουμπουλώνουμε* [κουκουλώνουμε]. Επιπλέον, στις υπαρκτές λέξεις εντάσσονται οι παιδικές/ παθολογικές που δείχνουν ελλιπή κατάκτηση ή πραγμάτωση της γλώσσας (βλ. Μότσιου 2015), λ.χ. *για τους λάτρες του σινεμά* [λάτρες], *εφεύρηκε* [εφευρέθηκε], οι κωμικές, λ.χ. *γιουροβίζο* [γιουροβίζιον], *είμαστε γιουροβιζικοί* [γιουροφάν], ή μπορεί να προκύπτουν με υποκατάσταση μέσω συνωνυμοποίησης, λ.χ. *τιβεπερσόνες* [τηλεπερσόνες], ή αντωνυμοποίησης, λ.χ. *κάποιον που δεν θες εσύ και τον έχεις κάνει ad-follow* [unfollow].

Τα εν δυνάμει λεξικά στοιχεία³ αφορούν σημασιολογικούς νεολογισμούς, λ.χ. *λεπαρισμένη τρίχα* [η τρίχα έχει λέπια], ή δυνατές/ πιθανές λεξικές μονάδες, οι οποίες ως προς τη γραμματική τους κατηγορία μπορεί να είναι ουσιαστικά, λ.χ. *σουλουπώστρα* [αυτή που σουλουπώνει], ρήματα, λ.χ. *ενασχολούμαι* [ασχολούμαι], επίθετα, λ.χ. *πρωτόγνωρος γονείς* [πρώτη φορά γονιός], επιρρήματα, λ.χ. *σας δεσμεύω εναερίως* [στον αέρα της εκπομπής]. Ακόμα, με βάση τη μορφολογική κατηγορία τα εν δυνάμει λεξικά στοιχεία διακρίνονται σε απλές λεξικές μονάδες, λ.χ. *με κόλαθους ονόματα* [κόλαφος], παράγωγες, λ.χ. να μπουν *ικόγνιτα* [ινκόγκνιτο], αλλά και σύνθετες, λ.χ. *είμαι μονογονιδιακή οικογένεια* [μονογονεική].

Σχετικά με τα αντιγλωσσικά στοιχεία στη γλώσσα της Γωγώς κατασκευάζονται συνήθως με μορφολεξική ασυμμετρία λόγω χρήσης μη υπαρκτής λέξης, λ.χ. *έχω μείνει σπιτλες* [speechless], ή μη δυνατής αλλομορφίας, λ.χ. *συνεχίστε και στείλνετε* [στέλνετε], ή μη δυνατής δόμησης, λ.χ. *γκαστρούλα* [γυναίκα γκαστρωμένη, ρήμα + -ούλα], ενώ παρουσιάζεται και συντακτική ασυμμετρία σε παγιωμένη έκφραση ή ελεύθερη φράση

³ Βλ. σχετικά Booij *et al.* (2000: 832-840) και Πάλλη (2005: 80, 89).

είτε κατ' αντικατάσταση, λ.χ. *τους δίνετε τα φόντα σας* [φώτα], είτε κατ' αντιμετάθεση, λ.χ. *άναψα το μπάνιο στο φως* [φως, μπάνιο].

Ανακεφαλαιώνοντας, φαίνεται πως η παρουσιάστρια διαμορφώνει μια ιδιότυπη ιδιόλεκτο μέσα από τις συνεχείς αποκλίσεις από το τι θεωρείται γλωσσικά «ορθό», η οποία γίνεται σήμα κατατεθέν της, και μπορεί να θεωρηθεί κωμικόγλωσσα. Παρά τον χαρακτηρισμό αυτό, είναι αξιοσημείωτο πως δεν είναι εκ του μηδενός κατασκευασμένη, αλλά είναι βασισμένη σε φυσική γλώσσα.

Έτσι, είναι δυνατό να θεωρηθεί πως υπάρχει ένα συνεχές, όπως άλλωστε μπορεί να νοηθεί σε κάθε κωμικόγλωσσα, στο ένα άκρο του οποίου τοποθετούνται οι υπαρκτές λέξεις χωρίς ανασημασιολόγηση, δηλαδή περιθωριακές, λαϊκότροπες⁴ λέξεις και κοινά γλωσσικά «λάθη», και στο άλλο άκρο οι αντιγλωσσικές λέξεις, ή αλλιώς σολοικισμοί. Στο κέντρο του συνεχούς τοποθετούνται οι πιθανές ή δυνατές λέξεις. Ανάμεσα στο πρώτο άκρο και το κέντρο μπορούν να ενταχθούν οι παικτικοί σημασιολογικοί νεολογισμοί, που αποτελούνται από υπαρκτές λέξεις με ή χωρίς αλλαγές στη μορφολογία τους και νέα σημασία για παικτικούς λόγους. Από την άλλη, μεταξύ του κέντρου και του άλλου άκρου μπορούν να τοποθετηθούν παικτικές κατασκευές, που περιλαμβάνουν μη υπαρκτές λέξεις, όπως σχηματισμοί ύστερα από φαινόμενα όπως η αναλογία ή η παρετυμολογία.

5.2 Διορθώσεις και πρακτικές σχολιασμού: ετεροδιορθώσεις/ αυτοδιορθώσεις

Η ετεροδιόρθωση προκύπτει όταν η αποκατάσταση δεν γίνεται από τον ίδιο τον ομιλητή και την ίδια την ομιλήτρια, αλλά από άλλον συμμετέχοντα ή άλλη συμμετέχουσα και συχνά αναδεικνύει μεταγλωσσικές απόψεις και στάσεις, αξιολογήσεις για τη γλώσσα, ενώ ταυτόχρονα οδηγεί στον στιγματισμό και την υποτίμηση του ομιλητή ή της ομιλήτριας (Μακρή-Τσιλιπάκου 1997, 2012).

Στο υλικό της παρούσας μελέτης, οι ετεροδιορθώσεις προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά από τον παρουσιαστή Νίκο Μουτσινά, ο οποίος, υιοθετώντας ρόλο γλωσσικού κριτή, επαναλαμβάνει ή σχολιάζει ειρωνικά τους αποκλίνοντες τύπους που χρησιμοποιεί η Γωγώ. Ήδη τα περισσότερα από αυτά τα «εσφαλμένα» στοιχεία έχουν μαρκαριστεί οπτικά κατά την τηλεοπτική επεξεργασία των αποσπασμάτων, γεγονός που καθιστά τη διόρθωσή τους προκατασκευασμένη και σκηνοθετημένη. Ενδεικτικά παραδείγματα:

⁴ Βλ. Ξυδόπουλος (2008: 233-260)

(1)

α. Γωγώ: το κρύο ενδέχεται τελικά για γίνουμε ένα;

Μουτσινάς: τι σε νοιάζει και αν δέχεται και αν δεν δέχεται

β. Γωγώ: αυτά τα μαγουλάκια, λες και τα έχουν φουσκώσει με λήλιον

Μουτσινάς: ποιο είναι το λήλιον; το λήλιον είναι το πιο ωραίο από όλα, να μαζευτούμε να πιούμε λίγο λήλιον

γ. Γωγώ: δεν επιτρέπω μέσα από αυτή την τηλεοπτική εκπομπή να παρεφέρεστε

Μουτσινάς: δεν παρεφέρομαι, πάρα πολύ ωραίο το παρεφέρεστε, κανείς δεν παρεφέρεται

δ. Γωγώ: γιατί εδώ είμαστε μια γκοσιπάετη εκπομπή

Μουτσινάς: γκοσιπαετής πόλεμος

Οι παρεμβάσεις αυτές λειτουργούν με παιγνιώδη τρόπο ως σχολιασμοί με κωμική πρόθεση, μετατρέποντας το «λάθος» σε κοινό σημείο γέλιου. Όπως παρατηρεί η Μακρή-Τσιλιπάκου (1997: 535), τέτοιες πρακτικές επιτελούν μεταγλωσσικό σχολιασμό, με στόχο να προβάλλουν πρότυπα «ορθότητας» και να υπογραμμίσουν το ποιος/α έχει το δικαίωμα να διορθώνει.

Παράλληλα, καταγράφονται περιπτώσεις που ο παρουσιαστής προβαίνει σε αποκατάσταση του εσφαλμένου τύπου, αντικαθιστώντας τον με τον «ορθό» και συνοδεύοντας τη διόρθωση με σχόλιο που συνδυάζει σαρκασμό και παιγνιώδη μεταγλωσσικό σχολιασμό. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, η ομιλήτρια κατασκευάζεται ως μη μορφωμένη περσόνα, ενώ ο παρουσιαστής ως μορφωμένος επιτελεί ρόλο διορθωτή. Ενδεικτικά παραδείγματα:

(2)

α. Γωγώ: φέρτε μου ένα, έναν συνθετήρα (ενν. τσιμπιδάκι για τα μαλλιά)

Μουτσινάς: ο συνθετήρας; είναι πιο λόγιο από το συνδετήρας, συνθετήρα έχετε; θα σου δώσει το καλύτερο, αν πεις ένα συνδετήρα, θα σου δώσει το απλό

β. Γωγώ: κοιτάτε πόσες εναλλαγές σας δίνει

Μουτσινάς: οι εναλλαγές τι ήταν; οι εναλλακτικές; πιο ωραίες οι εναλλαγές, βρε παιδί μου

γ. Γωγώ: τη Μαρία την έχουμε γνωρίσει μέσα από τα τηλεοπτικά πρότζεκ

Μουτσινάς: και το πιο ωραίο τι είναι, δεν καταλαβαίνει εκείνη τη στιγμή, δηλαδή το πρότζεκ, δεν της έλλειψε το -τ, και μια βδομάδα να περνούσε δεν θα έλεγε τι έχω ξεχάσει; βάλε ένα -τ-, είναι αλήθεια και πιο ωραίο το πρότζεκ. Και που το λες πρότζεκτ, αλλάζει τίποτα; φτύνεις, έχει πολλή σταγόνα, πρότζεκ, άκου, πρότζεκ με κορονοϊό, πρότζεκτ - σταγονίδιο, μπράβο το Γωγουλίνι

δ. Γωγώ: μονίμως τρέχει η επιχαιρότητα

Μουτσινάς: η επιχαιρότητα έχει δίκιο, επιχαιρότητα είναι, δεν είναι επικαιρότητα

Σε ελάχιστες περιπτώσεις, μέλη του πάνελ συμμετέχουν στη διαδικασία ετεροδιόρθωσης, αντικαθιστώντας τον εσφαλμένο τύπο με έναν άλλον εξίσου αποκλίνοντα, εντείνοντας έτσι τη σχεδιοποιημένη κωμικότητα των «λαθών». Ενδεικτικά:

(3)

α. Γωγώ: το δηλώνω ρητώς και... ευστρατός λέγεται;

Συνεργάτες: ευθρασώς

β. Γωγώ: αυτές οι μπουσκέτες (ενν. μπαγκέτες του μαέστρου)

Συνεργάτης: δεν είναι μπουσκέτες, είναι μπρουσκέτες

γ. Γωγώ: βενετενικά μιλάνε

Συνεργάτης: όχι ρε βενεζιάνικα

Η ειρωνική διόρθωση του «λάθους με λάθος» φαίνεται να γίνεται μεταγλωσσική πρακτική για την πρόκληση χιούμορ, υπογραμμίζοντας από τη μία τον παικτικό χαρακτήρα της εκπομπής και από την άλλη την προγραμματισμένη παραγωγή και προβολή του «λάθους» ως κωμικού πόρου.

Από την άλλη πλευρά, η αυτοδιόρθωση, δηλαδή η προσπάθεια του ίδιου του ομιλητή και της ίδιας της ομιλήτριας να διορθώσει ένα προηγούμενο εκφώνημα, εμφανίζεται

σπάνια στο υλικό. Στις περιπτώσεις αυτές, η Γωγώ προσπαθεί να αποκαταστήσει μόνη της τον «εσφαλμένο» τύπο, συχνά ενσυνείδητα και με απολογητική στάση.

(4)

α. Γωγώ: νομίζω ότι καλύπτετε όλοι τη χάσμα των... όλη τη φάσμα, συγγνώμη για το λάθος μου το λεκτικό

β. Γωγώ: είμαι καλή εμπορεύτρια, γιατί τα εμπορεύομαι κατάλαβες, είμαι εμπόρισα

Παρά το γεγονός ότι τέτοιες περιπτώσεις είναι περιορισμένες, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ειδικότερα, στο παράδειγμα (β), η αυτοδιόρθωση ενσωματώνεται στο τηλεοπτικό μοντάζ της εκπομπής «Καλό Μεσημεράκι» και μαρκάρεται, δηλαδή αποτυπώνεται γραπτώς, ως εσφαλμένη, αυτή τη φορά όχι από την ομιλήτρια, αλλά από την ίδια την ομάδα παραγωγής της εκπομπής του Νίκου Μουτσινά. Η ανορθογραφία αυτή δεν γίνεται αντιληπτή ούτε από τον παρουσιαστή, ο οποίος, ως διορθωτής και σχολιαστής των γλωσσικών «λαθών», θα μπορούσε θεωρητικά να επισημάνει την απροσεξία των συνεργατών του. Η περίπτωση αυτή αναδεικνύει, με τον πιο ειρωνικό τρόπο, ότι τα όρια μεταξύ του «εγγράμματος διορθωτή» και της «αμόρφωτης» ή «αδαούς» παρουσιάστριας είναι μάλλον ρευστά και αμφισβητήσιμα, αποκαλύπτοντας έτσι το αμφιλεγόμενο πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η ιδεολογία της διόρθωσης της γλώσσας.

6. Συμπεράσματα και συζήτηση

Συμπερασματικά, γίνεται σαφές πως τα λεγόμενα «λάθη» της Γωγώς δεν αποτελούν απλώς τυχαίες αποκλίσεις από τη νόρμα. Αντίθετα, συνιστούν μια κωμικόγλωσσα που είναι οργανωμένη και συστηματική, καθώς διέπεται από φυσικές γλωσσικές λειτουργίες και βασίζεται σε συγκεκριμένους μηχανισμούς που διασφαλίζουν την εσωτερική της συνέπεια. Αναδεικνύονται μηχανισμοί του εσωτερικού δανεισμού και της λόγιας παραγωγικότητας, ενώ σε επίπεδο μορφολογικής πλαστικότητας και λεξιλογικής ποικιλίας ενεργοποιείται το δυνητικό λεξιλόγιο, ανασύροντας στοιχεία από το λαϊκότροπο και περιθωριακό λεξιλόγιο. Σημαντικό είναι ότι οι «εσφαλμένοι» τύποι δεν επηρεάζουν την κατανόηση του λόγου, αλλά διαφυλάσσουν τη διαφάνεια και τη λειτουργικότητά του.

Παράλληλα, αξιοσημείωτος είναι ο συνδυασμός του απροσδόκητου: από τη μία ο ρόλος της κεντρικής παρουσιάστριας που γνωρίζει να χειρίζεται «σωστά» τη γλώσσα και προβαίνει σε λογοποίηση των τύπων, και από την άλλη η ημιμαθής Γωγώ που δημιουργεί λαϊκότροπες λέξεις και φράσεις. Αυτό διαμορφώνει έναν υβριδικό χαρακτήρα, μια περσόνα που προκαλεί το χιούμορ μέσω του παράλογου. Το χιούμορ δεν λειτουργεί απλώς ως μέσο ψυχαγωγίας· γίνεται στρατηγικό εργαλείο αυτοπροβολής, μετατρέποντας τα λεγόμενα «λάθη» σε πηγή αναγνωρισιμότητας. Μέσα από τη σκόπιμη προβολή των γλωσσικών αποκλίσεων, η Γωγώ αξιοποιεί τον στιγματισμό και τη στοχοποίησή της, για να ενισχύσει την τηλεοπτική της παρουσία και να εδραιώσει την περσόνα της ως χαρακτηριστική φιγούρα της μαζικής κουλτούρας.

Από την άλλη, η αντίληψη αυτή διαιώνίζεται από την εκπομπή του Νίκου Μουτσινά, καθώς η οριοθέτηση της γλωσσικής ποικιλίας μέσω του γέλιου αποτελεί μια αποδεκτή και απολύτως συντονισμένη διαδικασία με την κυρίαρχη ιδεολογία της γλωσσικής «καθαρότητας». Μέσα από αυτό το πλαίσιο, οι πρακτικές διόρθωσης, είτε ως ετεροδιόρθωση είτε ως αυτοδιόρθωση στοχεύουν να περιορίσουν τα «λάθη» και να υποδείξουν ότι το αποκλίνον είναι αποδεκτό μόνο μέσα στο πλαίσιο της ψυχαγωγίας. Τελικά, η κωμικόγλωσσα δεν λειτουργεί μόνο ως μέσο ψυχαγωγίας, αλλά και ως παράδειγμα προς αποφυγήν, αποκαλύπτοντας τις μεταγλωσσικές στάσεις και τις ιδεολογικές αντιλήψεις για τη γλωσσική οριοθέτηση που επικρατούν σε μέσα, όπως η τηλεόραση.

Συνολικά, η περίπτωση της Γωγώς αναδεικνύει τη σημασία της περιγραφικής και όχι ρυθμιστικής προσέγγισης των γλωσσικών «λαθών». Τα «λάθη» δεν αποτελούν απλά αποκλίσεις από τη νόρμα. Μπορούν να λειτουργήσουν ως εργαλείο χιούμορ, αυτοπροβολής, στρατηγικής συγκρότησης ταυτότητας και να πυροδοτήσουν την ανάδειξη απόψεων και στάσεων για τη γλώσσα. Ταυτόχρονα, η κωμικόγλωσσα, ως δυναμικό φαινόμενο, αποδεικνύεται ότι συνδέει τη γλωσσική δημιουργικότητα, την ψυχαγωγία, αλλά τελικά και την ιδεολογία, προσφέροντας ένα γόνιμο πεδίο για περαιτέρω μελέτη της σχέσης γλώσσας, χιούμορ και μαζικής κουλτούρας.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1986. Η Νεολογία στην Κοινή Νεοελληνική. Θεσσαλονίκη: Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 65.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1994. *Νεολογικός δανεισμός – Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και την αγγλοαμερικανική – Μορφοφωνολογική ανάλυση*. Θεσσαλονίκη: Εστία.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 2015. Οι νεολογισμοί: Κατάρα ή ευχή για την ελληνική γλώσσα; *Φαινόμενο*. Λουξεμβούργο: Ελληνική Παροικία.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. & Α. Φλιάτουρας, 2004. Η διάκριση λόγιο/ λαϊκό στην ελληνική γλώσσα: Ορισμός και ταξινόμηση. *Πρακτικά 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (ICGL)*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Attardo, S. 2001. *Humorous texts: A semantic and pragmatic analysis*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Booij, G., C. Lehman & J. Mugdan. 2000. *An International Handbook on Inflection and Word Formation*. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter.
- Georgakopoulou, A. 2000. On the sociolinguistics of popular films: Funny characters, funny voices. *Journal of Modern Greek Studies* 18 (1), 119-133.
- Jefferson, G. 1987. On exposed and embedded correction in conversation, Στο G. Button, J.R.E. Lee (επιμ.), *Talk and Social Organisation* Clevedon, England, Multilingual Matters, 86-100.
- Καραντζόλα, Ε., & Α. Φλιάτουρας 2004. *Γλωσσική Αλλαγή*. Αθήνα: Νήσος.
- Καρβούνης Χ. 2017. Γλωσσικός εξαρχαϊσμός και «ιδεολογική» νόρμα: Ζητήματα γλωσσικής διαχείρισης στη νέα ελληνική, Στο *Πρακτικά του 12ου Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας* - vol. 1-2, 507-523.
- Κατσούδα, Γ. & Θ. Νάκας. 2013. *Όψεις της νεολογίας: Σύμφυση και επανευτομολόγηση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. 1997. ΚΡΑΣΙ ΗΜΙΑΦΡΩΔΗ και ΨΩΜΑΚΙΑ ΠΛΗΡΗΣ για να ΕΧΟΥΜΕ ΥΓΙΕΙΣ ΜΑΛΛΙΑ επειδή ΕΙΝΑΙ ΔΥΣΜΕΝΗ ΧΡΟΝΙΑ. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 17, 532-546.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. 2012. Η αυτο-/ετερο-διόρθωση ως μέτρο κοινωνιογλωσσικής επίγνωσης: Η περίπτωση της προσφώνησης/αναφοράς. Στο Ζ. Γαβριηλίδου, Α. Ευθυμίου, Ε. Θωμαδάκη, & Π. Καμπάκη-Βουγιουκλή (επιμ.), *Επιλεγμένα Πρακτικά του 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 929-939.
- Moschonas, S. & J. Spitzmuller. 2010. Prescriptivism in and about the media: a comparative analysis of corrective practices in Greece and Germany, Στο S. Johnson & T. M. Milani (επιμ.), *Language ideologies and media discourse: texts, practices, politics*. Continuum, 17-40.
- Μοσχονάς, Σ. 2004. Διορθωτικές πρακτικές, στο *Χρήσεις της γλώσσας* (Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου), 3-5 Δεκεμβρίου, Αθήνα, 151-174.
- Μότσιου. Ε. 2015. Παρετυμολογία και παιδική γλώσσα. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση* 60, 110-119.

- Μπεκάκου, Π. & Α. Φλιάτουρας. 2018. Παιχνίδια (αν)ωρθογραφείας στον Μποστ. *Μποστ: ο συγγραφέας, ο γελοιογράφος και το έργο του*, Πρακτικά Συνεδρίου που οργανώθηκε για τον Μποστ στο ΤΕΦ./ΔΠ. 1-6 & 8.
- Ξυδόπουλος, Γ. 2004. Τι είναι τελικά τα γλωσσικά λάθη; *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 24, 519-530.
- Ξυδόπουλος, Γ. 2020. Μια διεισδυτική ματιά στα γλωσσικά λάθη. Στο Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (επιμ.), *Το λάθος και η δυναμική του στη γλώσσα και στην επικοινωνία*, 199-238. Αθήνα: Gutenberg.
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ralli, A. & G. J. Xydopoulos. 2012 Blend formation in Modern Greek, Στο V. Renner, F. Maniez & P. Arnaud (επιμ.), *Cross-disciplinary perspectives on lexical blending. Trends in Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter, 35-50.
- Schegloff, E. A. 1987. Between micro and macro: contexts and other connections. Στο J. C. Alexander, B. Giesen, R. Munch, N. J. Smelser (επιμ.), *The Micro-Macro Link*. Berkeley: University of California Press, 207-234.
- Στάμου, Α. 2012. Αναπαραστάσεις της κοινωνιογλωσσικής πραγματικότητας στα κείμενα μαζικής κουλτούρας: Αναλυτικό πλαίσιο για την ανάπτυξη της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης. *Γλωσσολογία* 20.
- Švelch J. & T. Sherman. 2017. “I see your garbage”: Participatory practices and literacy privilege on “Grammar Nazi” Facebook pages in different sociolinguistic contexts. *New media & society* 00, 1-20.
- Τσάκωνα, Β. 2013. *Η κοινωνιογλωσσολογία του χιούμορ: Θεωρία, λειτουργίες και διδασκαλία*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Τσάμη, Β. 2018. Κείμενα μαζικής κουλτούρας και γλωσσική ποικιλότητα: κριτική ανάλυση και ανάπτυξη εκπαιδευτικού υλικού. (Διδακτορική Διατριβή). Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Φλιάτουρας, Α & Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη. 2019. *Το λόγιο επίπεδο στη Σύγχρονη Νέα Ελληνική: από τον οίκο στο σπίτι και τανάπαλιν...* Αθήνα: Πατάκης.
- Φλιάτουρας, Α. & Θ. Κούκος. 2019. Τα φατσέικα ως μορφή κωμικόγλωσσας στην ελληνική γλώσσα. Πρακτικά ISTAL 23 (31 Μαρτίου-2 Απριλίου 2017). Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.

Η θυματοποίηση των μεταναστών/τριών ως περίπτωση κανονικοποίησης του ρατσισμού: Μια κριτική ανάλυση πολιτικών και μιντιακών αφηγήσεων

Ειρήνη Σκούρα

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Το άρθρο εξετάζει πώς αφηγήσεις που κυκλοφορούν στον ελληνικό πολιτικό και μιντιακό λόγο συμβάλλουν στην κανονικοποίηση ρατσιστικών αναπαραστάσεων θυματοποίησης των μεταναστών/τριών. Αξιοποιώντας το μοντέλο της *λογοθετικής μεταβολής* (Krzyżanowski 2020) και την προσέγγιση της *αφήγησης ως πρακτικής* (De Fina 2020), η ανάλυση αναδεικνύει ότι στις υπό μελέτη αφηγήσεις οι μετανάστες/τριες κατασκευάζονται επανειλημμένα ως ευάλωτα, εξαρτημένα και «υποδειγματικά» συμμορφωμένα υποκείμενα ένταξης. Οι αφηγηματικές αυτές κατασκευές συγκροτούν έναν διακειμενικά παγιωμένο τρόπο αναπαράστασης των μεταναστών/τριών που στηρίζεται στην ενεργοποίηση και διάδοση υπόρρητων μορφών ρατσισμού διαμορφώνοντας τα όρια για το ποιες μεταναστευτικές εμπειρίες θεωρούνται «άξιες» ορατότητας και κοινωνικής αποδοχής.

Λέξεις-κλειδιά: *κανονικοποίηση, ρατσισμός, θυματοποίηση, μεταναστευτικές αφηγήσεις*

1. Εισαγωγή¹

Ο δημόσιος λόγος για τη μετανάστευση στις σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζεται από αμφισημίες και ρευστά νοήματα, τα οποία συχνά επιτρέπουν την διείσδυση υπόρρητων μορφών ρατσισμού ακόμη και σε κείμενα που εμφανίζονται ως αντιρατσιστικά (Αρχάκης κ.ά. 2023). Ένας ιδιαίτερα διαδεδομένος τρόπος παρουσίασης των μεταναστών/τριών στις δημόσιες αφηγήσεις τους/τις τοποθετεί στη θέση του ευάλωτου και εξαρτημένου από την πλειονοτική φροντίδα θύματος. Παρότι τέτοιες αναπαραστάσεις συνήθως

¹ Η ερευνητική εργασία υποστηρίχτηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) στο πλαίσιο της «5ης Προκήρυξης ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. για Υποψήφιους/ες Διδάκτορες» (Αριθμός Υποτροφίας:19141)

φαίνεται να αποσκοπούν στη δημιουργία ενσυναίσθησης και στην ενίσχυση της κοινωνικής αποδοχής των μεταναστευτικών πληθυσμών, συχνά δεν κατορθώνουν να απεμπλακούν από την αναπαραγωγή ρατσιστικών και υποτιμητικών αντιλήψεων σε βάρος των μεταναστών/τριών (βλ. ενδ. Chouliaraki & Georgiou 2022).

Το παρόν άρθρο διερευνά τους τρόπους μέσω των οποίων πολιτικές και μιντιακές αφηγήσεις που εμφανίζονται ως αντιρατσιστικές μπορούν ταυτόχρονα να ενεργοποιούν, να διαδίδουν και να κανονικοποιούν υπόρρητες ρατσιστικές αναπαραστάσεις θυματοποίησης, καθιστώντας τες κοινωνικά αποδεκτές. Ειδικότερα, αναλύονται αφηγήσεις ενσωματωμένες σε: (α) κοινοβουλευτικές ομιλίες, (β) ειδησεογραφικά ρεπορτάζ, (γ) αναρτήσεις οργανώσεων υπεράσπισης μεταναστών/τριών.

Ως μεθοδολογικά εργαλεία αξιοποιούνται συνδυαστικά το μοντέλο της *λογοθετικής μεταβολής* (discursive shift, Krzyżanowski 2020) και η προσέγγιση της *αφήγησης ως πρακτικής* (narrative-as-practice, De Fina 2020). Εξετάζοντας τη δομή και τις συνθήκες παραγωγής/πρόσληψης των αφηγήσεων, η ανάλυση αποκαλύπτει ότι τα υπό εξέταση κείμενα συγκροτούν μια διακειμενική αλυσίδα που κανονικοποιεί υπόρρητες μορφές ρατσισμού, παρουσιάζοντας τις ρατσιστικές αντιλήψεις θυματοποίησης των μεταναστών/τριών ως φαινομενικά αντιρατσιστικές αφηγήσεις αλληλεγγύης.

Το άρθρο διαρθρώνεται ως εξής: η ενότητα 2 περιγράφει τη διαδικασία κανονικοποίησης του ρατσισμού και τη συσχέτισή της με τη θυματοποίηση των μεταναστών/τριών. Η ενότητα 3 παρουσιάζει τα δεδομένα της έρευνας και το μεθοδολογικό πλαίσιο ανάλυσής τους. Στην ενότητα 4 αναπτύσσεται η ανάλυση των κειμένων, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο οι ρατσιστικές αναπαραστάσεις θυματοποίησης ενεργοποιούνται μέσω της αφηγηματικής δομής (4.1), διαδίδονται μέσω των συνθηκών παραγωγής/πρόσληψης των αφηγήσεων (4.2) και κανονικοποιούνται μέσω της διακειμενικότητας (4.3). Η Ενότητα 5 περιλαμβάνει τα συμπεράσματα της ανάλυσης.

2. Κανονικοποίηση, (ρευστός) ρατσισμός και θυματοποίηση των μεταναστών/τριών

Η αναζωπύρωση ακροδεξιών και ξενοφοβικών αντιλήψεων στις σύγχρονες κοινωνίες καταδεικνύει την ισχυρή, αλλά και μεταβαλλόμενη, παρουσία του ρατσιστικού λόγου. Η έννοια *λόγος* (discourse) αναφέρεται σε νοηματικά παγιωμένες αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας κατασκευασμένες υπό συγκεκριμένη οπτική (Fairclough 2003). Ο ρατσιστικός λόγος στηρίζεται σε πρακτικές διακρίσεων και σχέσεις κατάχρησης

της εξουσίας που καταλήγουν στον στιγματισμό των μεταναστευτικών πληθυσμών (van Dijk 2008, Αρχάκης 2020). Οι μετανάστες/τριες παρουσιάζονται δηλαδή συχνά ως κίνδυνος και ως απειλή, με αποτέλεσμα να νομιμοποιούνται αυταρχικές πολιτικές εκδίωξης ή αποκλεισμού τους (Rheindorf & Wodak 2019, Krzyżanowski 2020, Wodak 2022, Ekström et al. 2023).

Από την άλλη μεριά, οι κοινωνιοπολιτισμικές ανισότητες και η εκδήλωση ακραίων περιστατικών ρατσιστικής βίας ενισχύουν τη διάδοση του αντιρατσιστικού λόγου, ο οποίος προωθεί την αμφισβήτηση ή/και την εξάλειψη του ρατσισμού και την ισότιμη αλληλεπίδραση των ατόμων (Anthias & Lloyd 2002). Ωστόσο, ακόμη και σε αντιρατσιστικά (περι)κείμενα ο ρατσιστικός λόγος κατορθώνει συχνά να παρεισφρέει με υπόρρητους τρόπους, παράγοντας αμφισημίες που τον καθιστούν δυσδιάκριτο (Αρχάκης κ.ά. 2023). Η ανάδυση και η κυκλοφορία τέτοιων υπόρρητων μορφών ρατσισμού συνδέεται στενά με τη διαδικασία της *κανονικοποίησης* (normalisation), μέσω της οποίας ο ρατσιστικός λόγος σταδιακά εδραιώνεται στη δημόσια σφαίρα ως κοινή λογική. Όπως υποστηρίζει ο Krzyżanowski (2020), η κανονικοποίηση συντελείται στο πλαίσιο μιας ευρύτερης *λογοθετικής μεταβολής* (discursive shift), κατά την οποία ο ρατσιστικός λόγος ενεργοποιείται σε συγκεκριμένους τομείς της δημόσιας σφαίρας, διαχέεται σε περισσότερα κοινωνικά και επικοινωνιακά πλαίσια και καταλήγει να συνυπάρχει ακόμα και με τοποθετήσεις που φαίνονται λογικές, αποδεκτές, ανθρωπιστικές ή και αντιρατσιστικές (βλ. αναλυτικότερα ενότητα 3).

Η συνύπαρξη ρατσιστικών και αντιρατσιστικών στοιχείων στα ίδια (περι)κείμενα οδηγεί στην ανάδυση ενός νέου, υπόρρητου είδους ρατσισμού, του *ρευστού ρατσισμού* (liquid racism, Weaver 2016, Αρχάκης κ.ά. 2023). Πρόκειται για έναν ρατσισμό που έχει την ικανότητα να κυκλοφορεί χωρίς να φέρει «σκληρά» και ακραία χαρακτηριστικά, καθώς δεν προωθεί ρητά τον αποκλεισμό ή την εξάλειψη των διαφορετικών Άλλων. Ο ρευστός ρατσισμός υποστηρίζει την ανοχή, την αποδοχή, την ένταξη των μεταναστών/τριών, υπό τον όρο, ωστόσο, ότι παρουσιάζονται ως ευάλωτα θύματα που αξίζουν ανθρωπιστική φροντίδα ή/και ως «υποδειγματικά» πρόθυμοι/ες να υιοθετήσουν τις κυρίαρχες πλειονοτικές αξίες και να «ανταποδώσουν» στην πλειονοτική κοινωνία τη βοήθεια που έλαβαν. Αυτές οι αναπαραστάσεις αποτελούν έμμεσες αλλά εξίσου επικίνδυνες μορφές ρατσισμού, καθώς διαιωνίζουν τις ανισότητες μεταξύ πλειονοτικών και μεταναστευτικών ομάδων προβάλλοντας την πολιτισμική «κατωτερότητα» και «ασυμβατότητα» των Άλλων έναντι των κυρίαρχων αξιών (Αρχάκης κ.ά. 2023).

Σύγχρονες έρευνες δείχνουν ότι ειδικά η παρουσίαση των μεταναστών/τριών ως ευάλωτων και πασχόντων θυμάτων κυριαρχεί στις περισσότερες μιντιακές μεταναστευτικές αφηγήσεις (Banulescu-Bogdan 2022, Chouliaraki & Georgiou 2022, McCann et al. 2023). Η επαναλαμβανόμενη έμφαση σε εμπειρίες πολέμου, βίας, εξαθλίωσης και απώλειας ενεργοποιεί την ενσυναίσθηση του κοινού, αλλά ταυτόχρονα τοποθετεί στερεοτυπικά τους/τις μετανάστες/τριες στη θέση του/της μόνιμα «εξαρτημένου/ης» Άλλου/ης. Με αυτό τον τρόπο, συγκροτείται μια πατερναλιστική σχέση ανάμεσα σε «ισχυρούς/ές» πλειονοτικούς/ές και «ανίσχυρους/ες» μετανάστες/τριες, όπου η ευαλωτότητα καθίσταται προϋπόθεση ορατότητας και αναγνώρισης (Chouliaraki 2021). Επιπλέον, το «πάσχον σώμα» των μεταναστών/τριών λειτουργεί ως τεκμήριο αξίας και δικαιώματος στη φροντίδα, ενώ οι κοινωνικές και πολιτικές αιτίες της μετανάστευσης και της βίας αορατοποιούνται (Ticktin 2011). Σύμφωνα με τους Chouliaraki & Stolic (2017), αυτού του είδους οι αναπαραστάσεις συνιστούν «κυρίαρχα καθεστώτα ορατότητας» των μεταναστών/τριών που στην πράξη σπάνια τους επιτρέπουν να παρουσιαστούν ως ενεργά υποκείμενα με δικές τους ιστορίες και διεκδικήσεις. Ακόμη και όταν οι φωνές τους περιλαμβάνονται στα δημόσια κείμενα, αυτές συνήθως παρουσιάζονται ως σύντομες συγκινησιακά φορτισμένες αναφορές που ενισχύουν την εκάστοτε εκδοτική-ιδεολογική γραμμή, και όχι ως φορείς εναλλακτικής οπτικής (Crawley et al. 2016). Έτσι, η «αυθεντικότητα» των μαρτυριών καταλήγει να αξιοποιείται κυρίως ως εργαλείο συναισθηματικής αφήγησης, συμβάλλοντας τελικά στην προώθηση των κυρίαρχων αναπαραστάσεων.

Στη βάση αυτών των ερευνών, το παρόν άρθρο επιδιώκει να δείξει πώς οι υπόρρητες μορφές ρατσισμού ενεργοποιούνται, διαδίδονται και κανονικοποιούνται ως φαινομενικά αντιρατσιστικές αφηγήσεις. Ειδικότερα, εστιάζουμε στον τρόπο με τον οποίο οι αναπαραστάσεις θυματοποίησης των μεταναστών/τριών συγκροτούνται, αναπαράγονται και τελικά συμβάλλουν στη διαίωνιση και παγίωση του ρευστού ρατσισμού.

3. Δεδομένα και μεθοδολογικό πλαίσιο ανάλυσης

Στα δεδομένα της έρευνας περιλαμβάνονται 64 αφηγήσεις που δημοσιεύθηκαν στο διαδίκτυο την περίοδο 2019-2023, και φαινομενικά τουλάχιστον συντονίζονται με το ελληνικό αντιρατσιστικό νομοθετικό πλαίσιο (Ν. 4285/2014). Εκφράζουν δηλαδή ανθρωπιστικές-αντιρατσιστικές και όχι εχθρικές απόψεις προς τους/τις μετανάστες/τριες.

Οι αφηγήσεις συλλέχθηκαν μέσω διαδικτυακής αναζήτησης με τη χρήση λέξεων-κλειδιών όπως *μετανάστης/μετανάστρια* και συναφών όρων. Το τελικό σύνολο περιλαμβάνει:

- 20 αφηγήσεις ενσωματωμένες σε κοινοβουλευτικές ομιλίες (hellenicparliament.gr),
- 22 αφηγηματικά ειδησεογραφικά ρεπορτάζ από δύο εφημερίδες διαφορετικού πολιτικού προσανατολισμού (Καθημερινή, Εφημερίδα των Συντακτών),
- 22 αφηγήσεις από αναρτήσεις ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στην υποστήριξη μεταναστών/τριών (π.χ. ΜΕΤΑδραση, SolidarityNow).

Οι συγκεκριμένες κατηγορίες επιλέχθηκαν επειδή επηρεάζουν καίριους τομείς της ελληνικής δημόσιας σφαίρας: οι κοινοβουλευτικές ομιλίες εκφράζουν την πολιτική εξουσία, τα ειδησεογραφικά κείμενα διαμορφώνουν την κοινή γνώμη, ενώ τα κείμενα των ΜΚΟ προβάλλουν τη φωνή της κοινωνίας των πολιτών.

Για την κριτική ανάλυση των αφηγήσεων αξιοποιούμε συνδυαστικά το μοντέλο της *λογοθετικής μεταβολής* (discursive shift, Krzyżanowski 2020) και την προσέγγιση της *αφήγησης ως πρακτικής* (narrative as practice, De Fina 2020). Το μοντέλο της λογοθετικής μεταβολής αποτυπώνει τους τρόπους με τους οποίους ο ρατσιστικός λόγος ενεργοποιείται, διαδίδεται, μετασχηματίζεται και παγιώνεται στη δημόσια σφαίρα (βλ. ενότητα 2). Σύμφωνα με τον Krzyżanowski (2020), η λογοθετική μεταβολή περιλαμβάνει τρεις παραμέτρους:

- *Ενεργοποίηση* (enactment) του ρατσιστικού λόγου, δηλαδή εμφάνιση ή αναζωπύρωσή του, σε συγκεκριμένα θεσμικά επικοινωνιακά πλαίσια της δημόσιας σφαίρας (π.χ. στον πολιτικό τομέα).
- *Διάδοση* (gradation/perpetuation) του ρατσιστικού λόγου σε περισσότερα κοινωνικά πεδία και κειμενικά είδη (π.χ. ενημέρωση/ενημερωτικά άρθρα).
- *Κανονικοποίηση* (normalisation) του ρατσιστικού λόγου μέσω της επαναλαμβανόμενης και συχνά υπόρρητης ενσωμάτωσής του σε (περι)κείμενα που εμφανίζονται ως προοδευτικά, συμπεριληπτικά ή αντιρατσιστικά.

Η προσέγγιση της *αφήγησης ως πρακτικής* (narrative as practice, De Fina 2020) εξετάζει τις αφηγήσεις ως κοινωνικές πρακτικές λόγου που διαμορφώνονται και αναπαράγονται σε ποικίλα επικοινωνιακά πλαίσια. Η προσέγγιση αυτή, μέσω ενός συνόλου μεθοδολογικών αρχών, επιτρέπει τη λεπτομερή διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι

μεταναστευτικές εμπειρίες κατασκευάζονται και αξιολογούνται στο πλαίσιο ενός αφηγηματικού κειμένου. Συγκεκριμένα, αξιοποιούμε τρεις από τις μεθοδολογικές αρχές στις οποίες βασίζεται η εν λόγω προσέγγιση, οι οποίες θεωρούμε ότι συνδυάζονται με τις παραμέτρους της λογοθετικής μεταβολής. Οι τρεις αυτές αρχές είναι:

- *Ανάδυση* (emergence): τα δομικά στοιχεία της αφήγησης,
- *Ολότητα* (wholeness): οι συνθήκες παραγωγής/πρόσληψης της αφήγησης,
- *Συνδετικότητα* (connectivity): οι μηχανισμοί σύνδεσης της αφήγησης με άλλα κείμενα και λόγους (discourses).

Η ανάλυση που ακολουθεί συνδυάζει τις δύο παραπάνω προσεγγίσεις και κινείται ως εξής:

Επίπεδο 1: Πώς η ανάδυση των αφηγήσεων συντελεί στην ενεργοποίηση ρατσιστικών αναπαραστάσεων θυματοποίησης των μεταναστών χαρακτήρων; Στο επίπεδο αυτό διερευνούμε ποιες μεταναστευτικές εμπειρίες έχουν επιλεγεί ως άξιες αφήγησης, πώς οι εμπειρίες αυτές αξιολογούνται (Labov 1972) και ποιες ρατσιστικές αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών κατασκευάζονται.

Επίπεδο 2: Πώς η ολότητα των αφηγήσεων συντελεί στη διάδοση των ρατσιστικών αναπαραστάσεων των μεταναστών/τριών; Στο επίπεδο αυτό εξετάζουμε πώς οι πλειονοτικοί/ές δημιουργοί των υπό μελέτη κειμένων, επιλέγοντας την καθαρά τριτοπρόσωπη αφήγηση ή την τριτοπρόσωπη αφήγηση με χρήση ευθέως λόγου, διαμορφώνουν: (α) τη μεγαλύτερη ή μικρότερη συναισθηματική εγγύτητα του κοινού προς τους μετανάστες χαρακτήρες της αφήγησης (Giachoglou 2021), και (β) τον τρόπο διάδοσης των ρατσιστικών αντιλήψεων, δηλαδή το κατά πόσο αυτές μεταφέρονται στο κοινό αδιαμεσολάβητα, μέσω της πλειονοτικής οπτικής, ή πιο έμμεσα και διαμεσολαβημένα, μέσω της φωνής που αποδίδεται στους/στις ίδιους/ες τους/τις μετανάστες/τριες. Δεδομένου ότι οι υπό μελέτη αφηγήσεις είναι δημοσιευμένες στα ελληνικά, μπορούμε να υποθέσουμε ότι απευθύνονται κυρίως σε ένα ελληνικό κοινό που συντονίζεται με τις κυρίαρχες αντιλήψεις στο πλαίσιο των οποίων οι μετανάστες/τριες προσλαμβάνονται ως εύάλωτοι/ες, θυματοποιημένοι/ες και πρόθυμοι/ες να προσαρμοστούν στις κυρίαρχες αξίες (βλ. Archakis 2022).

Πιο συγκεκριμένα, με βάση τα υπό μελέτη δεδομένα θεωρούμε ότι στις τριτοπρόσωπες αφηγήσεις όπου η φωνή των μεταναστών/τριών απουσιάζει πλήρως, οι δημιουργοί διατηρούν τον αποκλειστικό έλεγχο των αφηγηματικών αναπαραστάσεων. Το κοινό καλείται να ταυτιστεί μόνο με την αξιολογική σκοπιά του/της πλειονοτικού/ής

αφηγητή/τριας-δημιουργού και όχι με τις οπτικές των ίδιων των μεταναστών/τριών, γεγονός που περιορίζει τη συναισθηματική εγγύτητα του κοινού προς τους/τις μετανάστες/τριες και διευκολύνει την αδιαμεσολάβητη διάδοση των ρατσιστικών αντιλήψεων. Αντιθέτως, όταν οι δημιουργοί επιλέγουν να αποδώσουν τις μεταναστευτικές εμπειρίες μέσω ευθέως λόγου των μεταναστών/τριών, η συναισθηματική εγγύτητα του κοινού προς τους/τις τελευταίους/ες ενισχύεται, καθώς δημιουργείται η εντύπωση πρόσβασης στην «αυθεντική» μεταναστευτική οπτική (βλ. Semino & Short 2004). Τέτοιες μορφές αφήγησης θεωρούμε ότι μεταφέρουν τις ρατσιστικές αντιλήψεις με πιο διαμεσολαβημένο τρόπο. Αυτό συμβαίνει διότι ο ευθύς λόγος που αποδίδεται στους/στις μετανάστες/τριες συχνά αναπαράγει και ευθυγραμμίζεται με τις πλειονοτικές προσδοκίες θυματοποίησης και συμμόρφωσης των μεταναστών/τριών. Ο ρατσισμός δηλαδή εμφανίζεται όχι ως έκφραση της κυρίαρχης ομάδας, αλλά ως εσωτερικευμένη θέση των ίδιων των υποκειμένων της μετανάστευσης (Archakis & Tsakona 2022). Αξίζει εδώ να διευκρινιστεί ότι δεν είναι πάντα σαφές αν και κατά πόσο οι αντιλήψεις που αποδίδονται στους/στις μετανάστες/τριες μέσω του ευθέως λόγου αποτελούν πράγματι αυθεντικές επιλογές των ίδιων ή προϊόν των αφηγηματικών επιλογών του/της πλειονοτικού/ής δημιουργού του κειμένου.

Επίπεδο 3: Πώς η συνδετικότητα των αφηγήσεων συντελεί στην κανονικοποίηση των ρατσιστικών αναπαραστάσεων των μεταναστών/τριών; Για τη διερεύνηση της διαδικασίας αυτής αξιοποιούμε την έννοια της *διακειμενικότητας* (intertextuality, Fairclough 1992), η οποία αναφέρεται στις συνδέσεις που επιχειρούν οι δημιουργοί των κειμένων με άλλα κείμενα και με ευρύτερα διαδεδομένους λόγους. Οι διακειμενικές συνδέσεις επιτυγχάνονται μέσα από επαναλήψεις όρων, θεμάτων, επιχειρημάτων και συνήθως οδηγούν στον σχηματισμό διακειμενικών αλυσίδων που απαρτίζονται από ποικίλα δομικά, θεματικά και επιχειρηματολογικά συνδεδεμένα κείμενα.

4. Ανάλυση

Στην ενότητα αυτή εφαρμόζουμε τα παραπάνω στάδια ανάλυσης σε τρία ενδεικτικά αφηγηματικά αποσπάσματα που θεωρούμε ότι αντιπροσωπεύουν το ευρύτερο σύνολο δεδομένων. Το πρώτο απόσπασμα προέρχεται από την ομιλία μιας βουλευτριάς κόμματος ριζοσπαστικού προσανατολισμού:

- (1) Πρόκειται για την περιπέτεια του Σισέ -επίσης από τη Γουινέα- που γεννήθηκε το 2002 και ήρθε στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 2019 ως ασυνόδευτος ανήλικος, όντας ορφανός. (...) Ο Σισέ, όπως και πολλά άλλα ασυνόδευτα ανήλικα που βρίσκονται στην Ελλάδα, έφυγαν από τη χώρα τους μόνα τους, στην πιο τρυφερή τους ηλικία, κυνηγημένα από τη βαρβαρότητα της εξαθλίωσης και των συγκρούσεων. (...) Όμως, μόλις ενηλικιωθούν και ενώ κουβαλούν -αν θέλετε- και το τραύμα του ξεριζωμού ως παιδιά, βρίσκονται αντιμέτωποι με το σκληρό πλαίσιο και του ευρωπαϊκού δικαίου και κινδυνεύουν με απέλαση. Τους στέλνετε, δηλαδή, ξανά πίσω από την αρχή στην κόλαση, από την οποία προσπάθησαν να ξεφύγουν. (Συνεδρίαση ΡΜΗ', 27/06/2022)

Το δεύτερο απόσπασμα αποτελεί μέρος ενός ειδησεογραφικού ρεπορτάζ από την Εφημερίδα των Συντακτών:

- (2) Έφτασε στη Μυτιλήνη μέσα σε μια φουσκωτή βάρκα μόλις στα 16 του. Πρόλαβε να ζήσει την κόλαση της Μόριας και ευτυχώς είχε την τύχη να μεταφερθεί έγκαιρα στο παλιό καμπ του Καρα Τεπέ που όσο καιρό λειτούργησε, μόνο θετικά σχόλια είχε αποσπάσει. (...) Η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων ήταν για αυτό το παιδί το επιστέγασμα μιας σκληρής προσπάθειας τριών ετών και μιας πορείας σκληρής. Που ξεκίνησε με τη φυγή της τετραμελούς οικογένειας από το Ιράν η οποία, κυνηγημένη από το θεοκρατικό καθεστώς, κίνησε για την Τουρκία. Εκεί οι πενήντα μέρες που πέρασαν θα μείνουν σκληρά χαραγμένες στο μυαλό του Κουρός. (...) «Η ζωή σε ένα camp προσφύγων είναι πολύ σκληρή, γιατί η ίδια σου η ζωή και οι καθημερινές σου ανάγκες εξαρτώνται από άλλους ανθρώπους. Χάνεις τον περισσότερο χρόνο σου για να περιμένεις σε ουρές, ουρά για το φαγητό, ουρά για το ντους, ουρά για την τουαλέτα, ουρά για την αίτηση ασύλου και ούτω καθεξής. Κατά τη διάρκεια των πρώτων ημερών μας εθελοντές μάς βοήθησαν πολύ, με όποιον τρόπο μπορούσαν. Έβλεπα όλους εκείνους τους εθελοντές που βοηθούσαν καθημερινά τους πρόσφυγες και ήθελα να τους ανταποδώσω την προσφορά. Έτσι ξεκίνησα να τους βοηθάω με τη διερμηνεία, γεγονός που μου έδωσε ελπίδα και με έκανε να αισθάνομαι χρήσιμος», θα γράψει σε ανύποπτο χρόνο για την εμπειρία του. (Εφημερίδα των Συντακτών, 30/06/2022)

Το τρίτο απόσπασμα προέρχεται από την ιστοσελίδα της ΜΚΟ ΜΕΤΑδραση:

- (3) Βεβαίως πριν ξεκινήσει τη νέα του ζωή στις «θάλασσες του κόσμου», ο 22χρονος έκανε ακόμη ένα μακρύ ταξίδι με αφετηρία το Αφγανιστάν και προορισμό την Ελλάδα. Άφησε την πατρίδα και την οικογένειά του αναζητώντας ασφαλές περιβάλλον στην Ευρώπη. Μετά από πολλές δυσκολίες και κακουχίες, έφτασε ως ασυνόδευτο παιδί στη Λέσβο τον Αύγουστο του 2016. Στο νησί έμεινε για περίπου ενάμιση χρόνο. Μεταφέρθηκε στην Αθήνα και τον Αύγουστο του 2018 εντάχθηκε στο Πρόγραμμα Ημιαυτόνομης Διαβίωσης ασυνόδευτων ανηλίκων 16+ της ΜΕΤΑδρασης. «Ήταν μια πολύ σημαντική εμπειρία. Απέκτησα το δικό μου σπίτι, συγκατοίκους και καλούς φίλους. Μοιραζόμασταν τις δουλειές και έγινα πιο υπεύθυνος. Έτσι μπόρεσα να πάω στο σχολείο και να πάρω το απολυτήριό μου. Βέβαια, πάντα είχα δίπλα μου τους ανθρώπους της ΜΕΤΑδρασης. Ό,τι κι αν συνέβαινε, ήξερα πως θα με βοηθήσουν» υποστηρίζει ο Αλί. (ΜΕΤΑδραση, 06/06/2023)

4.1 Ανάδυση των αφηγήσεων: ενεργοποίηση των αναπαραστάσεων θυματοποίησης

Εστιάζοντας στη δομική συγκρότηση των τριών αποσπασμάτων, παρατηρούμε ότι τα αφηγηματικά γεγονότα οργανώνονται γύρω από ένα κοινό θεματικό μοτίβο, το οποίο προβάλλει τη μεταναστευτική εμπειρία ως τραυματική δοκιμασία. Οι εμπειρίες των μεταναστών χαρακτήρων παρουσιάζονται ως ακολουθίες σκηνών βίας, απώλειας, επικινδυνότητας και εξαθλίωσης και πλαισιώνονται από έντονα συναισθηματικά φορτισμένες αξιολογήσεις.

Στο απόσπασμα (1), ο Σισέ αναπαριστάται ως ένα άτομο το οποίο *«έφυγε από τη χώρα του στην πιο τρυφερή του ηλικία», «όντας ορφανός» και «κυνηγούμενος από τη βαρβαρότητα της εξαθλίωσης και των συγκρούσεων»*. Η δραματική ένταση ενισχύεται με τη φράση *«το τραύμα του ξεριζωμού»* και την απειλή επιστροφής του *«στην κόλαση από την οποία προσπάθησε να ξεφύγει»*. Στο απόσπασμα (2), ο Κουρός εμφανίζεται να φτάνει στην Ελλάδα *«μέσα σε μια φουσκωτή βάρκα»*, να βιώνει *«την κόλαση της Μόριας»*, έχοντας φύγει *«κυνηγούμενος»* από το Ιράν και φέροντας *«σκληρές»* εμπειρίες σωματικής εξάντλησης και κακουχίας (βλ. *Η ζωή σε ένα camp προσφύγων είναι πολύ σκληρή...και ούτω καθεξής*). Παράλληλα, η ανθρωπιστική βοήθεια που έλαβε στην Ελλάδα προβάλλεται ως καθοριστικής σημασίας (βλ. *εθελοντές μάς βοήθησαν πολύ, με όποιον τρόπο μπορούσαν*). Αντίστοιχα, στο απόσπασμα (3), η εμπειρία του Αλή ξεκινά με ένα

«μακρύ ταξίδι» από το Αφγανιστάν, με «πολλές δυσκολίες και κακουχίες», και ολοκληρώνεται με την άφιξή του ως «ασυνόδευτο παιδί» στη Λέσβο. Στη συνέχεια, η αφήγηση εστιάζει στην εξέλιξή του σε «υπεύθυνο» και «ενταγμένο» άτομο («βλ. απέκτησα το δικό μου σπίτι... πήρα το απολυτήριό μου»), χάρη στη σταθερή υποστήριξη των ανθρώπων της ΜΚΟ ΜΕΤΑδραση (βλ. *Βέβαια, πάντα είχα δίπλα μου τους ανθρώπους της ΜΕΤΑδρασης. Ό,τι κι αν συνέβαινε, ήξερα πως θα με βοηθήσουν*).

Μέσα από τις συγκεκριμένες συναισθηματικά φορτισμένες γλωσσικές επιλογές, τα τρία αποσπάσματα φαίνεται να αναπαράγουν ένα κοινό μοτίβο θεμάτων και αξιολογικών επιλογών: οι χαρακτήρες παρουσιάζονται ως ορφανοί, ασυνόδευτοι ανήλικοι, θύματα βίας, πόλεμου, εξαθλίωσης, κακουχιών, και αποδέκτες ανθρωπιστικής βοήθειας. Τέτοιου είδους γλωσσικές επιλογές και αναπαραστάσεις επιτελούν μια αμφίσημη λειτουργία. Από τη μία, αναδεικνύουν τον φαινομενικά αντιρατσιστικό στόχο των δημιουργών των κειμένων να εκφράσουν ή/και να προκαλέσουν στους/στις αποδέκτες/τριες συναισθήματα οίκτου, συμπόνιας και συμπάθειας προς τους συγκεκριμένους μετανάστες. Από την άλλη, τα στοιχεία αυτά καλλιεργούν και ενισχύουν τη ρατσιστική πρόσληψη των μεταναστών ως ευάλωτων και εξαρτημένων «δικαιούχων» πλειονοτικής συμπόνιας και φροντίδας. Με άλλα λόγια, οι επιλογές αυτές υπονομεύουν την κοινωνική και πολιτική υπόσταση των μεταναστών, παρουσιάζοντας τη μετανάστευση και τη βία ως ατομική δοκιμασία και όχι ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων πολιτικών και θεσμικών αιτιών, ενώ παράλληλα ενισχύουν την «ανώτερη» θέση ισχύος των πλειονοτικών ομάδων (βλ. Ticktin 2011, Chouliaraki & Stolic 2017, Chouliaraki 2021, Chouliaraki & Georgiou 2022). Υπό αυτή την οπτική, η ανάδυση των τριών αποσπασμάτων ενεργοποιεί αναπαραστάσεις θυματοποίησης των μεταναστών/τριών που συντονίζονται με κεντρικές πτυχές του ρευστού ρατσισμού (Αρχάκης κ.ά. 2023: 56-57, βλ. επίσης ενότητα 2).

4.2 Ολότητα των αφηγήσεων: συναισθηματική εγγύτητα και τρόποι διάδοσης των αναπαραστάσεων θυματοποίησης

Στο επίπεδο αυτό εξετάζουμε τις συνθήκες παραγωγής και πρόσληψης των αφηγήσεων, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο οι δημιουργοί τους (πολιτικοί, δημοσιογράφοι, εργαζόμενοι/ες ΜΚΟ) διαμορφώνουν, μέσα από τις αφηγηματικές τους επιλογές, α) τον βαθμό συναισθηματικής εγγύτητας του κοινού προς τους μετανάστες χαρακτήρες και β) τον τρόπο διάδοσης των αναπαραστάσεων θυματοποίησης.

Το απόσπασμα (1) συνιστά μια καθαρά τριτοπρόσωπη κοινοβουλευτική αφήγηση, όπου η βουλευτρία-αφηγήτρια λειτουργεί ως αποκλειστικός φορέας ερμηνείας της μεταναστευτικής εμπειρίας. Η οπτική του ίδιου του μετανάστη δεν αναπαριστάνεται, με αποτέλεσμα ο Σισέ να παρουσιάζεται περισσότερο ως αντικείμενο περιγραφής και αξιολόγησης και όχι ως αυθύπαρκτο ενεργό υποκείμενο και φορέας βιωμένης εμπειρίας. Η αφηγήτρια κατασκευάζει για αυτόν μια εικόνα απόλυτης ευαλωτότητας, συνδέοντας την εμπειρία του με τη *«βαρβαρότητα της εξαθλίωσης και των συγκρούσεων»*, το *«τραύμα του ξεριζωμού»* και την πιθανή επιστροφή στην *«κόλαση»*. Ωστόσο, οι αναπαραστάσεις αυτές δεν επιβεβαιώνονται ούτε αμφισβητούνται από τον ίδιο τον μετανάστη. Η απουσία της μεταναστευτικής οπτικής περιορίζει τη συναισθηματική εγγύτητα των αποδεκτών/τριών προς τον μετανάστη και αφαιρεί από αυτούς/ές τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με εναλλακτικές αξιολογήσεις. Αντίθετα, ενισχύει την αξιολογική οπτική της πλειονοτικής αφηγήτριας. Στη βάση αυτή, η ρατσιστική αναπαράσταση θυματοποίησης του Σισέ διαδίδεται με τρόπο αδιαμεσολάβητο και θεσμικά νομιμοποιημένο και εμφανίζεται ως η μόνη δυνατή ερμηνεία, εφόσον καμία άλλη οπτική δεν προβάλλεται εντός του κειμένου.

Στο ειδησεογραφικό ρεπορτάζ (απόσπασμα 2), η ίδια αντίληψη της θυματοποίησης διατηρείται αλλά διαδίδεται με πιο πειστικό και συναισθηματικό τρόπο σε ένα ευρύτερο κοινό. Ο δημοσιογράφος-αφηγητής παρουσιάζει τη διαδρομή του νεαρού Κουρός ως μία σκληρή πορεία συνεχών δοκιμασιών, από τη φυγή της οικογένειας από το Ιράν έως την *«κόλαση της Μόριας»*. Η αφήγηση είναι τριτοπρόσωπη, ωστόσο περιλαμβάνει και δηλώσεις του ίδιου του Κουρός σε ευθύ λόγο. Ο ευθύς λόγος φαινομενικά δημιουργεί την εντύπωση πρόσβασης στην προσωπική οπτική του χαρακτήρα, ενισχύοντας τη συναισθηματική εγγύτητα του κοινού προς αυτόν. Ωστόσο, τα σημεία στα οποία εμφανίζεται να μιλά ο Κουρός εξακολουθούν να αποτελούν αξιολογικές επιλογές του δημοσιογράφου, ο οποίος επιλέγει και αξιολογεί, σύμφωνα με τους στόχους του, ποιες οπτικές προβάλλονται (βλ. Tannen 1989). Συγκεκριμένα, τα σημεία αυτά φαίνεται να αναδεικνύουν τον συντονισμό του Κουρός με τις κυρίαρχες αντιλήψεις περί θυματοποίησης και ανθρωπιστικής φροντίδας των μεταναστών/τριών. Ο ίδιος δηλαδή αναφέρεται στη σκληρότητα των συνθηκών, στην εξάρτηση από άλλους, στις *«ουρές»* για βασικές ανάγκες, αλλά και στην ευγνωμοσύνη του προς τους εθελοντές και στην επιθυμία του να *«ανταποδώσει»* τη βοήθειά τους (βλ. *«Η ζωή σε ένα camp... να αισθάνομαι χρήσιμος»*). Όλα τα παραπάνω συγκροτούν μια αφήγηση όπου η αρχική ευαλωτότητα συνδέεται με την κοινωνικά επιθυμητή εικόνα του *«καλού»* μετανάστη, ο

οποίος είναι ευγνώμων, χρήσιμος και πρόθυμος να αυτοβελτιωθεί. Υπό αυτή την οπτική, ο ευθύς λόγος λειτουργεί περισσότερο ως ενίσχυση του πλειονοτικού πλαισίου παρά ως ανεξάρτητη αυθεντική φωνή του μετανάστη. Ο ρευστός ρατσισμός διαδίδεται επομένως σε αυτό το απόσπασμα με τρόπο πιο διαμεσολαβημένο και πιθανώς πιο αποτελεσματικό σε σχέση με το απόσπασμα (1). Οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις θυματοποίησης, χρησιμότητας και ευγνωμοσύνης των μεταναστών/τριών φαίνεται να αναπαράγονται και από τον ίδιο τον μετανάστη, με αποτέλεσμα να γίνονται ταυτόχρονα πιο πειστικές και λιγότερο εύκολα αναγνωρίσιμες ως ρατσιστικές.

Παρόμοια λογική εντοπίζεται και στο κείμενο της ΜΕΤΑδρασης (απόσπασμα 3), στο οποίο αξιοποιείται επίσης ο συνδυασμός τριτοπρόσωπης αφήγησης και ευθέος λόγου. Στο τριτοπρόσωπο μέρος της αφήγησης ο μετανάστης χαρακτήρας Αλί παρουσιάζεται ως θυματοποιημένος Άλλος (*«μακρύ ταξίδι»*, *«πολλές δυσκολίες και κακουχίες»*, άφιξη ως *«ασυνόδευτο παιδί»*). Στη συνέχεια, στο απόσπασμα προβάλλεται εκτενής ευθύς λόγος που αποδίδεται στον Αλί και εστιάζει στην ημιαυτόνομη διαβίωση, στην απόκτηση σπιτιού και φίλων, στην ενίσχυση της υπευθυνότητάς του και στη σταθερή υποστήριξη που έλαβε από τη ΜΚΟ. Μέσα από τον ευθύ λόγο η συναισθηματική εγγύτητα του κοινού προς τον Αλί ενισχύεται, καθώς ο ίδιος φαίνεται να αφηγείται την προσωπική του διαδρομή. Ωστόσο, τα στοιχεία που επιλέγονται (από τους/τις επιμελητές/τριες-δημιουργούς της αφήγησης) να παρουσιαστούν σε ευθύ λόγο ευθυγραμμίζονται πλήρως με κυρίαρχες προσδοκίες περί σταδιακής αυτονόμησης και κοινωνικής ένταξης των μεταναστών/τριών. Ο Αλί δεν προβάλλεται μόνο ως θύμα, αλλά και ως παράδειγμα «σωστής» ανταπόκρισης στις πλειονοτικές κοινωνικές απαιτήσεις, δηλαδή ως υπεύθυνος, ευγνώμων, πρόθυμος να αξιοποιήσει τις ευκαιρίες που του προσφέρθηκαν (βλ. Lampropoulou et al. 2024). Έτσι, η αυθεντικότητα που δημιουργεί ο ευθύς λόγος ενισχύει φαινομενικά την αξιοπιστία της αφήγησης, αλλά δεν αμφισβητεί τα ρατσιστικά όρια που θέτει το πλειονοτικό θεσμικό πλαίσιο. Αντίθετα, φαίνεται να λειτουργεί ενισχυτικά σε αυτό. Επομένως, σε αυτό το απόσπασμα ο ρευστός ρατσισμός διαδίδεται με διαμεσολαβημένο και υπόρρητο τρόπο, καθώς η αναπαράσταση θυματοποίησης ενισχύεται από την αναπαράσταση του «καλού μετανάστη», η οποία μάλιστα παρουσιάζεται να αναπαράγεται από τον ίδιο τον Αλί.

4.3 Συνδετικότητα των αφηγήσεων: διακειμενικές αλυσίδες και κανονικοποίηση των αναπαραστάσεων θυματοποίησης

Η ανάλυση της ανάδυσης και της ολότητας ανέδειξε ότι οι υπό μελέτη αφηγήσεις συγκλίνουν σε μια κοινή θεματική και αξιολογική κατεύθυνση: την παρουσίαση των μεταναστών/τριών ως ευάλωτων και θυματοποιημένων ατόμων που αξίζουν την πλειονοτική ανθρωπιστική αποδοχή και φροντίδα. Η επανάληψη αυτού του μοτίβου στα τρία διαφορετικά κειμενικά είδη (κοινοβουλευτική ομιλία, ειδησεογραφικό ρεπορτάζ, ανάρτηση ΜΚΟ) συγκροτεί τον μηχανισμό μέσω του οποίου οι υπό μελέτη αφηγήσεις συνδέονται διακειμενικά μεταξύ τους. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η θυματοποίηση των μεταναστών/τριών εντοπίζεται τόσο στις υπόλοιπες αφηγήσεις του υλικού της έρευνας, όσο και σε άλλες σχετικές έρευνες, γεγονός που δείχνει ότι το συγκεκριμένο μοτίβο φαίνεται να λειτουργεί ως ένα ευρύτερο κανονικοποιημένο πλαίσιο αναπαράστασης των μεταναστών/τριών και των εμπειριών τους (βλ. Ticktin 2011, Crawley et. 2016, Chouliaraki & Stolic 2017, Chouliaraki 2021, Chouliaraki & Georgiou 2022, Banulescu-Bogdan 2022).

Ωστόσο, το κοινό αυτό μοτίβο δεν παραμένει σταθερό και αμετάβλητο. Όπως φάνηκε στο επίπεδο της ολότητας, το θεματικό αυτό μοτίβο μετασχηματίζεται ανάλογα με το εκάστοτε επικοινωνιακό πλαίσιο. Στην κοινοβουλευτική ομιλία (απόσπασμα 1), η καθαρά τριτοπρόσωπη αφήγηση περιορίζει τη συναισθηματική εμπλοκή του κοινού, επιτρέποντας τη θεσμική και αδιαμεσολάβητη διάδοση της ιδέας ότι η πλειονοτική συμπόνια προς τους/τις μετανάστες/τριες προϋποθέτει την ευαλωτότητά τους. Στο ειδησεογραφικό ρεπορτάζ και στο κείμενο της ΜΚΟ, η ίδια ιδέα εμφανίζεται με περισσότερο συναισθηματικό, «εσωτερικευμένο» (βλ. Archakis & Tsakona 2022) και μη αμφισβητήσιμο τρόπο. Ο ευθύς λόγος παρουσιάζει τις εμπειρίες θυματοποίησης ως προσωπικές, βιωμένες και αυθεντικές (απόσπασμα 2). Παράλληλα, η ιδέα της θυματοποίησης μετασχηματίζεται και εμπλουτίζεται με αναφορές στον «σωστό» τρόπο διαχείρισης της ευαλωτότητας, δηλαδή στην ευγνωμοσύνη, την υπευθυνότητα, τη συμμόρφωση προς τις πλειονοτικές προσδοκίες (αποσπάσματα 2 και 3). Οι μετασχηματισμοί αυτοί δείχνουν ότι οι συνθήκες παραγωγής/πρόσληψης κάθε αφήγησης ενισχύουν τις διακειμενικές συνδέσεις, επιτρέποντας τη διάδοση του ίδιου νοήματος σε διαφορετικά ακροατήρια και με ολοένα πιο υπόρρητο τρόπο.

Στη βάση των παραπάνω παρατηρήσεων, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα υπό μελέτη αποσπάσματα συγκροτούν μία διακειμενική αλυσίδα (βλ. Archakis & Tsakona 2010) που ενώνει τον πολιτικό λόγο, τον ειδησεογραφικό λόγο και τον ενημερωτικό λόγο των ΜΚΟ. Η αλυσίδα αυτή εξασφαλίζει την κανονικοποίηση των ρατσιστικών αντιλήψεων που προβάλλουν την υποδεέστερη θέση των μεταναστών/τριών ως «εγγενώς

ανίσχυρων» και την ανώτερη θέση της κοινωνίας υποδοχής ως «διασώστριας» (Chouliaraki & Stolic 2017). Όταν τέτοιες αντιλήψεις κυκλοφορούν σε φαινομενικά αντιρατσιστικά κείμενα, παγιώνονται ως κανονικότητες. Υποδεικνύουν δηλαδή ότι οι μεταναστευτικές εμπειρίες και οι συμπεριφορές που θεωρούνται άξιες αναγνώρισης και αποδοχής είναι όσες συντονίζονται με τη θυματοποίηση και τη συμμόρφωση προς τα πλειονοτικά κοινωνικά πρότυπα.

5. Συμπεράσματα

Το παρόν άρθρο επιδίωξε να εξετάσει κριτικά αφηγήσεις που, παρότι στοχεύουν να προβάλουν τις εμπειρίες των μεταναστών/τριών με αντιρατσιστικές προθέσεις, τελικά συντελούν στην παρουσίαση ρατσιστικών αντιλήψεων ως κοινωνικά αποδεκτών. Εστιάζοντας σε κείμενα που προέρχονται από τον κοινοβουλευτικό λόγο, τον δημοσιογραφικό χώρο και τις αναρτήσεις οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών, διερευνήσαμε πώς αυτές οι αφηγήσεις ενεργοποιούν, διαδίδουν και κανονικοποιούν υπόρρητες μορφές ρατσισμού, όπως είναι ο *ρευστός ρατσισμός* (Weaver 2016, Αρχάκης κ.ά. 2023).

Ως μεθοδολογικά εργαλεία ανάλυσης αξιοποιήθηκαν συνδυαστικά οι τρεις παράμετροι της *λογοθετικής μεταβολής* (ενεργοποίηση, διάδοση, κανονικοποίηση, Krzyżanowski 2020) και ορισμένες μεθοδολογικές αρχές της προσέγγισης της *αφήγησης ως πρακτικής* (ανάδυση, ολότητα, συνδετικότητα, De Fina 2020). Η ανάλυση της ανάδυσης έδειξε ότι η συναισθηματικά φορτισμένη παρουσίαση της μετανάστευσης ως τραυματικής δοκιμασίας αποτελεί μια επαναλαμβανόμενη αφηγηματική επιλογή που ενεργοποιεί τον ρευστό ρατσισμό μέσα από αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών ως απόλυτα ευάλωτων και εξαρτημένων υποκειμένων. Στο επίπεδο της ολότητας, φάνηκε ότι, είτε μέσω καθαρά τριτοπρόσωπης αφήγησης είτε μέσω επιλεγμένων αποσπασμάτων ευθέως λόγου, οι δημιουργοί των κειμένων παρουσιάζουν τις εμπειρίες αυτές με τρόπους που ενισχύουν τις πλειονοτικές αντιλήψεις περί θυματοποίησης, εξάρτησης και ευγνωμοσύνης των μεταναστών/τριών. Τέλος, στο επίπεδο της συνδετικότητας διαπιστώθηκε η συγκρότηση μιας διακειμενικής αλυσίδας μεταξύ των αφηγήσεων, η οποία εξασφαλίζει ότι οι αναπαραστάσεις θυματοποίησης δεν περιορίζονται σε μεμονωμένα κείμενα, αλλά αναπαράγονται, διαχέονται και παγιώνονται συστηματικά σε διαφορετικά φαινομενικά αντιρατσιστικά πλαίσια. Αυτή η παγίωση φαίνεται να συμβάλλει στην κανονικοποίηση της ρατσιστικής ιδέας ότι οι μετανάστες/τριες είναι

ορατοί/ές και άξιοι/ες αποδοχής μόνο όταν εντάσσονται σε ρόλους ευαλωτότητας και συμμόρφωσης προς τις πλειονοτικές αξίες. Οι αντιλήψεις αυτές καταλήγουν έτσι να ενσωματώνονται στους κανόνες δημόσιας έκφρασης, καθιστώντας τον ρευστό ρατσισμό διάχυτο αλλά και συγκαλυμμένο μέρος της δημόσιας σφαίρας.

Η παραπάνω συζήτηση δεν αποσκοπεί στην υποβάθμιση ή στην απόρριψη των πλειονοτικών προσπαθειών υποστήριξης των μεταναστών/τριών. Αντίθετα, φιλοδοξεί να συμβάλει στον κριτικό επαναπροσδιορισμό του ρόλου των πολιτικών, των δημοσιογράφων και όσων εργάζονται για την υπεράσπιση των μεταναστευτικών πληθυσμών, έτσι ώστε να (ανα)πλαισιώνουν τις μεταναστευτικές εμπειρίες με (πιο) κριτικό και συμπεριληπτικό τρόπο.

Βιβλιογραφία

Anthias, F. & C. Lloyd. 2002. Introduction: Fighting Racisms, Defining the Territory.

Στο F. Anthias & C. Lloyd (επιμ.), *Rethinking Anti-Racisms. From Theory to Practice*. London: Routledge, 1-21.

Αρχάκης, Α. 2020. *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο: Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.

Archakis, A. 2022. The continuum of identities in immigrant students' narratives in Greece. *Narrative Inquiry* 32(2), 393-423.

Archakis, A. & V. Tsakona. 2010. 'The Wolf Wakes up inside Them, Grows Werewolf Hair and Reveals All Their Bullying': The Representation of Parliamentary Discourse in Greek Newspapers. *Journal of Pragmatics* 42(4), 912-923.

Archakis, A. & V. Tsakona 2022. 'It is necessary to try our best to learn the language': A Greek case study of internalized racism in antiracist discourse. *Journal of International Migration and Integration* 23, 161-182.

Αρχάκης, Α., Ρ. Καραχάλιου, Β. Τσάμη & Α. Λαζανάς. 2023. Ανιχνεύοντας τον ρατσισμό σε ένα σώμα αντιρατσιστικών κειμένων για μεταναστευτικούς και προσφυγικούς πληθυσμούς. Στο Α. Αρχάκης, Ρ. Καραχάλιου & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ιχνηλατώντας τη Διείσδυση του Ρατσισμού στον Αντιρατσιστικό Λόγο: Μελέτες για τον Ρευστό Ρατσισμό*. Αθήνα: Πεδίο, 51-125.

Banulescu-Bogdan, N. 2022. *From Fear to Solidarity: The Difficulty in Shifting Public Narratives about Refugees*. Washington, DC: Migration Policy Institute.

Βουλή των Ελλήνων. *Πρακτικά της Βουλής*. PMH', 27 Ιουνίου 2022.

- Chouliaraki, L. & T. Stolic. 2017. Rethinking media responsibility in the refugee ‘crisis’: a visual typology of European news. *Media, Culture & Society* 39(8), 1162-1177.
- Chouliaraki, L. 2021. Victimhood: The affective politics of vulnerability. *European Journal of Cultural Studies* 24(1), 10-27.
- Chouliaraki, L. & M. Georgiou. 2022. *The Digital Border: Migration, Technology, Power*. New York: New York University Press.
- Crawley, H., S. McMahon & K. Jones. 2016. *Victims and Villains: Migrant Voices in the British Media*. Centre for Trust, Peace and Social Relations, Coventry University.
- De Fina, A. 2020. Doing narrative analysis from a narratives-as-practices perspective. *Narrative Inquiry* 31(3), 49-71.
- Ekström, H., M. Krzyżanowski & D. Johnson. 2023. Saying ‘Criminality’, meaning ‘immigration’? Proxy discourses and public implicatures in the normalisation of the politics of exclusion. *Critical Discourse Studies*, 1-27.
- Fairclough, N. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London/New York: Routledge.
- Giaxoglou, K. 2021. *A Narrative Approach to Social Media Mourning: Small Stories and Affective Positioning*. London: Routledge.
- Krzyżanowski, M. 2020. Discursive shifts and the normalisation of racism: imaginaries of immigration, moral panics and the discourse of contemporary right-wing populism. *Social Semiotics* 30(4), 503-527.
- Labov, W. 1972. *Language in the Inner City: Studies in Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lampropoulou, S., K. Giaxoglou, & P. Johnson. 2024. ‘Hosting Refugees is the Most Rewarding Experience’: Migrant Identity and Affective Positioning in Curated NGO Stories. *Critical Discourse Studies*, 1-18.
- McCann, K., M. Sienkiewicz & M. Zard. 2023. *The role of media narratives in shaping public opinion toward refugees: A comparative analysis*. Migration Research Series, N° 72. International Organization for Migration (IOM), Geneva.
- METAdrasi Stories – Αλί Σινά: «Δεν είχα δει ποτέ μου θάλασσα. Τώρα σαλπάρω και θα γίνω καπετάνιος», *METAdrasi*, 06 Ιουνίου 2023 (<https://metadrasi.org/metadrasi-stories-%ce%b1%ce%bb%ce%af-%cf%83%ce%b9%ce%bd%ce%ac/>)
- Νόμος 4285/2014 (ΦΕΚ 191/Α/10-9-2014). Τροποποίηση του ν. 927/1979 (Α’ 139) και προσαρμογή του στην απόφαση πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28ης Νοεμβρίου 2008,

- για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328) και άλλες διατάξεις.
- Ο φωτεινός Κουρός και η σκοτεινή ιστορία της εκπαίδευσης προσφυγόπουλων, *Εφημερίδα των Συντακτών*, 30 Ιουνίου 2022 (https://www.efsyn.gr/ellada/dikaiomata/350279_o-foteinos-koyros-kai-i-skoteini-istoria-tis-ekpaideysis-prosfygopouylon).
- Rheindorf, M., & R. Wodak. 2019. 'Austria First' revisited: a diachronic cross-sectional analysis of the gender and body politics of the extreme right. *Patterns of Prejudice* 53(3), 302-320.
- Semino, E. & M. Short. 2004. *Corpus Stylistics: Speech, Writing and Thought Presentation in a Corpus of English Writing*. London: Routledge.
- Ticktin, M. 2011. *Casualties of care: Immigration and the politics of humanitarianism in France*. Berkeley, CA, USA: University of California Press.
- van Dijk, T. A. 2008. *Discourse and Power*. New York: Palgrave Macmillan.
- Weaver, S. 2016. *The Rhetoric of Racist Humor: US, UK and Global Race Joking*. London: Routledge.
- Wodak, R. 2022. Shameless normalization as a result of media control: The case of Austria. *Journal of Language and Politics* 21(5), 697-718.+